

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ІМ. ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА»
МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця на
правах рукопису

КАЗАРЯН ЕЛУЧКА ГУРГЕНІВНА

УДК: 343.98:343.611

ДИСЕРТАЦІЯ

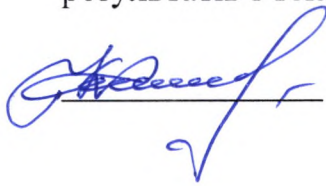
**КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСНОВИ
МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ З МОТИВІВ
РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ**

Галузь знань 08 «Право»

Спеціальність 081 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Е. Г. Казарян

Науковий керівник:

Коваль Алла Анатоліївна,
доктор юридичних наук, професор

Харків – 2024

АНОТАЦІЯ

Казарян Е. Г. Криміналістична характеристика та основи методики розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право (Галузь знань 08 – Право). – Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України. – Харків, 2024.

Наукова праця присвячена визначенню криміналістичної характеристики та основ методики розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Актуальність цієї теми зумовлена труднощами, що виникають у практичній діяльності правоохоронних органів під час виявлення та розслідування випадків умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

У дисертаційному дослідженні охарактеризовано теоретичні засади формування криміналістичної характеристики умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Виявлено, що методика розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості повинна бути комплексною, охоплюючи різні елементи криміналістичної характеристики. Визначення особливостей елементів криміналістичної характеристики умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості має безпосереднє значення для розробки основ методики розслідування зазначеної категорії злочинів. Криміналістична характеристика умисних вбивств, вчинених із мотивів расової, національної та релігійної нетерпимості, включає такі елементи: особа злочинця, зокрема спеціальний мотив вчинення злочину – мотив нетерпимості; особа потерпілого; спосіб вчинення злочину; слідова картина; обстановка злочину.

Встановлено типові відомості про особу злочинця та потерпілого.

Зокрема, особа злочинця характеризується наявністю у нього мотиву упередження до представників певної раси, національності чи релігії. Потерпілими від цих злочинів можуть бути лише представники певної раси, національності чи релігії.

Розкрито особливості мотиву нетерпимості умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Мотив нетерпимості злочину є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони досліджуваної категорії злочинів. Залежно від певних стереотипів, які склалися у суспільстві можна виділити такі види (прояви) нетерпимості: расизм, етнофобія, шовінізм, антисемітизм, ромофобія, ісламофобія, фашизм, геноцид, релігійна нетерпимість, сексизм, гомофобія, біфобія, трансфобія, етноцентризм, культурна асиміляція, політичний екстремізм, репресії за політичні переконання, нетерпимість за віковою ознакою або станом здоров'я, мовна нетерпимість.

З'ясовано типові способи та слідову картину розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Використання будь-якого способу вчинення умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, знаряддя або засобів сприяє виникненню типових матеріальних, ідеальних та електронних (віртуальних) слідів, які у ході досудового слідства виступають як докази. Зазвичай такі злочини плануються заздалегідь та вчиняються за допомогою холодної зброї та інших доступних предметів. Слідову картину утворюють обставини та сліди події злочину, а завдяки їх ретельному вивченню можна встановити особу злочинця, особу потерпілого та інші обставини події, що необхідні для подальшого розслідування. У структурі слідової картини умисних вбивств з мотивів расової, національної, релігійної нетерпимості виокремлено електронні (віртуальні) сліди, охарактеризовано специфіку цього виду слідів, доведено необхідність їх дослідження та обґрунтовано доказове значення при розкритті даного виду злочину.

Встановлено криміналістично значущі ознаки обстановки умисних

вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Обстановка обумовлена очевидністю злочину, має відкритий та демонстративний характер. Місцем вчинення вбивства є громадські місця, а час – будь-який.

Визначено особливості початкового етапу розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Удосконалено перелік обставин, що підлягають встановленню під час розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, і зумовлюють тактичні завдання розслідування цього виду кримінального правопорушення. З'ясовано, що на початковому етапі розслідування необхідно звернути увагу на обставини, завдяки яким можна відмежувати умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості від інших видів вбивств. Такими обставинами є: приналежність потерпілого до певної раси, національності чи релігії або сприйняття винною особою такої приналежності; наявність підстав, що свідчать про бажання винної особи довести неповноцінність потерпілого у зв'язку із його приналежністю до певної раси, національності чи релігії, що свідчить про упередженість та ненависть до певної соціальної групи.

Визначено, що під час розслідування умисних вбивств з мотивів расової національної чи релігійної нетерпимості обставинами, які треба встановити під час розслідування є: відомості про особу потерпілого, якою безпосередньо є представник певної раси, національності чи релігії; відомості, що стосуються події злочину; відомості про особу злочинця, мотив і мету скоєння вбивства; інші обставини. Виявлено, що для вирішення завдань на початковому етапі розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості слідчому необхідно здійснити: огляд місця події; внесення відомостей до ЄРДР; допит заявника; допит свідків; призначення судових експертиз.

Узагальнено такі типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості: відома особа потерпілого та встановлена особа, яка скоїла

вбивство; особа потерпілого відома, особа, яка скоїла вбивство невідома; особа потерпілого невідома, встановлена особа, яка скоїла вбивство; особа потерпілого та особа, яка скоїла вбивство, мотив, час, місце та інші обставини вбивства невідомі; відома особа потерпілого та встановлена особа, яка скоїла вбивство, але вона переховується від органів досудового слідства з метою ухилення від кримінальної відповідальності. Дістали подальшого розвитку положення щодо процесуального порядку та тактики проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів.

Виокремлено особливості огляду місця події під час розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, зокрема: є невідкладною слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться до внесення відомостей до ЄРДР; слідчому варто залучити судово-медичного експерта або лікаря; використовується ексцентричний метод огляду місця події; необхідно вжити заходів щодо збереження вилучених матеріальних (матеріалізованих) об'єктів; необхідно скласти протокол огляду місця події; використовуються сучасні засоби фото- чи відеофіксації. Виявлено проблеми, які можуть виникати під час огляду місця події скоєння умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. З метою уникнення типових помилок запропоновано алгоритм огляду місця події при скоєнні умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Дістали подальшого розвитку пропозиції щодо удосконалення взаємодії слідчих з судово-медичними експертами відповідно до Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України, а також криміналістичні та кримінально-процесуальні положення щодо участі понятих при проведенні окремих слідчих дій.

Визначено тактичні особливості допиту підозрюваного та свідків на стадії досудового розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Серед тактичних прийомів, які можуть бути

ефективними під час допиту виокремлено прийоми встановлення психологічного контакту, постановка нагадуючих та уточнюючих питань, пред'явлення доказів або інших матеріалізованих носіїв інформації, оголошення показань інших осіб, допит на місці події. Запропоновано проведення психофізіологічної експертизи за допомогою комп'ютерного поліграфа під час допиту підозрюваного.

Розкрито особливості використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Найбільш поширеними формами використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. При цьому найбільшою специфікою відрізняється залучення спеціалістів-криміналістів і фахівців у галузі психології, криміналістичного профайлінгу, лінгвістики, соціології, етнології, міжетнічних відносин, релігієзнавства та теології. Запропоновано створити Єдиний реєстр спеціалістів України та вносити до нього інформацію щодо спеціалістів у різних галузях: релігієзнавства, міжетнічних відносин, лінгвістики, соціології, етнології та теології.

Ключові слова: криміналістична методика, кримінальне провадження, кримінальне правопорушення, кримінальний процес, криміналістична характеристика, методика, мотив нетерпимості, особа злочинця, особа потерпілого, розслідування, слідча ситуація, спеціальні знання, судова експертиза, умисне вбивство.

SUMMARY

Kazarian E. H. Forensic characteristics and the basics of the methodology for investigation intentional murders motivated by racial, national or religious intolerance. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

PhD thesis by the specialty 081 «Law» (Field of Study 08 Law). – National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» of the Ministry of Justice of Ukraine. – Kharkiv, 2024.

The scientific work is devoted to defining the forensic characteristics and the basics of the methodology for investigating intentional murders motivated by racial, national or religious intolerance. The relevance of this topic is due to the difficulties that arise in the practical activities of law enforcement agencies in the course of detecting and investigating cases of intentional murders motivated by racial, national or religious intolerance.

The thesis study describes the theoretical foundations of the formation of forensic characteristics of intentional murders motivated by racial, national or religious intolerance. It is found that the methodology for investigating intentional murder motivated by racial, national or religious intolerance should be comprehensive, covering various elements of forensic characterisation. Determining the specific features of the elements of the forensic characterisation of intentional murder motivated by racial, national or religious intolerance is of direct importance for developing the basics of the methodology for investigating this category of crimes. The forensic characteristics of intentional murders committed for reasons of racial, national and religious intolerance include the following elements: the identity of the perpetrator, in particular, the special motive for committing the crime – the motive of intolerance; the identity of the victim; the method of committing the crime; the trace pattern; the crime scene.

Typical information about the identity of the perpetrator and the victim was established. In particular, the identity of the offender is characterised by the presence of a motive of prejudice against members of a particular race, nationality or religion.

Victims of these crimes can only be representatives of a particular race, nationality or religion.

The article reveals the peculiarities of the intolerance motive of intentional murders motivated by racial, national or religious intolerance. The motive of intolerance of a crime is an indispensable feature of the subjective side of the category of crimes under study. Depending on certain stereotypes that have developed in society, the following types (manifestations) of intolerance can be distinguished racism, ethnophobia, chauvinism, anti-Semitism, Roma phobia, Islamophobia, fascism, genocide, religious intolerance, sexism, homophobia, biphobia, transphobia, ethnocentrism, cultural assimilation, political extremism, repression for political beliefs, intolerance on the basis of age or health, language intolerance.

The author identifies the typical methods and trace pattern of investigation of intentional murders motivated by racial, national or religious intolerance. The use of any method of committing intentional murders motivated by racial, national or religious intolerance, tools or means contributes to the emergence of typical material, ideal and electronic (virtual) traces which are used as evidence during the pre-trial investigation. Typically, such crimes are planned in advance and are committed with the use of bladed weapons and other available items. The trace pattern is formed by the circumstances and traces of the crime, and through their careful study, it is possible to establish the identity of the offender, the identity of the victim and other circumstances of the event that are necessary for further investigation. In the structure of the trace pattern of intentional murders motivated by racial, national and religious intolerance, the author distinguishes electronic (virtual) traces, characterises the specifics of this type of traces, proves the need for their investigation and substantiates the evidentiary value in solving this type of crime.

Criminally significant features of the environment of intentional murders motivated by racial, national or religious intolerance were established. The situation is due to the obviousness of the crime, is open and demonstrative. The place of the murder is a public place, and the time is any.

The author identifies the peculiarities of the initial stage of investigation of intentional murders motivated by racial, national or religious intolerance. The author improves the list of circumstances to be established in the course of investigation of intentional murders motivated by racial, national or religious intolerance and determines the tactical tasks of investigation of this type of criminal offence. It is established that at the initial stage of investigation, it is necessary to pay attention to the circumstances which allow distinguishing intentional murder motivated by racial, national or religious intolerance from other types of murder. Such circumstances include: the victim's belonging to a certain race, nationality or religion or the perpetrator's perception of such belonging; the existence of grounds indicating the perpetrator's desire to prove the victim's inferiority due to his/her belonging to a certain race, nationality or religion, which indicates prejudice and hatred towards a certain social group.

It is determined that in the course of investigation of intentional murders motivated by racial, national or religious intolerance, the circumstances which must be established during the investigation are: information about the identity of the victim who is directly a member of a particular race, nationality or religion; information relating to the crime event; information about the identity of the perpetrator, the motive and purpose of the murder; other circumstances. It is found that in order to solve the tasks at the initial stage of investigation of a intentional murder motivated by racial, national or religious intolerance, the investigator should carry out: inspection of the crime scene; entering information into the URPTI; interrogation of the applicant; interrogation of witnesses; appointment of forensic examinations.

The following typical investigative situations are summarised at the initial stage of an investigation of a intentional murder motivated by racial, national or religious intolerance: the identity of the victim is known and the perpetrator of the murder has been identified; the identity of the victim is known, the perpetrator of the murder is unknown; the identity of the victim is unknown, the perpetrator of the murder has been identified; the identity of the victim and the perpetrator of the

murder, the motive, time, place and other circumstances of the murder are unknown; the identity of the victim is known and the perpetrator of the murder has been identified, but he or she is hiding from the pre-trial investigation authorities in order to evade criminal liability. The provisions on the procedural order and tactics of certain covert investigative (detective) actions and operational search activities have been further developed.

The author highlights the peculiarities of the crime scene examination during the investigation of intentional murders motivated by racial, national or religious intolerance, in particular: it is an urgent investigative (search) action which is carried out before entering information into the URPTI; the investigator should involve a forensic expert or a doctor; an eccentric method of examination of the crime scene is used; measures should be taken to preserve the seized material (materialised) objects; a crime scene examination report should be drawn up; modern means of photo or video recording should be used. The article identifies the problems that may arise during the inspection of the scene of a murder motivated by racial, national or religious intolerance. In order to avoid typical mistakes, an algorithm for examining the scene of a murder motivated by racial, national or religious intolerance is proposed. Proposals for improving the interaction of investigators with forensic experts in accordance with the Procedure for Interaction between the bodies and units of the National Police of Ukraine, healthcare institutions and prosecutors of Ukraine in establishing the fact of death of a person during martial law on the territory of Ukraine, as well as forensic and criminal procedural provisions on the participation of witnesses in certain investigative actions have been further developed.

The author identifies the tactical features of interrogation of a suspect and witnesses at the stage of pre-trial investigation of intentional murders motivated by racial, national or religious intolerance. Among the tactical techniques which can be effective during interrogation are the following: establishing psychological contact, asking reminding and clarifying questions, presenting evidence or other materialised media, announcing the testimony of other persons, and interrogation at the scene of the event. The author proposes to conduct a psychophysiological examination using a

computer polygraph during the interrogation of a suspect.

The author reveals the peculiarities of the use of specialised knowledge at the stage of pre-trial investigation of intentional murders motivated by racial, national or religious intolerance. The most common forms of use of specialised knowledge at the stage of pre-trial investigation of intentional murders motivated by racial, national or religious intolerance are the following. The most specific is the involvement of forensic specialists and experts in the field of psychology, forensic profiling, linguistics, sociology, ethnology, interethnic relations, religious studies and theology. The author proposes to create a Unified Register of Specialists of Ukraine and enter information on specialists in various fields: religious studies, interethnic relations, linguistics, sociology, ethnology and theology.

Key words: forensic methodology, criminal procedure, criminal offense, criminal process, forensic characteristics, forensic technique, motive of intolerance, identity of the perpetrator, identity of the victim, investigative situation, special knowledge, forensic examination, intentional murder.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Казарян Е. Г. Умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості як предмет криміналістичного дослідження. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2021. №1 (41). С. 157–166. DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-157-166>.

2. Казарян Е. Г. Місце розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості в умовах євроінтеграції. *Ампаро. Спецвипуск*. 2022. Том 1. С. 101–105. DOI: <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-spes-1-14>.

3. Казарян Е. Г. Спосіб вчинення як елемент криміналістичної характеристики умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. № 4. С. 220–225. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.37>.

4. Казарян Е. Г. Криміналістична характеристика умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. № 5. С. 286–292. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.5.48>.

5. Kazarian E. The use of special knowledge in the investigation of murders motivated by racial, national or religious intolerance. *Věda a perspektivy*. 2023. № 12 (31). P. 260–271. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-12\(31\)-260-271](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-12(31)-260-271).

6. Казарян Е. Г. Початковий етап розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. Вип. 1 (34). С. 146–162. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2024.09>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Казарян Е. Г. Злочини на ґрунті ненависті як крайня форма дискримінації. *Могілянські читання – 2019 : Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти* :

Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі : матеріали XXII всеукр. наук.-метод. конф. (м. Миколаїв, 14 лист. 2019 р.). Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2019. С. 65–67.

8. Казарян Е. Г. Суб'єктивна сторона злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених на ґрунті ненависті. *Problems and prospects of implementation of innovative research results* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Валлетта, 13 груд. 2019 р.). Валлетта, 2019. С. 51–53.

9. Казарян Е. Г. Протидія злочинам проти життя і здоров'я особи, вчинених на ґрунті ненависті. *ЛЮГОС. МИСТЕЦТВО НАУКОВОЇ ДУМКИ*. 2020. № 9. С. 131–135.

10. Казарян Е. Г. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Засади функціонування кримінальної юстиції* : матеріали міжнар. науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 14 трав. 2021 р.). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. 2021. С. 35–37.

11. Казарян Е. Г. Суспільна небезпечність злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : матеріали V всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 10 груд. 2021 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 251–254.

12. Казарян Е. Г. Покарання за насильницькі злочини, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Ольвійський форум – 2022 : стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі* : матеріали XVI міжнар. наук. конф. (м. Миколаїв, 23–26 червня 2022 року). Миколаїв : Вид-во Чорноморський національний університет імені Петра Могили, 2022. С. 55–58.

13. Казарян Е. Г. Слідова картина умисних вбивств, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності* : матеріали

міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 24 червня 2022 року). Кропивницький : Кіровоградський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, 2022. С. 203–204.

14. Казарян Е. Г. Особливості обстановки вчинення умисного вбивства з мотивів расової національної чи релігійної нетерпимості. *Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. науковців, молодих вчених та правників (м. Київ, 18 трав. 2023 р.). Київ, 2023. С. 163–165.

15. Казарян Е. Г. Обставини, які підлягають встановленню при розслідуванні умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Ольвійський форум–2023: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі* : матеріали XVII міжнар. наукової конф. (м. Миколаїв, 15-18 черв. 2023 р.). Миколаїв, 2023. С. 51–54.

16. Казарян Е. Г. Електронні (віртуальні) сліди в розслідуванні умисних убивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (м. Харків, 10 лист. 2023 р.). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. С. 168–170.

17. Казарян Е. Г. Особливості семантико-текстуальної (лінгвістичної) експертизи при розслідуванні умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Могиланські читання – 2023 : Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні : глобальний, національний та регіональний аспекти* : матеріали XXVI всеукр. наук.-практ. конф. присвяченої Всесвіт. дню науки в ім'я миру та розвитку (м. Миколаїв, 6–10 лист. 2023 р.). Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023. С. 508–510.

18. Казарян Е. Г. Використання спеціальних знань під час огляду місця вчинення умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *III Наукові читання пам'яті Ганса Гросса* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 8 груд. 2023 р.). Чернівці, 2023. С. 48–52.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	17
ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА УМИСНИХ ВБИВСТВ З МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ.....	27
1.1. Теоретичні засади формування криміналістичної характеристики умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.....	27
1.2. Особа злочинця та потерпілого.....	41
1.3. Мотив нетерпимості злочину.....	52
1.4. Спосіб вчинення та слідова картина.....	63
1.5. Обстановка злочину.....	76
Висновки до розділу 1.....	86
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ З МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ.....	88
2.1. Початок кримінального провадження та обставини, що підлягають встановленню.....	88
2.2. Типові слідчі ситуації.....	103
Висновки до розділу 2.....	121
РОЗДІЛ 3. ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ З МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ.....	124
3.1. Особливості огляду місця події.....	124
3.2. Особливості тактики допиту.....	142
3.3. Особливості використання спеціальних знань під час розслідування.....	158

Висновки до розділу 3.....	177
ВИСНОВКИ.....	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	189
ДОДАТКИ.....	216

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВС	– Верховний Суд;
ЄКПЛ	– Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод;
ЄСПЛ	– Європейський суд з прав людини;
ЄРДР	– Єдиний реєстр досудових розслідувань;
КК	– Кримінальний кодекс;
ККС	– Касаційний кримінальний суд;
КПК	– Кримінальний процесуальний кодекс;
МВС	– Міністерство внутрішніх справ;
НСРД	– Негласні слідчі (розшукові) дії;
ПК	– Персональний комп'ютер;
СОГ	– Слідчо-оперативна група;
ст.	– стаття;
п.	– пункт;
ч.	– частина.

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. 2014 року Україна підписала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом [223], взявши на себе зобов'язання привести національне законодавство до європейських стандартів у сфері захисту прав людини. Пріоритетним напрямом діяльності держави визнано дотримання прав людини та забезпечення рівних політичних, економічних, соціальних та культурних прав для всіх громадян, незалежно від їхньої етнічної, релігійної чи мовної приналежності, а також недискримінації та толерантності.

Генеральна Асамблея ООН ухвалила Резолюцію (A/RES/62/220), яка закликає докласти «глобальних зусиль, спрямованих на повну ліквідацію расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаної з ними нетерпимості». У цій Резолюції Асамблея висловила занепокоєння «ростом насильства на расовому ґрунті та поширенням ксенофобських ідей у багатьох частинах світу, у політичних колах, у сфері суспільної думки й у суспільстві в цілому, у тому числі в результаті діяльності, що відроджується, асоціацій, створених на базі расистської або ксенофобської ідеології...» [7]. Це підштовхнуло міжнародне співтовариство до активної боротьби зі злочинами з мотивів нетерпимості, оскільки злочинні діяння на ґрунті ненависті є крайньою формою дискримінації. Такі злочини порушують основоположний принцип рівності та недискримінації найважливіших конвенцій у галузі прав людини.

Проте політична нестабільність, економічна криза, соціальна напруженість в Україні останніми роками зумовлюють зростання проявів дискримінації, ксенофобських настроїв, міжетнічної та расової нетерпимості, що призводять до вчинення протизаконних діянь. Так, за даними Офісу Генерального прокурора, кількість кримінальних правопорушень з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості складає: у 2016 році – 58, у 2017 році – 60, у 2018 році – 103, у 2019 році – 100, у 2020 році – 102, у 2021 році – 98, у 2022 році – 133, у 2023 році – 180 [155]. Не дивлячись на

скорочення кількості населення в Україні, що обумовлена пандемією COVID-19, воєнним станом, бойовими діями та міграцією, динаміка кримінальних правопорушень зазначеної категорії зростає.

Найбільш небезпечними проявами ксенофобії та упереджень є умисні вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Зростання інтеграційних та міграційних процесів, збройна агресія російської федерації та багатонаціональний склад населення надають проблемі розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості особливої актуальності, та привертає все більшу увагу як органів влади, так і громадянського суспільства. Тому науково-практичні рекомендації, які сприятимуть підвищенню ефективності роботи органів досудового розслідування за цією категорією справ, є необхідними.

Наукові основи криміналістичної характеристики та методики розслідування кримінальних правопорушень у різний час досліджували В. П. Бахін, П. Д. Біленчук, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, А. П. Гель, В. О. Гусєва, В. А. Динту, М. М. Єфімов, В. В. Коваленко, А. А. Коваль, І. І. Когутич, В. О. Коновалова, А. І. Кунтій, Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков, Н. М. Місюра, М. І. Панов, І. В. Пиріг, А. М. Полях, О. С. Саїнчин, М. В. Салтевський, Г. С. Семаков, М. І. Скригонюк, Б. К. Слободянюк, Р. Л. Степанюк, В. М. Стратонов, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський, Б. В. Щур та інші вітчизняні вчені.

Окремі проблеми розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості на монографічному рівні досліджували А. М. Боровик, М. В. Бублик, Є. Л. Галагура, Т. Є. Леоненко, І. М. Осика, Т. А. Пазинич, С. Ю. Пономарьов, Ю. А. Тищенко. У результаті наукових досліджень було розроблено загальні засади формування та реалізації криміналістичних методик, а також окремі методики розслідування деяких видів та груп кримінальних правопорушень. Однак основи методики розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості досі розроблені не були, що підкреслює актуальність обраної

теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Указу Президента України № 722/2019 від 30 вересня 2019 року «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», п. 3 Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства освіти і науки на 2022-2026 роки (затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України 03 лютого 2022 року № 109), п. 14 Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020-2024 роки (затвердженої наказом МВС України 11 червня 2020 року № 254), а також за Планом науково-дослідних робіт Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України за темою «Криміналістична характеристика та основи методики розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» (номер державної реєстрації 40121U112098).

Тема дисертації затверджена Харківським науково-дослідним інститутом судових експертиз ім. Засл проф. М. С. Бокаріуса Міністерства юстиції України (нині – Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України), протокол № 13 від 9 грудня 2020 року.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розроблення окремої криміналістичної методики досудового розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Для досягнення сформульованої мети поставлено вирішення таких завдань:

- охарактеризувати теоретичні засади формування криміналістичної характеристики умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості;
- встановити типові відомості про особу злочинця та потерпілого;
- розкрити особливості мотиву нетерпимості умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості;

- з'ясувати типові способи та слідову картину розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості;
- встановити криміналістично значущі ознаки обстановки умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості;
- визначити особливості початкового етапу розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості та окреслити обставини, що підлягають встановленню під час розслідування;
- узагальнити типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості;
- виокремити особливості огляду місця події під час розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості;
- визначити тактичні особливості допиту свідків і підозрюваного на стадії досудового розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості;
- розкрити особливості використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають під час досудового розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Предметом дослідження є криміналістична характеристика та основи методики розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Методи дослідження. Під час дослідження застосовано комплекс методів пізнання з урахуванням специфіки дисертаційної роботи, що забезпечує достовірність отриманих результатів і висновків. Методологічну основу дослідження проблем криміналістичної характеристики та основ методики розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості становить діалектичний метод і системний підхід, що дозволило розглянути в єдності зміст і форму елементів криміналістичної характеристики.

Формально-логічний метод використано для визначення елементів криміналістичної характеристики злочину (підрозділ 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5), систематизації обставин, які підлягають встановленню під час розслідування (підрозділ 2.1), типізації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування (підрозділ 2.2), визначення предмета допиту підозрюваних і свідків (підрозділ 3.2). За допомогою системно-структурного методу визначено структуру криміналістичної характеристики умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (підрозділ 1.1), послідовність призначення судових експертиз (підрозділ 3.3). Логіко-юридичний метод дозволив розробити рекомендації щодо проведення окремих слідчих (розшукових) дій і використання спеціальних знань при розслідуванні умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3). Крім того, для збору інформації про стан досудового розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, узагальнення матеріалів слідчої та судової практики було використано конкретно-соціологічні методи, зокрема анкетування, опитування, вивчення даних державної статистики (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3).

Теоретичну основу дисертаційного дослідження складають праці вітчизняних і зарубіжних науковців у галузі кримінального права, кримінології, кримінального процесу, криміналістики, судової експертизи.

Нормативно-правовою базою дослідження є Конституція України, кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство України, інші закони та підзаконні нормативно-правові акти, а також міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, рішення Європейського Суду з прав людини та судів загальної юрисдикції України.

Емпіричним підґрунтями дослідження є офіційна статистична та аналітична інформація Національної поліції, Офісу Генерального прокурора про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування, результати соціологічних опитувань Київського міжнародного

інституту соціології, результати анкетування 132 осіб, вивчення понад 100 вироків судів різних регіонів України, розміщених у Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Наукова новизна отриманих результатів. У роботі сформульовано низку концептуальних положень, висновків і рекомендацій, які мають певний ступінь наукової новизни:

вперше:

- визначено основи методики розслідування умисних вбивств з мотивів расової чи національної, релігійної нетерпимості;

- у структурі слідової картини умисних вбивств з мотивів расової, національної, релігійної нетерпимості виокремлено електронні (віртуальні) сліди, охарактеризовано специфіку цього виду слідів, доведено необхідність їх дослідження та обґрунтовано доказове значення при розкритті даного виду злочину;

- з метою уникнення типових помилок запропоновано алгоритм огляду місця події та обґрунтовано пропозицію внесення його в Інструкцію з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні;

- враховуючи специфіку мотиву расової, національної, релігійної нетерпимості, в основі якого полягає неприйняття, відраза, ненависть до представників окремих меншин, запропоновано й аргументовано доповнити п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України такими видами нетерпимості: за статтю, ознаками мови, політичних переконань, сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Обґрунтовано, що дані види нетерпимості мають однакову психологічну природу, ідеологічне підґрунтя та агресивну форму вираження;

- надано теоретичне обґрунтування необхідності створення Єдиного реєстру спеціалістів України, внесення до нього спеціалістів з міжетнічних відносин, етнології, теології, релігієзнавства, лінгвістики тощо;

удосконалено:

- структуру криміналістичної характеристики умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості;

- перелік і зміст типових слідчих ситуацій при умисних вбивствах з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості;

- характеристику типових слідів умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості у вигляді змін навколишньої матеріальної обстановки, що виникли внаслідок дій (діяльності), пов'язаних із даним кримінальним правопорушенням;

- перелік обставин, що підлягають встановленню під час розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, і зумовлюють тактичні завдання розслідування цього виду кримінального правопорушення;

- криміналістичні рекомендації щодо використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, зокрема, таких форм, як залучення спеціалістів і призначення судово-медичної, судово-психологічної, психофізіологічної, семантико-текстуальної (лінгвістичної), комплексної психолого-лінгвістичної та інформаційно-комп'ютерної експертиз у кримінальному провадженні про зазначене кримінальне правопорушення.

дістали подальшого розвитку:

- положення щодо процесуального порядку та тактики проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів;

- пропозиції щодо удосконалення взаємодії слідчих з судово-медичними експертами відповідно до Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України;

- науково-практичні рекомендації щодо процесуальних і тактичних особливостей проведення огляду місця події, а також допиту свідків і

підозрюваного на стадії досудового розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості;

– криміналістичні та кримінально-процесуальні положення щодо участі понятих при проведенні окремих слідчих дій.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертаційному дослідженні теоретичні положення та висновки можуть бути використані:

– у правозастосовній діяльності – під час організації досудового розслідування у кримінальному провадженні про умисні вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості;

– в освітньому процесі – при викладанні криміналістики та інших освітніх компонентів, підготовці підручників та навчальних посібників (*акти впровадження Чорноморського національного університету імені Петра Могили від 11 березня 2024 року та Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України від 13 травня 2024 року*);

– у науково-дослідній діяльності – для подальшого розвитку та вдосконалення криміналістичної характеристики й методики розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Особистий внесок здобувача. Усі сформульовані в науковій праці результати, отримані дисертантом самостійно. Ідеї або розробки співавторів наукових публікацій в дисертації не використовувались.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження оприлюднено автором на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Могилянські читання – 2019: Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти: Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі» (м. Миколаїв, 14 листопада 2019 р.), «Problems and prospects of implementation of innovative research results» (м. Валлетта, 13 грудня 2019 р.), «Засади функціонування кримінальної юстиції» (м. Хмельницький, 14 травня 2021 р.),

«Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні» (м. Львів, 10 грудня 2021 р.), «Ольвійський форум – 2022: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі» (м. Миколаїв, 23–26 червня 2022 р.), «Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності» (м. Кропивницький, 24 червня 2022 р.), «Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід» (м. Київ, 18 травня 2023 р.), «Ольвійський форум – 2023: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі» (м. Миколаїв, 15–18 червня 2023 р.), «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики» (м. Харків, 10 листопада 2023 р.), «Могилянські читання – 2023: Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти» (м. Миколаїв, 6–10 листопада 2023 р.), «III Наукові читання пам'яті Ганса Гросса» (м. Чернівці, 8 грудня 2023 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації відображено у 18 наукових публікаціях: 5 – у наукових фахових виданнях України з юридичних наук, 1 – у зарубіжному періодичному науковому виданні країни, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу, 1 – у міжнародному мультидисциплінарному науковому журналі, а також опубліковано 11 тез наукових доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, що містять 10 підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, який налічує 246 найменувань, та 3 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 227 сторінок, з яких основний текст – 171 сторінка, список використаних джерел – 26 сторінок, додатки – 12 сторінок.

РОЗДІЛ 1

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА УМИСНИХ ВБИВСТВ З МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ

1.1. Теоретичні засади формування криміналістичної характеристики умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості

Конституція України визнає людину як найвищу соціальну цінність, гарантує основні права та свободи, а їхнє утвердження і забезпечення визначає головним обов'язком держави [104]. Підтримання атмосфери толерантності, запобігання дискримінації та вирішення міжетнічних конфліктів є одним з основних пріоритетів України як правової, демократичної держави, яка відстоює своє європейське майбутнє. Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Україна зобов'язується підвищувати увагу до прав людини та основоположних свобод, у тому числі прав національних меншин, забезпечувати недискримінацію меншин і повагу до їх різноманітності [223].

ЄКПЛ закріпила, що «користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою» (ст. 14) [101]. ЄСПЛ у справі «Menson v. the United Kingdom» визначив, що згідно зі ст. 2 ЄКПЛ, яка гарантує право на життя, державні органи мають процесуальне зобов'язання провести ефективне кримінальне розслідування з метою встановлення причин та ідентифікації винних осіб для їх покарання. У випадку, якщо напад був спровокований расистським мотивом, важливо провести

розслідування ефективно та неупереджено, щоб підтримати громадські настрої, які засуджують ксенофобію та расизм. Своєю чергою, меншини повинні вірити, що влада здатна захистити їх від упередженого насильства [2]. Зазначене обґрунтування стало основою для визначення конкретних обов'язків державних органів щодо розслідування кримінальних правопорушень з мотивів нетерпимості.

Процесуальний обов'язок розслідувати можливий причинно-наслідковий зв'язок між расистським мотивом та вчиненням злочину повинен виникати лише в разі наявності фактів або доказів, які вказують на роль расових упереджень у події, наприклад, як у випадку з вигукуванням образливих слів та надмірного застосування сили у справі «*Nachova and others v. Bulgaria*». Так, ЄСПЛ зобов'язав державні органи розслідувати можливі расистські мотиви, що зумовлюють насильницькі дії, а неспроможність Болгарії це зробити порушує ст. 14 ЄКПЛ [3]. Це також означає, що у разі відсутності аналогічних характерних фактів або доказів, які можуть вказувати на такий зв'язок, державні органи не зобов'язані проводити розслідування згідно зі ст. 14 ЄКПЛ.

Прикладом обов'язкового розслідування ймовірного расистського мотиву також є справа «*Šečić v. Croatia*» про напад скінхедів на чоловіка ромської національності. У своєму рішенні ЄСПЛ визначив, що під час розслідування насильницьких дій державні органи повинні додатково зобов'язатися вживати всіх можливих заходів для виявлення будь-яких расистських мотивів та визначення, чи може етнічна ворожнеча, чи упереджене ставлення відігравати роль у цих подіях. Неспроможність це зробити та однаковий підхід до розгляду насильства, спричиненого расистськими проявами, порівняно з подіями без расистського підґрунтя, свідчить про ігнорування специфіки таких дій, що може призвести до серйозних порушень основоположних прав [4].

Питання розслідування кримінальних правопорушень з мотиву нетерпимості розглядалося й у справі «*Angelova and Iliev v. Bulgaria*». ЄСПЛ визначив, що Болгарія порушила свої зобов'язання відповідно до ЄКПЛ і бездіяльність у справі щодо об'єктивного доведення до суду, з усвідомленням

наявності расистських мотивів правопорушників була «цілком неприпустимою» [5].

На підставі аналізу судової практики ЄСПЛ, державним органам слід провести ряд слідчих дій для збирання та збереження доказів, встановлення істини та ухвалення об'єктивних рішень з урахуванням всіх фактів, що свідчать про насильство, викликане нетерпимістю. Так, правоохоронні органи повинні розслідувати мотиви нетерпимості тільки тоді, коли існують конкретні підстави, що свідчать про наявність такого мотиву. Такими підставами можуть бути словесні образи стосовно етнічної, національної або іншої приналежності потерпілого, які були висловлені до, під час або після скоєння кримінального правопорушення щодо нього або інших осіб, які мають таку саму приналежність [78, с. 103].

Під час розслідування випадків умисних вбивств із мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості необхідно більш повно визначити фактичні обставини події та обов'язкові елементи суб'єктивної сторони вбивства. Без повного з'ясування всіх фактичних обставин скоєного правопорушення неможливо вірно кваліфікувати дії правопорушника. Для розкриття мотиву нетерпимості – обов'язкового елементу суб'єктивної сторони – потрібно дослідити обставини скоєння умисних вбивств з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, а також врахувати психічні та психологічні характеристики особи злочинця, і особу потерпілого, включаючи його приналежність до певної раси, національності або релігійної групи [78, с. 103–104].

Слід погодитися з Т. А. Пазинич, що слідчі постають перед труднощами при визначенні специфічного мотиву нетерпимості у підозрюваного до представників певної раси, національності чи релігії. Оскільки слідчому важливо чітко розуміти процес формування стереотипів, таких як расизм, релігійна нетерпимість, етнофобія, антисемітизм, фашизм і інші, а також вміти виявляти їх вираження в діях злочинця, у слідах та обстановці вчинення злочину. Для досягнення цього правоохоронцям необхідні значні

інтелектуальні та практичні зусилля [159, с. 164]. Як відзначив Є. Л. Галагура, важливим аспектом розслідування вбивств, вчинених на ґрунті нетерпимості, є необхідність, щоб слідчий мав спеціальні знання про існуючі субкультури, націоналістичні та інші екстремістські організації для викриття підозрюваного [44, с. 245].

У свою чергу, А. М. Боровик зазначила, що «для злочинця у виборі жертви важливим є, перш за все, її зовнішній вигляд, тобто її антропологічні особливості тіла та його окремих елементів, а також особливості одягу, що можуть свідчити про її належність до певної раси, національності або релігії» [27, с. 176]. Слід підтримати таку думку, оскільки правопорушник обирає свою жертву на підставі таких ознак, як колір шкіри, будова тіла, обличчя, колір очей, форма очей, носа тощо. Тому для правопорушника не має значення, чи має потерпілий громадянство, чи ні; потерпілим може бути навіть українець, але правопорушник може ідентифікувати його як представника іншої національності [78, с. 104].

Підтвердженням важливості визначення мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості може слугувати справа № 1/0510/131/2012 Горняцького районного суду м. Макіївка Донецької області про вбивство особи ромської національності з мотиву національної нетерпимості.

Судом встановлено, що ОСОБА_12 та ОСОБА_13 досягли злочинної домовленості з метою вчинення вбивства особи ромської національності. Для втілення свого злочинного наміру, вони взяли із собою два інструменти для столярних робіт господарсько-побутового призначення, а саме виготовлені за типом шила, і на громадському транспорті вони направилися до міста, з наміром зустріти будь-яку особу ромської національності та позбавити її життя. Під час пошуку вони побачили потерпілу за ознаками її зовнішності, такими як смаглявий колір шкіри, волосся, стиль одягу та інші візуальні характеристики, і визначили її як особу ромської національності. Після чого ОСОБА_12 та ОСОБА_13 за пропозицією останнього обрали потерпілу об'єктом своїх злочинних дій. Продовжуючи втілення свого злочинного наміру, вони завдали

потерпілій значної кількості тілесних ушкоджень – двадцять ударів у різні частини тіла, де розташовані життєво важливі органи. Це було здійснено інструментами для столярних робіт, з достатньою силою для протиправного позбавлення життя потерпілої. При цьому ОСОБА_12 та ОСОБА_13 усвідомлювали, що їхні дії спричиняють потерпілій особливі страждання та муки, і вони бажали цього. Суд постановив, що є достатні підстави для встановлення вини підсудних за кваліфікуючою ознакою, передбаченою п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України, а саме, вчинення ними умисного вбивства з мотивів національної нетерпимості [36].

Важливо відзначити, що під час розслідування умисних вбивств із мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, органи досудового розслідування не завжди зразу ж встановлюють причину, мотив та мету скоєного правопорушення. Виявлення мотиву такого злочинного діяння суттєво впливає на його кваліфікацію.

У контексті сформульованих завдань необхідно підкреслити, що належне розслідування умисних вбивств із мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості відіграє значущу роль у сприянні утвердженню європейських цінностей рівності та недискримінації в Україні. До особливостей розслідування умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, можна віднести:

1) визначення у правопорушника ознак мотиву нетерпимості з метою вірної кваліфікації вбивства;

2) встановлення особи потерпілого та його приналежності до певної раси, національності чи релігійної конфесії [78, с. 104].

Тож, для побудови методики розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості слід ретельно проаналізувати протиправну діяльність даної категорії злочинів та дослідити елементи її криміналістичної характеристики для подальшого її розслідування. Відповідно, у криміналістичній науці виділяють дві частини кожної методики розслідування: 1) криміналістична характеристика певного кримінального

правопорушення; 2) методичні рекомендації з організації та проведення досудового розслідування конкретного кримінального правопорушення.

Також методика розслідування кримінальних правопорушень проти особи має передбачати, що слідча робота та оперативно-розшукова діяльність органічно взаємозалежні та взаємообумовлені. Крім того, спрямованість оперативно-розшукової діяльності визначається вимогами методики комплексного розслідування конкретних видів кримінальних правопорушень [163, с. 3].

Необхідно підкреслити, що криміналістична характеристика злочинів являє собою відносно нову категорію в галузі криміналістики. Зародження та розвиток цього поняття як самостійного елемента у структурі окремих методик розслідування злочинів припадає на середину 60-х. – початок 70-х. років ХХ століття. Вперше розробили та обґрунтували необхідність введення та застосування криміналістичної характеристики злочинів у наукових дослідженнях та практиці розслідування Л. О. Сергєєв та О. Н. Колесниченко [196, с. 153].

Оскільки визначення криміналістичної характеристики умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, є невід’ємною частиною розслідування цього злочину, то важливо з’ясувати, що означає поняття «криміналістична характеристика». Як відомо, криміналістична характеристика кримінального правопорушення виникла не відразу, а в результаті розвитку всієї криміналістики та її заключного розділу – криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень.

Аналізуючи позиції науковців, слід відзначити, що вони розглядають криміналістичну характеристику як систему даних чи інформації, що має значення для розслідування злочинів і підкреслюють роль криміналістичної характеристики у практичному використанні для розкриття та розслідування злочинів. Крім цього, вони наголошують на включенні різних елементів (даних про злочин, його механізм тощо) до структури криміналістичної характеристики [18, с. 52; 244, с. 89; 117, с. 327].

Деякі вважають, що криміналістична характеристика злочину полягає у визначенні механізмів типових подій, які потрібно розслідувати, виявленні закономірностей та локалізації інформації у навколишньому середовищі на різних рівнях спільності. Це дозволяє розробити науково обґрунтовані рекомендації та методи виявлення, вилучення і використання відбитої інформації у процесі пізнання для ретроспективного відтворення точної картини події [135, с. 324].

У свою чергу, Р. Л. Степанюк визначає криміналістичну характеристику як наукову теорію, що включає систему наукових положень та практичних рекомендацій для побудови систем криміналістично значущих ознак певних злочинів [209, с. 174]. У своїх дослідженнях А. Н. Антощак акцентує на тому, що криміналістично значуща інформація про конкретне кримінальне правопорушення слугує об'єктом для емпіричних досліджень та узагальнень, результати яких можуть бути використані для розробки криміналістичної характеристики [18, с. 52]. На відміну від попереднього автора, Б. В. Щур вказує на те, що формування криміналістичної характеристики залежить від рівня узагальнення кримінальних правопорушень, класифікації злочинних діянь та наголошує на необхідності розробки типових систем дій для слідчих, що дозволить визначити оптимальні дії конкретної кримінальної справи (провадження) [244, с. 89].

На відміну від інших авторів, при визначенні криміналістичної характеристики А. В. Кофанов ще виділяє фактори, що впливають на формування та вчинення злочинної мети, створення злочинної групи, розподіл ролей між учасниками й т.д. [108, с. 242]. З іншого боку, О. В. Василюва-Карвацька вважає за доцільне обмежити систему криміналістичної характеристики злочинів чотирма елементами: предмет злочинного посягання; спосіб вчинення злочину; слідова картина злочину; характеристику злочинця [32, с. 74].

Не вдаючись детально до теоретичної дискусії відзначимо, що на нашу думку, найбільш влучне визначення надане В. Ю. Шепітьком: криміналістична

характеристика злочину – це система інформації про криміналістично значущі ознаки певного виду (роду, групи) злочинів, що відображає закономірні зв'язки між ознаками та використовується для формування та перевірки слідчих версій у розслідуванні злочинів. Таке формулювання робить його підхід більш універсальним та застосовним у різних ситуаціях. Тим паче серед основних елементів криміналістичної характеристики він виділяє: спосіб вчинення злочину, місце та обстановку, час вчинення, знаряддя і засоби, предмет посягання, особу потерпілого, особу злочинця, типові сліди злочину [117, с. 327].

Варто підтримати думку М. В. Салтевського, що структуру криміналістичної характеристики не слід ототожнювати з обставинами, які підлягають доказуванню в кримінальній справі. Предметом доказування є переважно кримінально-правова характеристика злочину, тобто «факти, обставини кримінальної справи, які для правильного вирішення справи підлягають встановленню за допомогою доказів». Таким чином, елементи криміналістичної характеристики в основному описують типові властивості та ознаки злочинної події та не можуть охопити всі елементи предмета доказування [201, с. 267–268].

Слід зазначити, що структура криміналістичної характеристики кримінального правопорушення являє собою сукупність найбільш важливої інформації про особливості злочинних діянь для виявлення, розкриття та розслідування кримінального правопорушення, яка має важливе значення для кримінального переслідування, винних осіб та слугує ефективним інструментом для висунення версій. Проте важливо зауважити, що структура криміналістичної характеристики кримінального правопорушення не є універсальною, і її елементи можуть варіюватися залежно від конкретної групи кримінальних правопорушень. Саме тому серед науковців не вдалося досі досягти консенсусу у вирішенні питань, пов'язаних зі структурою криміналістичної характеристики.

Деякі автори дотримуються слушної думки, з якою варто погодитися, що

структура криміналістичної характеристики повинна базуватися на системі обставин, котрі входять до предмета доказування та елементів складу даного злочину, передбаченого КК України. Відповідно до такого підходу, перелік взаємопов'язаних елементів криміналістичної характеристики злочину має включати: 1) тип (вид, рід, категорія) події; 2) способи підготовки, вчинення і приховування злочину; 3) типові джерела і види матеріально фіксованої інформації; 4) типові джерела вербальної інформації; 5) предмет злочинного посягання; 6) коло осіб, серед яких ймовірно перебуває особа, яка вчинила злочин; 7) типові мотиви й цілі вчинення даного роду злочинів [146, с. 364]. З іншого боку, В. О. Малярова зауважує, що ані кримінально-правова, ані кримінологічна, ані інші характеристики злочинів не можуть враховувати всі ознаки, які є важливими для розробки та застосування криміналістичних методик. Такими ознаками є, зокрема, пов'язані з діями, що спрямовані на підготовку до вчинення злочину та приховування його слідів, з механізмом слідоутворення та інші. Ці ознаки не належать до кримінально-правових чи кримінологічних, оскільки вони не мають правового значення та необхідних характерних рис. Вказані відомості, хоча по суті досить близькі, не є взаємно конфліктними та рівноправними, оскільки вони використовуються для вирішення різних завдань та є компонентами різних систем, тому їх можна вивчати одночасно та в комплексі [137, с. 114].

Аналізуючи різні наукові погляди можна виділити такі типові елементи структури криміналістичної характеристики:

- 1) спосіб вчинення злочину;
- 2) спосіб приховування злочину, маскуванню;
- 3) типові матеріальні сліди злочину та ймовірні місця їхнього знаходження;
- 4) характеристика особи злочинця;
- 5) характеристика особи потерпілого;
- 6) обстановка злочину (місце, час).

Разом з тим у контексті нашого дослідження слід зазначити, що до

елементів криміналістичної характеристики умисних вбивств М. М. Єфімов та І. В. Пиріг відносять: «1) спосіб підготовки, вчинення та приховування; 2) місце, час та інші елементи обстановки вчинення правопорушення; 3) найбільш характерні сліди, що виникають при вчиненні вбивств; 4) характеристика особи правопорушника; 5) характеристика особи потерпілого» [65, с. 28].

У науковій літературі поки що не представлено обґрунтованих пропозицій щодо структури криміналістичної характеристики умисного вбивства за мотивами расової, національної чи релігійної нетерпимості. Попри це, є окремі розробки стосовно цього елемента методики розслідування кримінальних правопорушень з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Тому досудове розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості має бути здійснене відповідно до сучасних наукових рекомендацій та методик розслідування вбивств. Адже, як наголошують В. П. Бахін, І. В. Гора, П. В. Цимбал «Криміналістичні методики – є засобом практичної реалізації положень (рекомендацій) криміналістичної техніки та криміналістичної тактики, бо поза реальними умовами розслідування конкретних злочинів немає їхнього застосування і використання» [22, с. 235].

Водночас слід звернути увагу на визначення криміналістичної характеристики злочинів на ґрунті нетерпимості, надане І. М. Осикою. Він визначає це поняття як «сукупність узагальненої інформації щодо типових способів вчинення злочину та притаманних їм слідів, знаряддя, часу, місця та обстановки вчинення злочину, характеристики особи злочинця та особливостей його мотивації, характеристики особи потерпілого, яка ґрунтується на висновках попередніх наукових досліджень, матеріалах слідчої і судової практики та використовується для визначення кола обставин, що підлягають доказуванню, формування, висунення і перевірки обґрунтованих слідчих версій та визначення основних напрямків розслідування задля забезпечення швидкого, повного, всебічного та об'єктивного розслідування злочинів» [195, с. 31]. У

такому разі, визначення криміналістичної характеристики злочинів на ґрунті нетерпимості повністю збігається з загальним визначенням криміналістичної характеристики умисного вбивства проти життя та здоров'я особи, без врахування специфічного мотиву нетерпимості. Відтак, позиція І. М. Осики здається нам не досить обґрунтованою, тому ми повністю підтримуємо думку Є. Л. Галагур'ї, який стверджує, що «Слідчий має пам'ятати про складність мотиву нетерпимості, який підкорений загальній меті вбивства – показати шовіністичну перевагу злочинця над жертвою. Тож, навколо отримання відомостей про спонукання підозрюваного щодо вчинення вбивства особи іншої раси, національності або конфесії вибудовується тактика слідчих дій» [44, с. 245].

В аспекті досліджуваної проблеми варто наголосити, що кримінальне законодавство України містить ряд інструментів для протидії кримінальним правопорушенням, які вчиняються з мотивів нетерпимості. Однак в Україні все ще прийнято не кваліфікувати расистські напади як кримінальні правопорушення з мотивів нетерпимості. Навіть за наявності переконливих доказів для такої кваліфікації, слідчі часто визначають зазначені діяння як з хуліганських мотивів. Однією з особливостей цього виду кримінальних правопорушень є їхня латентність, що обумовлена небажанням потерпілих повідомляти про них через страх дискримінації з боку правоохоронних органів. Це пояснюється тим, що частина потерпілих перебуває в Україні нелегально і часто не має достатньої інформації про свої законні права на захист, включаючи можливість звернення із заявами про кримінальні правопорушення [84, с. 158–159]. Тому ми підтримуємо позицію Т. А. Пазинич – слідчим потрібно розуміти, що в процесі розслідування таких кримінальних правопорушень важливим є доказування та детальне відображення у матеріалах кримінального провадження елементу суб'єктивної сторони кримінального правопорушення – спеціального мотиву нетерпимості підозрюваного до представників певної раси, національності чи релігійної конфесії [158, с. 124]. Адже згідно з п. 2 ст. 64 КПК України мотив кримінального правопорушення є

обставиною, що підлягає доказуванню у кримінальному провадженні [123].

У той самий час необхідно констатувати, що найнебезпечнішим та особливо тяжким злочином є умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Згідно з ч. 1 ст. 115 КК України, умисне вбивство – це «умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині» [122]. КК України захищає життя кожної людини незалежно від її майнового та соціального статусу, національності, громадянства, статі, віку, релігійних переконань, стану здоров'я, суспільно-моральної характеристики та інших ознак. Так, п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України встановлює кримінальну відповідальність за кваліфікований склад умисного вбивства: з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості [122].

Розглянемо кримінально-правову характеристику умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, оскільки вона слугує основою для визначення структури криміналістичної характеристики. У свою чергу, розкриття складу злочину має суттєве значення для розробки методики розслідування даного злочину.

У межах нашого дослідження слід зазначити, що основний безпосередній об'єкт умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості – це суспільні відносини у сфері охорони життя особи. Додатковий обов'язковий об'єкт – суспільні відносини у сфері реалізації конституційного принципу рівності прав і свобод людини та громадянина, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного походження, майнового стану, мовних або інших ознак. Потерпілими від даного виду злочину можуть бути лише представники певної раси, національності чи релігії [84, с. 159]. У цьому випадку, для побудови криміналістичної характеристики встановлення об'єкта злочину не має істотного значення.

Слід зазначити, що умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості за конструкцією належить до злочинів з матеріальним складом. Отже, дане злочинне діяння характеризується такими обов'язковими

ознаками об'єктивної сторони:

- 1) діяння (дія або бездіяльність);
- 2) суспільно небезпечні наслідки цього діяння;
- 3) причинний зв'язок між діянням та наслідками [84, с. 159].

Розглядаючи такі факультативні ознаки об'єктивної сторони кримінальних правопорушень як місце, час, спосіб, обстановка, знаряддя та засоби, слід зазначити, що вони стають обов'язковими ознаками лише тоді, коли це прямо передбачено конкретними кримінально-правовими нормами Особливої частини КК України. В інших випадках, у тому числі умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, зазначені ознаки не впливають на кваліфікацію.

Суб'єктом умисного вбивства, зокрема з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості є фізична осудна особа, яка до моменту скоєння цього злочину досягла чотирнадцяти років. З суб'єктивної сторони злочин характеризується виною у формі умислу. Важливе значення має та обставина, що прямо в диспозиції КК України (п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України) визначено мотив даного злочину. Встановлення мотиву злочину є обов'язковим, тому його особливості мають бути визначені у криміналістичній характеристиці. У розглянутому злочині мотив є ознакою, яка утворює кваліфікований склад злочину і характеризується трьома видами нетерпимості: расовою, національною або релігійною. Для кваліфікації злочинних дій достатньо виявити один з цих видів нетерпимості: або расову, або національну, або релігійну нетерпимість [83, с. 53].

У криміналістичному сенсі значення ознак суб'єкта та суб'єктивної сторони умисного вбивства з мотивів расової національної чи релігійної нетерпимості полягає в характеристиці особи злочинця, оскільки в такому разі важливу роль відіграє мотивація особи.

Поділяємо думку І. М. Осики, що мотив расової, національної або релігійної ворожнечі виникає у правопорушника через деформацію свідомості та появу помилкових потреб, що називаються «квазіпотребами». Такими

«квазіпотребами» можуть бути:

- уявна потреба «захисту» від представників інших рас, національностей або релігій;
- бажання демонструвати «перевагу» представників однієї раси над іншими (наприклад, європейської раси над представниками негроїдної та монголоїдної);
- відчуття ненависті до представників інших рас, націй або віросповідань [195, с. 34].

Для кваліфікації злочинних діянь за п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України необхідно встановити конкретний спеціальний мотив або їх сукупність, передбачену кримінальним законодавством. Цей мотив може переплітатися з іншими спонуканнями (наприклад, помстою, корисливістю, хуліганськими мотивами), але при цьому він повинен серед них домінувати. Домінуючим спонуканням при цьому є бажання правопорушника здійснити фізичне насильство над потерпілим через його расову, національну або релігійну приналежність, що призводить до приниження честі та гідності певної раси, національності або релігії [198, с. 175].

Расова, національна або релігійна нетерпимість є необхідною мотиваційною складовою у випадках умисних вбивств, вчинених з цих мотивів, та становить ключовий елемент доказової інформації, що була виявлена, зібрана та зафіксована під час криміналістичної діяльності [84, с. 163].

Таким чином, враховуючи специфіку механізму та кримінально-правової характеристики злочину, передбаченого п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України, необхідно виокремити такі елементи його криміналістичної характеристики:

- 1) особа злочинця, зокрема мотив нетерпимості;
- 2) особа потерпілого;
- 3) спосіб вчинення злочину;
- 4) слідова картина;
- 5) обстановка злочину.

Визначення одного чи кількох елементів криміналістичної

характеристики дозволяє передбачити наявність інших, раніше не визначених елементів, що в свою чергу сприяє встановленню взаємозв'язків між певними обставинами розслідуваної події та визначенню напряму подальших слідчих заходів. Зокрема, в контексті криміналістичної характеристики умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості можна відзначити певні закономірні взаємозв'язки, такі як «спосіб вчинення умисного вбивства – засоби та знаряддя вчинення умисного вбивства – типові сліди умисного вбивства»; «обстановка вчинення умисного вбивства – особа потерпілого – особа злочинця» тощо.

Визначена структура криміналістичної характеристики умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, на наш погляд, є оптимальною. Вона зумовлена особливостями складу досліджуваного злочину, переліком обставин, які підлягають доказуванню та ознаками, притаманними механізму злочину. Зазначені елементи криміналістичної характеристики будуть розглянуті у наступних підрозділах.

1.2. Особа злочинця та потерпілого

Умисні вбивства, як вже було зазначено у підрозділі 1.1, є найнебезпечнішими посяганнями проти життя людини, які віднесено до категорії особливо тяжких злочинів. КК України передбачає відповідальність за умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості як кваліфікованого злочину, тобто вчиненого за обтяжуючих обставин. Найголовніше завдання правоохоронних органів полягає у виявленні передумов вчинення зазначених суспільно небезпечних діянь, їх розслідуванні та розкритті.

Як було визначено у попередньому підрозділі, особливе місце в системі криміналістичної характеристики зазначеної категорії злочинів посідає виявлення відомостей про особу злочинця. За результатами анкетування 93,2 %

респондентів віднесли особу злочинця, включаючи мотив нетерпимості, до основних елементів криміналістичної характеристики умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (Додаток Б).

На думку В. Ю. Шепітька, термін «особа злочинця» висвітлює сутність особи, яка вчинила злочин, і охоплює різні ознаки, такі як демографічні дані, моральні властивості та психологічні особливості [115, с. 278–279]. Особливості злочинця охоплюють комплекс властивостей, його зв'язки та відносини, пов'язані зі вчиненням злочинів, та можуть бути використані для їх розслідування [116, с. 9].

Необхідність багатоаспектного вивчення особи злочинця відображено у багатьох наукових доробках дослідників. Зокрема, А. Р. Бондар підкреслює, що «вивчення особи злочинця є складною проблемою, що вимагає різнобічного підходу, оскільки вивчення особи правопорушника здійснюється за декількома напрямками – кримінологічним, кримінально-правовим, кримінально-процесуальним, соціально- і судово-психологічним, криміналістичним» [26, с. 178].

Варто погодитися з Х. Івасюком, що «характеристика особи злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочину повинна будуватися на основі врахування тих типових рис соціального і соціально-психологічного характеру, що властиві особам, що вчинили злочини розглянутої категорії протягом певного часового періоду. Знаючи їх, слідчий може правильно визначити напрям розслідування» [72, с. 282].

Структуру особи злочинця в контексті криміналістичної картини представив і детально розглянув В. М. Мельничок. Він визначив такі характеристики:

- соціально-демографічні ознаки (соціальне походження, включаючи сімейний стан, посаду, національну й професійну приналежність, і рівень матеріального достатку);
- рівень розумового розвитку, що включає освітньо-культурний рівень, професійні навички й уміння;

- моральні якості, цінності, прагнення особистості, її соціальні позиції, зв'язки, потреби, інтереси, схильності, звички;
- властивості, психічні процеси та стани особистості.
- біофізіологічні ознаки (стать, вік, стан здоров'я, особливості фізичної конституції та інші аспекти) [141, с. 101].

До комплексу ознак, що характеризують особу злочинця Р. С. Карпенко додає моральний і духовний світ, які взаємодіють із соціальними та індивідуальними умовами життя, що тим чи іншим чином вплинули на вчинення злочину [92, с. 144]. Варто погодитися з думкою Р. Х. Бічуріна про те, що дослідження особи злочинця має бути проведено комплексно та охоплює демографічні, соціологічні та психологічні особливості такої особи. Крім того, важливо розглядати її психофізіологічний стан до, під час та після вчинення злочину [25, с. 10]. Слід звернути увагу, що вивчення особистості злочинця відбувається за допомогою різних галузей наук кримінального циклу, і на сьогодні існують різні напрямки дослідження цього питання, такі як кримінологічний, кримінально-правовий, судово-психологічний та криміналістичний.

З точки зору кримінології, особа злочинця розглядається як складне інтегруюче поняття, що враховує біологічні, психологічні та соціальні аспекти людини [125, с. 34]. Оскільки кримінологи розглядають особу злочинця з соціально-психологічних позицій, визначення особи злочинця як сукупності інтегрованих соціально значущих негативних властивостей, сформованих у ході різноманітних та систематичних взаємодій з іншими людьми, є найбільш влучним [126, с. 126].

Крім цього, М. Джужа та Ю. Ф. Іванов слушно зазначають, що особа злочинця являє собою сукупність соціально значущих характеристик, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину в контексті порушення кримінального закону, а також у взаємодії з іншими (неособистими) умовами та обставинами, які впливають на її злочинну поведінку [71, с. 85]. На противагу їм І. М. Даньшин розглядає поняття особи злочинця як сукупність стійких

соціальних властивостей і ознак, важливих біопсихологічних особливостей індивіда, які, виявляючись у конкретному вчиненому злочині, надають цьому діянню характер суспільної небезпечності, а винна особа у злочині має властивості, які роблять її суспільно небезпечною, і тому вона притягається до відповідальності, визначеної кримінальним законом [125, с. 37]. Науковець враховує як особисті якості людини, так і соціально-демографічні. Вважаємо, це цілком доречно, оскільки людина може народитися з певними схильностями, які можуть розвинути протягом життя, або ж набути їх через соціально-побутові обставини.

Слід погодитися з О. Л. Тимчуком, що кореневі причини злочинності в нашій державі полягають у специфічних аспектах, які відбуваються у всіх сферах українського суспільства, і перш за все, ціннісно-нормативній. Головним аспектом тут є спад моральних цінностей, що ґрунтується на загальнолюдських принципах, та руйнування колективістських соціалістичних ідеалів радянського періоду, зі стрімкою відмінністю між урядовими деклараціями та реальністю кризового суспільства, яке значно відрізняється від високих етичних стандартів. Також важливим криміногенним фактором є вплив «масової культури» (особливо через телебачення), що пропагує екстремальний індивідуалізм, культ «розкішного життя», насильство та розпусну сексуальну активність, загальний споживацький спосіб життя. Негативним впливом також виступає кримінальна субкультура (особливо серед молоді), яка має вирішальний вплив на поширення злочинності [217, с. 224].

Зокрема, М. А. Погорецький, М. О. Ленко та Д. Б. Сергєєва наголошують, що для ідентифікації особи злочинця широко використовуються різноманітні сліди, такі як відбитки пальців рук, які залишаються на місці злочину, а також зразки слини, крові та інші виділення організму людини. Крім того, враховуються прикмети зовнішності, різні функціональні ознаки, професійні навички та інші характеристики, що виявляються в об'єктах матеріальної обстановки. Однак для криміналістичної характеристики злочинів велике значення мають соціальні, соціально-демографічні та соціально-психологічні

аспекти особи злочинця. Ці аспекти надають інформацію про особистість, індивідуалізують її й водночас характеризують з певного ракурсу. Серед них можна виділити: біографічні дані (стать, вік, національність, освіта, сімейний стан, професія і т.п.); відомості про участь у різних сферах суспільства та спосіб життя (трудова та громадсько-політична активність, поведінка у побуті та вільний час); а також соціально-психологічні характеристики (темперамент, воля, емоції), які регулюють всі прояви особистості [169, с. 63].

Найбільш комплексний та детальний опис криміналістичної структури особи злочинця надав М. В. Мельничок та виділив такі елементи, які містять певні соціально-демографічні ознаки, зокрема соціальне походження й становище, сімейний стан і посаду, національну й професійну приналежність, рівень матеріальної забезпеченості; визначають інтелектуальний розвиток, освітньо-культурний рівень, знання, навички, уміння; охоплюють моральні риси, ціннісні орієнтації, прагнення особистості, соціальні позиції та зв'язки, інтереси, потреби, схильності, звички; формують психічні процеси, властивості й стани особи; втілюють соціальний зміст і вияв таких біофізіологічних ознак, як стать, вік, стан здоров'я, особливості фізичної конституції тощо [141, с. 101].

Можна розглядати загальноприйнятну структуру особи злочинця, що складається з:

- соціально-рольових ознак (включаючи найближче оточення, сімейні, виробничі та загальноцивільні відносини);
- соціально-демографічних ознак (такі як стать, вік, освіта, соціальний статус, професія, сімейний стан, місце проживання, матеріальне становище та житлові умови);
- морально-психологічних ознак (включаючи світогляд, ціннісні орієнтації, рівень інтелекту, рольові особливості, можливі психічні відхилення, які не виключають осудність, та рівень потреб).
- кримінально-правових ознак (включаючи мотиви злочину, характер та спрямування посягань, одиничний або груповий характер злочинів, строк і вид покарання) [69, с. 540–541].

Таким чином, до структури особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики входять відомості про типові ознаки, які є важливими для розробки та застосування методики розслідування певного кримінального правопорушення.

Наприклад, у дослідженні насильницького типу злочинця описується його соціально-кримінологічний портрет: молода людина віком від 14 до 28 років, з неблагополучної сім'ї, середня освіта, безробітна, неодружена, веде антигромадський та паразитичний спосіб життя, має стійку антисоціальну настанову і схильний до кримінальних дій, здебільшого обирає групові форми насильницьких посягань. У свою чергу, особи старшого віку (віком від 29 до 47 років) відрізняються тим, що вони переважно одружені, працюють, але також мають антигромадський спосіб життя і стійкі антисоціальні настанови [236, с. 290].

У цьому аспекті М. М. Єфімов та І. В. Пиріг пропонують розглядати структуру особи злочинця як сукупність соціальних, психологічних і фізичних властивостей. Правопорушник, який скоїв умисне вбивство, зазвичай характеризується негативно, йому притаманні такі риси, як: агресивність, жорстокість, егоїзм, цинізм, зневага до чужих інтересів і розпущеність [65, с. 35–36].

У межах нашої роботи доцільно дослідити структуру особи злочинця умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Так, у своїх дослідженнях І. М. Осика та С. М. Лозова виявили такі характеристики осіб, які вчиняють насильницькі злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості: переважно молодий вік – у більшості випадків це неповнолітні або молодь; основна частка злочинців – чоловіки, при цьому жіноча злочинність у цій сфері є дуже низькою; невисокий рівень освіти; низький матеріальний та культурний рівень; відсутність родинних зв'язків [195, с. 56].

Разом з тим, слід зазначити, що злочини на ґрунті ненависті передбачають акти насильства та залякування, що зазвичай спрямовані проти

вже стигматизованих груп. Це своєрідний механізм влади та гноблення, спрямований на підтвердження хиткої ієрархії, яка характеризує даний соціальний порядок. Він намагається одночасно відтворити загрозливу (реальну чи уявну) гегемонію групи злочинця та «відповідну» підпорядковану ідентичність групи жертви [13, с. 28].

Характеризуючи особу злочинця умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, необхідно враховувати специфічний мотив їх вчинення. При складанні криміналістичної характеристики особи злочинця умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості слід, у першу чергу, проаналізувати мотив злочинної діяльності, тобто те, що спонукало особу до скоєння злочину з метою визначення основних напрямів розслідування [79, с. 36]. Особливу увагу слід приділити мотиву нетерпимості, який буде розглянуто у підрозділі 1.3.

До ознак, які притаманні суб'єктам насильницьких злочинів з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості Л. В. Дорош відносить: крайній егоїзм та егоцентризм, що формують примітивно-анархічну позицію особи; байдужість до інтересів інших людей; жорстокість і відсутність співчуття; схильність до зловживання алкоголем та інші [61, с. 172]. Такі злочинці часто вважають свої дії морально виправданими. Якщо громада, до якої вони належать, не засуджує злочини на ґрунті нетерпимості та не притягує до відповідальності винних належним чином, це заохочує злочинців – нинішніх та потенційних – до продовження своїх дій, що веде до зростання кількості злочинів з мотивів нетерпимості.

На нашу думку, доцільно дослідити специфічні кримінологічні та психологічні особливості злочинця, який скоїв вбивство з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості. До кримінологічних особливостей належать: наявність ідеологічної ненависті, що підкріплюється радикальними переконаннями; соціальне середовище, де поширені радикальні або екстремістські ідеї; членство у радикальних націоналістичних або релігійних організаціях; попередній досвід участі в актах вандалізму, агресії або інших

антисоціальних дій.

До психологічних особливостей належать: негативні переконання та стереотипи щодо інших національностей або релігій; низький рівень емпатії та співчуття до представників інших груп; підвищена схильність до агресивної поведінки та насильства; самоототожнення злочинця з певною групою, яка має радикальні погляди; наявність рис нарцисизму, параноїдальних тенденцій або інших психічних відхилень; варіювання рівня інтелекту.

У відносинах між особою та іншими людьми визначення мотиву сприяє встановленню кола можливих підозрюваних. Так, криміналістична характеристика включає не тільки відомості про особу злочинця, але також враховує відомості про особу потерпілого та систему взаємовідносин між підозрюваним та потерпілим.

В аспекті сформульованих завдань слід зауважити, що існує взаємозв'язок між характеристиками особи потерпілого та особи злочинця, який впливає на злочинне діяння. Взаємні відносини між ними, мета, мотив, час, місце та способи вчинення злочину, а також його приховування, залежать від чинних зв'язків і відносин [115, с. 278]. Часто особа потерпілого може вказати на особу злочинця та розкрити характер їхніх відносин, мотиви вчиненого злочину. Тому, дослідження особи потерпілого дозволяє висунути версії щодо вбивці, його мотивів, а в окремих випадках щодо віктимної поведінки потерпілого [115, с. 286].

Встановлення особи потерпілого є одним з найважливіших тактичних завдань під час розслідування вбивства. Це досить важливо через те, що у більшості випадків між потерпілим і вбивцею існує певний соціальний зв'язок (службовий, корисливий, побутовий, статевий і т.д.). Так, типологічні характеристики особи потерпілого та його зв'язок із вбивцею є важливими для криміналістичної характеристики вбивства [111, с. 113]. Відомості про фізичні, психічні та соціальні ознаки потерпілого становлять основу для формулювання гіпотез про мотиви вбивства та ідентифікації винної особи [119, с. 26–27].

У своїх дослідженнях М. І. Скригонюк розглядає узагальнені дані про

особу потерпілого як один з основних структурних елементів криміналістичної характеристики злочину, що мають специфічний чи закономірний характер у справах певної категорії, а не безпосередньо особу потерпілого [205, с. 249]. Проте можна не погодитися з цим підходом, оскільки інформація про особу потерпілого відображає лише загальну характеристику, в той час, як безпосереднім елементом є сама особа.

На нашу думку, особа потерпілого є окремим елементом криміналістичної характеристики, оскільки досліджуваний нами злочин, передбачений п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України належить до злочинів насильницької спрямованості. Отже, є підстави вважати, що особа потерпілого під час розслідування умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості є важливим структурним елементом і слід виділити її з-поміж інших елементів для ефективнішого розслідування таких злочинів. Погоджуючись з А. В. Боровик, варто зазначити, що на початковому етапі розслідування саме потерпілий є єдиним джерелом інформації, і, надалі, може значно сприяти швидкому викриттю злочинця та притягненню до відповідальності винних осіб [27, с. 177].

Основна відмінність характеристики особи потерпілого умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості від інших видів вбивств полягає в тому, що ключові особисті характеристики, такі як вік, культурний та освітній рівень, стать, фізіологічні та психологічні якості, не мають принципового значення. При виборі жертв умисних вбивств із мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, злочинець звертає увагу на зовнішній вигляд, антропологічні особливості тіла та окремі його елементи, а також деталі одягу, які можуть свідчити про належність потерпілого до певної раси, національності або релігійної групи [195, с. 69].

Широко поширена помилкова думка, що жертвами умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості можуть стати лише певні категорії людей, наприклад, представники меншин. Однак це не відповідає дійсності. Жертвою у такому злочині не обов'язково має бути

представник соціально вразливої групи. Насправді жертвою може стати будь-яка людина, при цьому важливу роль відіграє переконання злочинця в тому, що жертва належить до певної групи [77, с. 288].

Той факт, що зазначені злочини спрямовані проти ідентичності потерпілого посилює тяжкість їх наслідків порівняно з іншими злочинами. Члени спільноти, які мають схожі ознаки з потерпілим, можуть також відчувати страх і тривогу. Інші члени соціальної групи, яка стала об'єктом злочину, можуть не лише боятися майбутніх нападів, але й переживати цей напад так, ніби вони стали його жертвою.

Слід зазначити, що скоєння умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості посягає на людську гідність та індивідуальність жертви, порушуючи право на рівний захист, оскільки жертва стає об'єктом нападу через свою приналежність до певної групи, що підриває основи демократичних прав і свобод та порушує існуючі суспільні відносини між різними групами населення [91, с. 252].

Злочини на ґрунті ненависті завдають потерпілому як звичайну, так і додаткову шкоду. Додаткові шкода завдається самому потерпілому, який, як правило, відчувається приниженим та живе у страху перед можливістю повторного нападу. Також подібні почуття можуть відчувати інші члени тієї ж соціальної групи, до якої належить потерпілий, оскільки їхня однакова приналежність стала причиною злочину [81, с. 132]. Часто члени тієї ж соціальної групи, що і жертва живуть за умов постійного страху та стресу через вороже оточення. Вони можуть почуватися ізольованими від суспільства через свою приналежність до певної групи. Постійні акти дискримінації та агресії можуть призвести до зниження самооцінки та почуття власної гідності.

Ті, хто є більш помітними або яких легко ідентифікувати як членів або пов'язаних з групою, також з більшою вірогідністю, можуть стати об'єктом нападу. Для деяких груп такі відмінності (наприклад, у вигляді одягу та носіння релігійних символів) є гендерними, що призводить до того, що жінки або чоловіки з однієї групи стикаються з нападами по-різному. Наприклад, жінки-

мусульманки, які носять хустки, частіше стають об'єктом нападів, ніж чоловіки-мусульмани, які не носять жодних релігійних символів. Так само, чоловіки-євреї, які носять ярмулки, частіше стають об'єктом нападів, ніж жінки-єврейки без релігійних символів. Варто звернути увагу, що злочинець може обрати жертву на підставі більш ніж однієї захищеної ознаки.

Водночас у контексті нашого дослідження слід зазначити, що шкода від умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості не обмежується лише заподіянням фізичних і психічних страждань. У такому разі змінюються відносини між представниками різних соціальних груп, з'являється недовіра, підозрілість, ворожість. Таким чином, негативні наслідки зазначеного злочинного діяння становлять загрозу для кожного члена суспільства, тому що стосуються не лише певних осіб та груп, але й посягають на весь суспільний порядок [76, с. 67].

У досліджуваній категорії злочинів наявність громадянства для злочинця не має значення. Вибір жертви здійснюється за її антропологічними ознаками, такими як колір шкіри, будова тіла, обличчя, колір і форма очей, форма носа тощо. Тому важливо пам'ятати, що при розслідуванні таких злочинів навіть якщо потерпілий є українцем, то не слід виключати мотив нетерпимості у злочинця. Потерпілими можуть бути як чоловіки, так і жінки, діти, підлітки або дорослі. Вибір потерпілого здійснюється за певною ознакою, такою як раса, національність, віросповідання або етнічна приналежність. Таким чином, суб'єкт злочину виражає свою нетерпимість не стільки до конкретної жертви, скільки до всієї спільноти. У цьому полягає суспільна небезпечність цих злочинів.

Необхідно відзначити, що дослідження особи потерпілого під час розслідування умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості є вкрай важливим, особливо на початковому етапі розслідування, оскільки інформація про потерпілу особу може сприяти встановленню особи правопорушника. При цьому наявність та характер взаємозв'язків і відносин між потерпілим і злочинцем впливають на мету, мотив, місце, час, способи

вчинення і приховування злочину [115, с. 278].

Таким чином, виявлення особливостей особи злочинця та потерпілого є невід'ємним елементом криміналістичної характеристики умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, оскільки воно має безпосереднє значення для розробки основ методики розслідування зазначеної категорії злочинів.

1.3. Мотив нетерпимості злочину

Україна історично є багатонаціональною державою, в якій мешкають представники різних етнічних груп. Ці групи мають свої культурні, релігійні та мовні особливості, що створює культурне розмаїття країни. Наприклад, представники національних меншин становлять 22,2 % загальної кількості населення України [109, с. 6].

Але політична та соціальна нестабільність, яка виникала в Україні протягом останніх десятиліть, часто сприяла посиленню етнічної напруги. Зміна політичних режимів, анексія Криму, повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну призвели до зростання недовіри та ворожості між різними етнічними групами.

Злочини з мотивів нетерпимості є одними з найбільш нелюдських злочинів і серйозних порушень прав людини, які визнані на міжнародному рівні. Ті, хто вчиняє насильство проти представників певної ненависної або зневаженої групи, залякують не лише їх, а й завдають шкоди їм і суспільству в цілому. Подібні акти стають частиною дискримінаційного спектра, що включає етнічні чистки та геноцид. Міжнародне законодавство у сфері прав людини зобов'язує владу вживати всіх можливих заходів для запобігання насильства на ґрунті ненависті [81, с. 132].

Оскільки Україна є членом ОБСЄ, вона активно працює над протидією злочинам з мотивів нетерпимості. Нині ОБСЄ є однією з провідних

міжнародних організацій у питаннях боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті. Так, рішення Ради міністрів ОБСЄ від 2 грудня 2003 року № 4/03 [220] стало поштовхом до реалізації заходів, згідно з якими країни мають заохочувати толерантність і боротися з дискримінацією, зокрема з усіма проявами агресивного націоналізму, расизму, шовінізму, ксенофобії, антисемітизму та екстремізму.

У 2023 році Україна посіла 59 місце серед 142 країн в Індексі верховенства права за критерієм «Рівне ставлення та відсутність дискримінації», знизивши показник порівняно з минулими роками [73].

В аспекті досліджуваної проблеми слід відзначити, що злочини з мотивів нетерпимості за різними ознаками є результатом високого рівня ксенофобії, активності екстремістських організацій і неефективності правоохоронних функцій держави. Варто пригадати, що з 2006 по 2008 рік в Україні відбулося 184 напади та 12 вбивств на основі раси. У 2009 році таких вбивств не було зафіксовано, але було зареєстровано 40 випадків насильства за расою [11].

Київський міжнародний інститут соціології провів дослідження рівня упереджень населення України до представників різних національностей у вересні 2022 року. За результатами опитування, найнижчий рівень етнічних упереджень був зафіксований щодо українців і поляків, далі – канадців, американці та євреї. Найвищий рівень упереджень виявився стосовно росіян, білорусів, ромів та африканців.

За рік, з жовтня 2021 року, рівень ксенофобії дещо підвищився з 3,83 до 3,99, що пояснюється погіршенням ставлення до росіян і білорусів. Загалом, з 1994 до 2007 року рівень ксенофобії в Україні зростав. З 2008 до 2013 року індекс знизився до 4,0 балів, після чого він коливався в межах цього значення. У жовтні 2022 року індекс фактично дорівнював 4.

Такий рівень не є високим та свідчить про те, що для більшості етнічних груп населення України підтримує помірну дистанцію. Зокрема, люди не хотіли б, щоб представники цих етнічних груп були членами їхніх родин і близькими друзями, але готові бачити їх як сусідів, колег і жителів України.

Загальні тенденції в дослідженні показують, що упередження українців до різних етнічних груп варіюються. Найменше упереджень спостерігається до близьких етнічно чи культурно груп (українці, поляки), а найбільше – до груп, що асоціюються з поточними політичними та соціальними напруженнями (росіяни, білоруси). Зростання ксенофобії за останній рік пов'язане з політичною ситуацією і конфліктами, що впливають на громадську думку. Індекс, який стабілізувався на рівні близько 4 балів, свідчить про відносно низький рівень ксенофобії, але все ж існує значний потенціал для покращення ставлення до різних етнічних груп [144].

Слід підкреслити, що дискримінація за ознакою раси чи етнічного походження – вкрай образливий вид дискримінації. Отже, коли стверджується про те, що різниця в поводженні була цілком або вирішальною мірою обумовлена расовою або етнічною ознакою, держава має використовувати всі доступні засоби для боротьби з расизмом та розслідування злочинів, які вчинено на цьому ґрунті.

У межах нашої роботи доцільно дослідити спеціальний мотив умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Так, Ю. В. Баулін до мотиву злочину відносить внутрішнє спонукання до скоєння злочину, тобто є рушійною силою вчинку людини, що визначає суть дії та допомагає зрозуміти психологічне ставлення до скоєного діяння [20, с. 81]. Зі свого боку, А. В. Савченко підходить до тлумачення мотиву злочину з психологічної точки зору. Він стверджує, що це інтегральне психічне утворення, яке спонукає особу до скоєння суспільно небезпечного діяння і є його підставою [199, с.15].

Варто погодитися із думкою, що розуміння мотиву дає внутрішню криміналістичну характеристику злочинця, його свідомість та психіку. Мотив містить інформацію про злочинця. Виходячи з цього, завдання розслідування можуть бути вирішені двома способами:

1. Розуміння мотиву допомагає визначити тип злочинця та його особливості. Це дозволяє оцінити його особистість, суспільну небезпеку та здатність до вчинення інших злочинів.

2. Розуміння мотиву вбивства дозволяє визначити коло можливих підозрюваних та місце пошуку злочинця [163, с. 5].

Під мотивом расової, національної та релігійної нетерпимості розуміють внутрішнє спонукання, обумовлене певними потребами, яке виявляється у прагненні винного продемонструвати свою перевагу та показати неповноцінність потерпілого через його належність до певної нації, раси або релігії, що супроводжується ненависним ставленням до потерпілого з метою принизити його гідність [197, с. 87]. В основі расової та національної ворожнечі лежать антинаукові погляди про неповноцінність людей певної раси або національності, а в основі релігійної ворожнечі – хибні уявлення про перевагу одного віросповідання над іншим або однієї конфесії над іншою в межах одного віросповідання [151, с. 169].

Вітчизняні науковці переконані, що расова, національна та релігійна нетерпимість може проявлятися в значному посиленні серед певних груп населення настроїв неприязні, сильній ворожнечі та огиди до інших етнічних або расових груп чи конфесій, а також у приниженні позитивних якостей тієї чи іншої нації порівняно з іншими [151, с. 428].

У своїх дослідженнях С. Ю. Пономарьов виділив ознаки, які характеризують злочини з мотивів нетерпимості та відрізняють їх від інших злочинів: «винне протиправне діяння, яке становить склад злочину, визначеного кримінальним законодавством; упередження (ворожість, нетерпимість) щодо певної ознаки людини, що стає мотивом для вчинення протиправного діяння стосовно неї» [171, с. 3]. Це означає, що жертва обрана злочинцем умисно, оскільки вона володіє певними ознаками, що стали причиною упередженого ставлення. Наявність мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості має важливе значення при визнанні поведінки суб'єкта протиправною та впливає на кваліфікацію самого злочинного діяння і, в свою чергу, підвищує його суспільну небезпечність. Нетерпимість викликає у винного бажання заподіяти потерпілому шкоду життю та здоров'ю.

Варто відзначити, що найскладніше підлягає доказуванню при скоєнні

умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості саме упереджене ставлення, що стало причиною вбивства на ґрунті нетерпимості. Щодо доказування мотиву нетерпимості, то інформацію про ксенофобські настрої та висловлювання можна отримати шляхом проведення стандартних слідчих дій, таких як допити друзів, знайомих, сусідів підозрюваного, проведення обшуків у його помешканні та інші [143, с. 24]. Під час розслідування слідчі збирають докази, які підтверджують наявність мотиву «вбивства з нетерпимості». Визначення мотиву допомагає правоохоронним органам кваліфікувати вбивство як «вбивство з нетерпимості» та встановити його ознаки для подальшого розслідування і судового розгляду.

Якщо мотив кримінального правопорушення є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони певного складу кримінального правопорушення, то він має вирішальне значення для кваліфікації самого злочину. Проте якщо мотив кримінального правопорушення не зазначений у конкретній нормі КК України або не впливає з його змісту, то він не має значення для кваліфікації злочинних діянь, але враховується судом при призначенні покарання [84 с. 160]. Тож, відсутність мотиву в конкретному випадку виключає склад злочину.

Розглядаючи расову, національну чи релігійну нетерпимість як мотив для вчинення насильницьких злочинів, включаючи вбивства, важливо враховувати, що його основою є один із зазначених негативних стереотипів у особи. Згідно з цим стереотипом, особа сприймає будь-яку іншу людину (яка характеризується ознаками іншої раси, національності або релігійних поглядів), її зовнішність і поведінку негативно та з упередженістю. Якщо це упереджене ставлення при певних обставинах призводить до вияву агресії до іншої людини (або групи людей) у вигляді тілесних ушкоджень, умисного вбивства, мордування тощо, то має місце кваліфікуюча ознака – вчинення злочину з мотиву нетерпимості [160, с. 149].

Расову нетерпимість Н. В. Уварова розглядає як соціальне упередження до певної групи людей, яке ґрунтується на їхніх біологічних та фізичних

особливостях (таких як колір шкіри, текстура волосся, манери та інші характеристики); національну нетерпимість як негативне сприйняття представників однієї національної групи представниками іншої; релігійну нетерпимість – як несприйняття однієї віри, тобто специфічної форми сприйняття світу, що не потребує підтвердження і реалізується в ритуалах представниками іншої релігії (або атеїстами) [222, с. 397–398].

До ознак досліджуваної обставини М. О. Ларкін відносить:

- 1) особливу вмотивованість (наприклад, ненависть);
- 2) багатооб'єктність (посягає на права і свободи громадян, їх власність, а також здоров'я та життя);
- 3) прояв особливої жорстокості та цинізму у скоєнні вмотивованого злочину;
- 4) злочин скоюється з прямим умислом [130, с. 180].

На підтвердження важливості визначення мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості варто навести справу № 278/1904/17 Житомирського районного суду Житомирської області щодо вбивства особи азербайджанської національності з мотивів національної нетерпимості.

Зазначено, що конфлікт між потерпілим та правопорушником виник через те, що потерпілий, був азербайджанцем, проживав на території України, і не є українцем. Суд переконаний, що якби потерпілий належав до української або іншої слов'янської національності, у правопорушника не було б мотиву для його умисного вбивства. Крім того, обвинувачений відверто висловлював образливі слова, які принижують потерпілого саме як азербайджанця, які підтверджується показаннями свідків та відеозаписом затримання обвинуваченого. За думкою суду, це однозначно свідчить про те, що обвинувачений прагнув вчинити фізичну розправу та помсту над потерпілим шляхом його умисного вбивства лише через національну нетерпимість до нього. При визначенні покарання суд врахував ступінь тяжкості вчинених злочинів обвинуваченим. Так, злочин за п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України є особливо тяжким, оскільки порушує не лише право на життя потерпілого, а й

гарантовану Конституцією України рівність прав і свобод людини та громадянина, незалежно від їх раси, кольору шкіри, релігійних переконань, етнічного походження, за мовними або іншими ознаками [39]. Таким чином, надання кримінально-правового захисту такому важливому конституційному принципу, як право на рівність прав і свобод людини та громадянина, незалежно від їх будь-якої приналежності, є очевидним і виправданим.

У контексті поставлених завдань необхідно акцентувати, що умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України) кваліфікують тоді, коли злочинець своїми діями намагається продемонструвати, що потерпілий є неповноцінною особою через його приналежність до конкретної раси, національності, етнічної групи чи релігії, та таким чином виражає свою упередженість та ненависть до нього [84, с. 160].

Наприклад, у справі № 1/0510/131/2012 Горняцького районного суду м. Макіївка Донецької області обвинувачені, які відзначаються своїми націоналістичними поглядами, спільно вирішили скоїти вбивство будь-якої особи ромської національності через нетерпимість до цієї групи осіб [36].

Так, нетерпимість проявляється до людей, які не схожі на більшість представників конкретної групи осіб за кольором шкіри, національністю, релігійними переконаннями тощо, це негативне явище має назву «ксенофобія». Оскільки в чинному законодавстві зазначені мотиви расової та національної нетерпимості, то вони можуть охоплювати й поняття ксенофобії.

У своїх дослідженнях І. М. Осика пише: «Ксенофобія – прояв нав'язливого страху, ворожості стосовно чужинців чи чужоземного, нетерпимості та неприязні до представників іншої нації, віросповідання, культури, національності, іноземців чи мешканців інших регіонів, а також до чогось незнайомого, незвичного, чужого» [143, с. 14]. Ксенофобія є першопричиною всіх злочинів на ґрунті нетерпимості. Наприклад, за 2022 рік Національною поліцією офіційно зареєстровано 150 кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті, зокрема за такими ознаками: расизм та

ксенофобія – 33, релігійна нетерпимість – 81, антисемітизм – 13 [12].

Залежно від певних стереотипів, які склалися у суспільстві можна виділити такі види (прояви) нетерпимості:

1. Расизм – ідеологія, політика й суспільна практика поділу людей і людських спільнот за їх походженням, кольором шкіри, іншими біологічними ознаками на вищі й нижчі раси, упереджене, вороже ставлення до останніх, обмеження й позбавлення їх прав тощо [246, с. 238]. Виражається у почуттях неприязні, ворожості, страху, ненависті представників європеїдної раси до негроїдної, і навпаки [153, с. 338].

2. Націоналізм – це ідеологія, політика і практика, в підґрунті яких лежить утвердження належного місця певного народу серед інших націй, його національних інтересів та національних культурних цінностей. Він може перетворюватися із соціально позитивного явища на свою протилежність, пов'язану з неповагою до прав та інтересів інших народів, протиставленням своєї нації іншій, розпалюванням національної ворожнечі, зокрема в таких крайніх формах, як націонал-соціалізм, фашизм, шовінізм, антисемітизм. Супроводжуваний ідеями зверхності та національної винятковості, націоналізм нерідко виступає джерелом гострих внутрішніх суперечностей і міждержавних конфліктів [245, с. 82].

3. Етнофобія – це нетерпиме ставлення до людей іншої нації, народу. Різновидами етнофобії виступають такі прояви:

Шовінізм – проголошення однієї нації пануючою над іншими. Проявляється, як правило, у формі неповаги та принизливого ставлення народу однієї держави до народу іншої держави (вважаються слабшими, менш розвиненими тощо). Історичним прикладом шовінізму і крайньої форми націоналізму була політика фашизму.

Антисемітизмом є вороже ставлення до представників єврейського народу і їх культури. Ромофобія визначається як дискримінація та вороже ставлення до представників ромської національності. Ісламофобія – страх перед представниками ісламського віросповідання, яка є проявом активної боротьби з

тероризмом.

Фашизм – це ідеологія проголошення однієї нації головнішою, що заснована на політичній диктатурі та масовій пропаганді культу ненависті до інших представників націй. Як правило, супроводжується застосуванням насильства до окремих представників і груп населення, та встановленням крайніх форм дискримінації у всіх сферах життя.

Геноцид – крайня форма (стадія) фашизму, сутність якої полягає у повному або частковому знищенні окремих груп населення або цілих народів. Геноцид може здійснюватись владними представниками відкрито, наприклад, через застосування зброї (у тому числі масового знищення), або завуальовано. Прикладом останньої форми може служити політика керівництва ВКП(б) та уряду СРСР у 1932–1933 роках, яка призвела до організації штучного голоду і багатомільйонних смертей серед сільського населення на території Української СРР та Кубані [153, с. 338].

4. Релігійна нетерпимість – ворожість або несправедливе ставлення до осіб через їх релігійні переконання або приналежність до певної релігії.

5. Сексизм – упереджене ставлення до осіб на основі їх статі, стереотип домінування осіб однієї статі над іншою.

6. Сексуальна нетерпимість. Гомофобія – ворожість або дискримінація щодо людей нетрадиційної сексуальної орієнтації (лесбійок, геїв, бісексуалів). Біфобія – ворожість або дискримінація щодо бісексуалів. Трансфобія – негативне ставлення до трансгендерних осіб.

7. Культурна нетерпимість. Етноцентризм – ворожість до інших культур, що заснована на переконанні у вищості своєї власної культури. Культурна асиміляція – примусове введення однієї культури з метою знищення або придушення іншої.

8. Політична нетерпимість. Політичний екстремізм – ненависть або ворожість до осіб, які мають інші політичні переконання. Репресії за політичні переконання – переслідування або дискримінація через політичні погляди або діяльність.

9. Нетерпимість за віковою ознакою або станом здоров'я – дискримінація щодо осіб певного віку, часто літніх людей або, навпаки, молоді, до людей через їхні хвороби, наприклад, ВІЛ/СНІД або психічні розлади.

10. Мовна нетерпимість – це вороже ставлення та неповага до особи, яка не володіє мовою місцевого населення.

Звичайно, що інші види нетерпимості не входять до предмета дослідження, проте зазначені види нетерпимості мають однакову психологічну природу, ідеологічне підґрунтя та агресивну форму вираження. Тому, ми вважаємо за доцільне доповнити п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України такими видами нетерпимості: за статтю, ознаками мови, політичних переконань, сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності.

На нашу думку, при конструюванні санкцій за насильницькі злочини, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості законодавець врахував усі об'єктивні та суб'єктивні ознаки цих злочинних діянь, зокрема їх характер і ступінь суспільної небезпеки. Варто відмітити й те, що в досліджуваних злочинах санкції передбачають більш суворе покарання, ніж у простих складах цих злочинів, оскільки вони є складами із кваліфікуючими ознаками [86, с. 57]. Тож, правильна кваліфікація умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості є дуже важливою, оскільки від неї залежить не лише притягнення винного до кримінальної відповідальності за кваліфікований вид вбивства, а й розмір покарання.

Розглянувши усі елементи криміналістичної характеристики умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, пропонуємо визначити криміналістичну характеристику злочину на прикладі судової справи № 227/1045/22 від 24 жовтня 2022 року Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська [227].

Встановлено, що ОСОБА_6 мав намір вчинити умисне вбивство з мотивів релігійної нетерпимості. ОСОБА_6, перебуваючи у громадському місці, а саме в будівлі релігійної громади іудеїв, завдав одного удару саморобною сокирою

по голові та руці потерпілого ОСОБА_8, спричинивши тілесні ушкодження у вигляді підшкірної гематоми, садна скроневої ділянки голови, рубаної рани зап'ястка, та намагався завдати численних ударів тією ж сокирою по голові та тулубу потерпілого. Однак потерпілий ОСОБА_8, відштовхнувши його стільцем з приміщення, залишився живий завдяки своєчасно наданій медичній допомозі. Таким чином, ОСОБА_6 скоїв кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 15, п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України, тобто закінчений замах на умисне вбивство з мотивів релігійної нетерпимості.

Згідно з матеріалами справи, злочинець є чоловіком, уродженцем російської федерації, громадянином України, раніше не судимим, не перебував на обліках у психіатричній лікарні та наркології, служив в армії у Львівській області. На даний час він переховується від органів досудового розслідування та перебуває на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором. Крім цього, ОСОБА_6, перебуваючи поблизу будівлі релігійної громади іудеїв, кидав пляшки та пакети з невідомою речовиною по будівлі громади. Згодом з'ясувалося, що в пакетах і пляшках були відходи продуктів життєзабезпечення. Він мав намір умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині та керувався мотивом релігійної нетерпимості. Правопорушник та потерпілий раніше не були знайомі. За словами матері, ОСОБА_6 негативно висловлювався про іудеїв, вважаючи їх хитрими. Потерпілий є представником релігійної громади іудеїв.

Злочин був скоєний ударом саморобною сокирою по голові та руці потерпілого. На сокирі була виявлена записка з текстом «СМЕРТЬ как, ИУДЕИ, АБВ» (далі текст переривається) та ще один фрагмент паперу з написом «ОСОБА_33» «ФАТ ФФТБАТ». Виявлені під час огляду місця події сліди пальців рук, придатні для дослідження, належать ОСОБА_8, а всі інші виявлені сліди непридатні для ідентифікації. За місцем проживання ОСОБА_6 було вилучено жорсткий диск з його комп'ютера, а також 10 гелієвих ручок фіолетового кольору та дев'ять фрагментів аркушів.

Отже, встановивши закономірні зв'язки між елементами механізму

скоєння умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, можна в методиці розслідування вибудувати взаємозв'язок цих елементів (наприклад, сліди умисного вбивства – потерпілий – злочинець) і ефективно використовувати їх під час розслідування зазначеного злочину.

1.4. Спосіб вчинення та слідова картина

Спосіб вчинення кримінального правопорушення займає особливе місце у системі криміналістичної характеристики як елемент, що містить нерозривний зв'язок слідової картини з ознаками складу кримінального правопорушення. Вивчення способів вчинення кримінального правопорушення має методологічне значення для криміналістики, оскільки є підґрунтям подальшого розвитку і розробки тактики проведення слідчих (розшукових) дій, методики розслідування кримінальних правопорушень. Тобто виявлення типових способів певного виду кримінального правопорушення, у тому числі умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості має проводитися з урахуванням можливості застосування отриманих результатів не лише теоретично, а й на практиці [82, с. 221].

Більшість дослідників вважають, що спосіб скоєння кримінального правопорушення є центральним елементом криміналістичної характеристики більшості кримінальних правопорушень, оскільки може утворювати взаємозв'язки з іншими елементами криміналістичної характеристики.

Спосіб злочину в кримінально-правовому значенні розглянув М. І. Панов, визначаючи його як конкретний порядок, метод та послідовність дій, що застосовуються особою під час вчинення суспільно небезпечного діяння, яке посягає на охоронювані суспільні відносини, із використанням вибіркового засобів вчинення злочину [150, с. 342].

У свою чергу, М. В. Даньшин у криміналістичному значенні розглядає спосіб вчинення злочину як основу для об'єднання різних видів злочинів;

виявлення взаємозв'язку між його структурними елементами; розробки особливостей тактики проведення слідчих дій; прогнозування механізму вчинення конкретних видів злочинів; відмежування суміжних складів злочину [57, с. 84]. За словами В. Ю. Шепітька, спосіб вчинення злочину – це спосіб дії правопорушника, що передбачає систему операцій і прийомів, які використовуються під час готування, вчинення і приховування кримінального правопорушення [117, с. 328].

Слушно відзначає І. В. Гора, що в криміналістичній діяльності спосіб вчинення злочину використовується для розшуку особи, яка його скоїла, а також для з'ясування закономірностей механізму слідоутворення. У деяких випадках це дозволяє довести конкретний спосіб вчинення, в інших же – виявити інші сліди, ґрунтуючись на закономірностях слідоутворення. Таким чином, можна виокремити два основних аспекти використання способу вчинення злочину: розшуковий, коли інформацію про спосіб злочину використовують для розшуку осіб, засобів і слідів, пов'язаних із ним, та пізнавальний, коли ці відомості допомагають у розкритті злочину [46, с. 37]. Так, спосіб кримінального правопорушення відіграє роль не лише для організації та планування розслідування, а й сприяє формуванню криміналістичної характеристики та відповідної методики розслідування конкретного кримінального правопорушення.

Слід звернути увагу, що структура способу кримінального правопорушення включає не лише прийоми та операції, які використовує правопорушник, а також знаряддя та засоби, за допомогою яких він реалізовує свій злочинний намір. Як зазначає М. В. Бублик, використання будь-якого способу вчинення злочину, знаряддя або засобів, відповідно до закону всезагального взаємозв'язку та взаємообумовленості явищ, а також загальних властивостей відображення матерії, закономірно веде до виникнення типових матеріальних або ідеальних слідів [30, с. 203].

Наведені наукові положення, висвітлюючи складну структуру способу вчинення кримінального правопорушення, демонструють, що цей елемент

криміналістичної характеристики тісно пов'язаний з іншими її елементами. Цей взаємозв'язок є важливим для розуміння події кримінального правопорушення, оскільки кожен елемент впливає на інші, створюючи цілісну інформаційну модель. Зазначені обставини підкреслюють надзвичайно важливе значення цього компонента як для побудови криміналістичної характеристики умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, так і для його практичного застосування в методиці розслідування. Таким чином, спосіб вчинення кримінального правопорушення не тільки відображає техніку і тактику злочинця, але й дозволяє слідчим будувати обґрунтовані версії, планувати розслідування та визначати напрями пошуку доказів, що є критично важливим для успішного розкриття злочину.

Як відомо, існують різноманітні способи вбивства. Це може бути й застосування вогнепальної та холодної зброї, отруєння, удавлення зашморгом, дія високої температури, утоплення тощо. Стосовно діяння, у науково-практичному коментарі КК України визначено, що смерть людини може бути завдана різними способами: кульове поранення або удар холодною зброєю у життєво важливі органи до утоплення, повішення, отруєння, вплив радіоактивних матеріалів, електричного струму, вибухонебезпечних речовин, а також низької чи високої температури тощо [151, с. 386]. Важливо, що при кваліфікації умисного вбивства, зокрема з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості як закінченого злочину юридичне значення має настання суспільно небезпечного наслідку – заподіяння смерті іншій особі, тобто констатація смерті людини.

Щодо етапу приготування, який входить до змістовної структури способу скоєння умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, то він складається з декількох взаємопов'язаних елементів. Серед них важливе значення має аналіз інформації про особу потерпілого, зокрема його приналежність до певної раси, національності чи релігії. Також на даному етапі ключове значення має вибір засобу позбавлення життя, включаючи вибір знаряддя або інше, а також обрання правопорушником власного способу

скоєння вбивства [82, с. 222].

До способу підготовки вбивства О. С. Саїнчин відносить такі дії злочинця: продумування деталей вбивства та приховання слідів злочину, включаючи вибір способу здійснення вбивства; вибір конкретного знаряддя вбивства, такого як вогнепальна чи холодна зброя; збирання інформації про жертву, включаючи розпорядок дня, сім'ю, знайомих, характер та звички; вибір транспортного засобу, який злочинець планує використовувати для здійснення злочину, іноді використання кількох транспортних засобів; вибір місця та зручного часу для скоєння вбивства; створення певних умов для скоєння вбивства [200, с. 364–365].

Під час огляду місця події у справах про умисні вбивства зазначеної категорії необхідно з'ясувати відомості, що характеризують особу потерпілого та злочинця, наявність спеціального мотиву й мети злочину, а також сліди, що залишилися на місці події та можуть свідчити про наявність мотиву у злочинця. Такі дії свідчать про ворожі настрої підозрюваного, вказують на його ксенофобські настрої та можуть бути здійснені до або після нападу.

Отримання даних про спосіб вчинення умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості внаслідок огляду місця події або виявлення трупа дозволяє слідчому встановити особу злочинця, його фізичний або розумовий стан, тобто сформувавши певний психологічний портрет вбивці. Спосіб вчинення умисних вбивств є основою для висунення версій стосовно вбивці та його мотивів, а також для формування слідчих та оперативно-розшукових версій розслідування злочину. Спосіб вчинення вказує слідчому на комплекс слідів і речових доказів, які можуть бути виявлені у процесі розслідування. Крім того, спосіб скоєння в деяких випадках дозволяє встановити особу потерпілого та характер стосунків потерпілого зі злочинцем [82, с. 223].

Кримінологічні дослідження показують, що насильницькі злочини проти життя та здоров'я, скоєні з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, переважно вчиняються у формі нападів. Напади зазвичай

скоюються ввечері та в громадських місцях. Вони мають раптовий, жорстокий і агресивний характер, а також можуть супроводжуватися різними расистськими або іншими образливими висловлюваннями [93, с. 25].

Водночас необхідно констатувати, що взаємопов'язаним і взаємообумовленим зі способом скоєння вбивства є знаряддя. Особливості використання знарядь спричинення смерті потерпілого докладно розглянуті в криміналістичній літературі. Суттєвих особливостей, які б характеризували використання таких знарядь саме при вчиненні умисних вбивств з мотивів нетерпимості, фактично не існує. Наприклад, знаряддя, що використовуються при скоєнні насильницьких злочинів з мотивів нетерпимості, включають предмети, спеціально призначені для завдання тілесних ушкоджень, такі як вогнепальна, травматична і холодна зброя, вибухові пристрої та механізми. Також можуть використовуватися побутові предмети, такі як ножі, сокири, мотузки, шнури та транспортні засоби. Однак найбільш поширеними знаряддями для скоєння таких злочинів є скляні пляшки (включаючи шийки розбитих пляшок), сталеві пруті, палиці, ножі та інші гострі предмети [195, с. 40].

Наприклад, у судовій справі № 278/1904/17 Житомирського районного суду Житомирської області від 17 жовтня 2018 року під час конфлікту обвинувачений звернувся до потерпілого із погрозами: «Виходь, чурка, різати тебе буду!». Вказані дії спрямовані на протиправне умисне заподіяння смерті потерпілому з мотивів національної нетерпимості, оскільки він був азербайджанського походження. Під час цього інциденту обвинувачений, тримаючи ніж у руці, умисно та з великою силою завдав потерпілому один удар у грудну клітину, де знаходиться серце, що є життєво важливим органом [39].

Погоджуючись з А. Боровик, можна відзначити, що для умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості характерним є наголошення того, що вбивця намагається підкреслити неповноцінність потерпілого через його належність до певної раси, національності, етнічної групи чи релігійної конфесії. Таким чином, правопорушник демонструє своє

упереджене та ненависницьке ставлення до певної соціальної групи, прагне спровокувати чи розпалити расову, національну або релігійну ворожнечу та ненависть [29, с. 172].

Ще одним ілюстраційним прикладом є вирок Держинського районного суду м. Харкова від 05 лютого 2018 року у справі № 2011/14568/12, що стосується нападу на осіб з мотиву расової нетерпимості. Протягом кількох років, починаючи з 2010 року, ОСОБА_2 проявляв зацікавленість у вивченні нацизму, однією з головних ідей якого є пропаганда расової та національної дискримінації. Це призвело до формування у нього особистої неприязні до осіб з країн Африки та Азії.

У квітні 2012 року, усвідомивши, що в м. Харкові проживає значна кількість вихідців з Африки та Азії, які навчаються у закладах вищої освіти, ОСОБА_2 вирішив їх вбивати з мотиву расової нетерпимості. Він розробив план, згідно з яким буде прогулюватися біля станції метрополітену, де замислив знайти представника негроїдної раси, який не має фізичної можливості надати йому належного опору, щоб вбити його, завдавши удар ножем у життєво важливі органи.

Так, 27 квітня 2012 року, близько 18 години, ОСОБА_2, виконуючи свій злочинний намір, приїхав до м. Харкова на громадському транспорті. Там він побачив громадянина Марокко ОСОБА_4 та громадянку України ОСОБА_5, яких раніше не знав. Вважаючи, що ОСОБА_5 зрадила інтереси нації, а ОСОБА_4 не зможе протистояти йому, ОСОБА_2 вирішив вбити їх з мотиву расової нетерпимості. Підшукавши безлюдне місце, де сторонні не зможуть йому завадити та вважаючи, що для скоєння вбивства склалася сприятлива обстановка, ОСОБА_2 підійшов до них та завдав ОСОБА_5 удар ножем у грудну клітину та ОСОБА_4 удар ножем у голову.

Внаслідок цих нападів ОСОБА_5 отримала колото-різане поранення грудної клітини, а ОСОБА_4 – різану рану голови. ОСОБА_2 вважав, що вчинив усі необхідні дії для заподіяння смерті ОСОБА_5 та ОСОБА_4, тому зник з місця події. Проте злочинний умисел до кінця доведений не був за

причинами, які не залежали від його волі, оскільки смерть ОСОБА_5 та ОСОБА_4 не настала через швидке надання медичної допомоги [37].

У контексті нашого дослідження слід зазначити, що під час розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості необхідно встановити такі обставини: спосіб скоєння умисного вбивства, включаючи характер застосованого насильства, засоби та знаряддя злочину, кількість співучасників та їх ролі. У такому разі злочинці часто використовують гострі колючо-ріжучі предмети для нанесення тілесних ушкоджень механічного походження. Напади можуть відбуватися як групою осіб, так і одноособово. Зазвичай напад триває недовго, оскільки може вчинятися у громадських місцях за наявності свідків, які можуть втрутитися у дії злочинця. Утім, із врахуванням характеру нападу, нанесених тілесних ушкоджень зазвичай достатньо для позбавлення життя потерпілого [82, с. 224]. У деяких випадках злочинці використовують символіку, пов'язану з екстремістськими ідеологіями, щоб наголосити на мотиві нетерпимості. Крім того, умисні вбивства за мотивами нетерпимості щодо будь-якої соціальної групи найчастіше відбувається шляхом активних дій, спрямованих на заподіяння смерті іншій людині.

Таким чином, спосіб скоєння умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості належить до основоположних елементів криміналістичної характеристики, позаяк пов'язаний з рештою елементів та визначається ними.

В аспекті сформульованих завдань слід звернути увагу, що слідова картина як елемент криміналістичної характеристики умисних вбивств, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості відіграє важливу роль під час досудового розслідування та доведенні спеціального мотиву.

«Слідова картина», як слушно зазначав М. В. Салтевський, є дещо умовним поняттям, близьким до «слідова обстановка» або «інформаційне середовище», яке включає як матеріальні, так і ідеальні відображення. Тобто, «слідова картина» як елемент криміналістичної характеристики являє собою

абстрактну модель слідів злочину, що відображаються в матеріальному середовищі внаслідок його вчинення [202, с. 150–151]. У свою чергу, М. А. Погорецький до безпосереднього джерела слідів злочину відносить суспільно небезпечний вплив особи, яка вчинила злочин, її поведінки у формі дії або бездіяльності на об'єктивну дійсність, взаємодію предметів і станів, тобто саму подію злочину [168, с. 20]. Дійсно, виявлення та дослідження слідів злочину дозволяє визначити спосіб його вчинення та слугує основою для висунення та перевірки слідчих версій під час розслідування відповідного виду кримінального правопорушення.

Слід погодитись із В. А. Коноваловою, яка стверджує, що слідова картина злочину є новим елементом криміналістичної характеристики і є сукупністю слідів, що відображає подію злочину та поведінку суб'єкта на місці події. Ці сліди дозволяють висувати обґрунтовані версії про скоєння злочину, оскільки поведінка особи завжди залишає сліди у навколишньому середовищі, які є не менш важливими для вивчення, ніж відбитки пальців. Однак, на відміну від відбитків пальців, сліди поведінки завжди присутні на місці події та містять набагато більше криміналістично значущої інформації про особу злочинця [103, с. 25].

До елементів слідової картини злочину відносять:

- зміни в речовій обстановці місця події злочину. Ці зміни, які відображають дії злочинця, потерпілого та інших осіб, дії різних знарядь, засобів та механізмів, охоплюють порушення початкового стану, розташування та структури об'єктів у речовому середовищі, в якому скоєно злочин;
- сліди-відображення (включаючи сліди рук, ніг, інструментів тощо);
- речові докази, що включають документи, речі та мікрочастинки. Набір конкретних об'єктів, які виступають як речові докази, відмінний для різних видів злочинів;
- документи, які є письмовими доказами різного характеру та призначення. Документи містять різні функції в різних сферах суспільства та містять інформацію, яка може бути важливою для розслідування;

– особи, які можуть бути допитані як свідки. Особливість сприйняття події злочину робить особу свідком-очевидцем, тому необхідно допитувати її за цими підставами [150, с. 194].

Доцільно зазначити, що під типовою слідовою картиною вбивств, слід розуміти сукупність логічно взаємопов'язаних слідів, що відображають механізм злочину та дії його учасників. Окрім матеріальних слідів, до слідової картини можуть бути ще й ідеальні сліди [107, с. 18]. Деякі науковці зазначають, що ключовими елементами для розкриття вбивств є: потерпілий, місце злочину, вбивця та знаряддя вбивства. Ці фактори формують специфічний слідовий малюнок, відомий як «хрест слідів», який є вирішальним для розслідування та розкриття вбивств [163, с. 5].

Слідова картина включає в себе сукупність різних слідів, залишених вбивцею та жертвою на місці злочину. До цих слідів належать всі матеріальні сліди, що залишаються на жертві від знаряддя вбивства; сам труп; знаряддя злочину; різні сліди від взуття, відбитки пальців; недокурки сигарет та інші сліди, які свідчать про присутність злочинця на місці вбивства. У деяких випадках на місці скоєння вбивства виявляється більше слідів, а в інших випадках – більше на місці виявлення трупа. Таке кількісне розходження допомагає слідчому визначити місце скоєння вбивства, місце виявлення трупа або місце його розчленування [135, с. 478–479].

У контексті досліджуваної проблеми слід також звернути увагу на те, що слідова картина умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості відображає механізм злочину у слідчій інформації, тому має важливе значення при висуненні версій і розслідуванні кримінального провадження. Сліди скоєння умисного вбивства з таких мотивів можуть бути як матеріальними (на місці злочину, на потерпілих і злочинцях), так і ідеальними (в пам'яті потерпілих, свідків, очевидців тощо) [90, с. 203]. Варто погодитися із думкою Ю. А. Тищенка, що особливість утворення слідів такого виду злочинів полягає у тому, що більша частина доказової інформації зберігається в пам'яті людей, тобто слідчий доведеться мати справу переважно з ідеальними слідами

[143, с. 27].

Крім того, варто відмітити, що будь-які сліди, які були виявлені на місці злочину за допомогою криміналістичних прийомів, дозволяють сформулювати уявлення про сутність події, особливості неправомірної поведінки злочинця та його особисті риси, що можуть свідчити про специфічний мотив злочинця в момент вчинення протиправних дій.

До слідів досліджуваного злочину, що можуть свідчити про мотив нетерпимості, Ю. А. Тищенко відносить написи, малюнки (у тому числі графіті), які принижують національні, релігійні або інші почуття чи свідчать про те, що певний акт був скоєний представниками певного угруповання [143, с. 23]. При виявленні трупу можуть бути типові сліди, що свідчать про наявність мотиву нетерпимості, такі як: сліди, що вказують на страту з метою подальшого виявлення жертви, наявність слідів катувань на тілі жертви, а також нанесення на тіло жертви націоналістичних символів, листівки, плакати, малюнки, записки з ксенофобським змістом, які залишили злочинці на тілі жертви чи в її одязі [195, с. 118–119].

Ми підтримуємо погляд М. М. Єфімова щодо тактики огляду місця події при розслідуванні хуліганства. Звертаємо увагу на те, що злочини, вчинені з мотивів расової, національної та релігійної нетерпимості за характером дій неконтрольованою групою злочинців, мають схожість з хуліганськими діями. Отже, важливо вилучати запахові сліди з місць, яких торкалися злочинці, під час огляду пошкоджених об'єктів, таких як розбиті вікна, пошкоджені банкомати, стіни з нецензурними написами та інші [64, с. 78].

Враховуючи вищенаведене, варто виокремити такі основні групи слідової інформації, які можуть свідчити про наявність мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості при розслідуванні умисного вбивства:

- 1) матеріальні сліди;
- 2) ідеальні сліди;
- 3) електронні (віртуальні) сліди.

До матеріальних слідів варто віднести: знаряддя, засоби скоєння злочину

та сліди їх застосування (вогнепальна та холодна зброя, самостійно виготовлені знаряддя тощо); сліди на жертві або потерпілому (екстремістські символи, написи тощо); сліди, залишені вбивцею, що підтверджують мотив нетерпимості (записки, плакати, графіті тощо); сліди-відображення злочинця (шкіряного покриву, зовнішності, рук, ніг тощо); сліди-речовини – частинки (крові, волосся тощо) та виділення (слина, запах, сеча); інші матеріальні сліди.

До ідеальних слідів необхідно віднести: показання підозрюваного, свідків-очевидців, потерпілого, який вижив, родичів та близьких осіб жертви (потерпілого), родичів та близьких осіб підозрюваного, тобто осіб, яким відомі факти про скоєне вбивство, або які можуть підтвердити наявність мотиву нетерпимості у підозрюваного.

Також в аспекті нашого дослідження викликає інтерес окремо дослідити електронні (віртуальні) сліди. Стратегічним напрямом розвитку сучасної криміналістики в епоху Smart City, віртуальної реальності та штучного інтелекту є впровадження методики виявлення, вилучення та дослідження електронних (віртуальних) слідів з метою ефективного розслідування кримінальних правопорушень, зокрема умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Хоча електронні (віртуальні) сліди є відносно новою групою слідів, але набувають все більшого значення в умовах науково-технічного прогресу та розвитку інформаційних технологій. Необхідно аналізувати інформацію з Інтернет-ресурсів, які відвідував підозрюваний, а також його активність у соціальних мережах, форумах, блогах тощо. В особистих публікаціях підозрюваного або на сторінках однодумців можуть бути наявні сліди, які свідчать про екстремістські або ксенофобські настрої, зокрема заклики до вчинення насильницьких дій з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Зазначена інформація може зберігатися в пам'яті мобільного телефону або ПК. Тому протоколи огляду цих пристроїв можуть свідчити про наявність відповідних файлів та відвідування відповідних Інтернет-сторінок тощо [90, с. 203–204]. Важливо, що зазначені матеріали відображають

особливості особистості автора та виконавця. У ході розслідування ці матеріали можуть стати об'єктами різних видів судових експертиз.

У своїх дослідженнях Г. К. Авдєєва та С. В. Стороженко стверджують, що електронні цифрові сліди є невидимими матеріальними слідами, які можна виявити, зафіксувати та дослідити за допомогою цифрових електронних пристроїв. Вони містять у собі будь-яку криміналістично значущу інформацію, яка зберігається в електронному цифровому форматі на матеріальних носіях [15, с. 172]. Такої ж позиції дотримується Є. С. Хижняк і визначає «віртуальні сліди» як будь-які зміни в комп'ютерній інформації, що пов'язані з подією злочину та зафіксовані на матеріальних носіях комп'ютерної техніки. Ці сліди не можна розглядати як матеріальні, оскільки вони не мають фізичних властивостей, і вони не належать до категорії ідеальних слідів, оскільки існують не у свідомості людини, а на конкретних матеріальних носіях, які можна дослідити за допомогою спеціальних програмно-технічних комплексів [228, с. 423].

Згідно з ч. 4 ст. 99 КПК України, копії інформації, включаючи комп'ютерні дані, які знаходяться в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, а також у їх невід'ємних частинах, і які були виготовлені слідчим або прокурором із залученням спеціаліста, визнаються судом як оригінали документа [123].

На підставі електронних (віртуальних) слідів можна досліджувати обставини, які безпосередньо не були пов'язані зі скоєнням вбивства, але сприяють його розкриттю. Наприклад, за допомогою таких слідів можна визначити суб'єктивну сторону злочину, цілі та мотиви правопорушника, його психологічні особливості, а також встановити фізичне місцеперебування. Важливо з'ясувати, що саме спонукало підозрюваного до умисного вбивства на ґрунті нетерпимості. Це можна зробити через вивчення його висловлених поглядів, повідомлень у соціальних мережах, листів чи повідомлень, залишених до чи після вбивства [87, с. 169].

Електронні (віртуальні) сліди, що зберігаються на віддалених носіях і доступні через Інтернет (наприклад, у соціальних мережах або на екстремістських форумах), можуть бути виявлені та вивчені за допомогою ПК та веббраузера. Для їх вилучення можна використовувати декілька способів: завантаження вебсторінки у форматі *.html, роздрукування вмісту, відеофіксація екрана ПК під час огляду тощо. Крім того, електронні (віртуальні) сліди можуть бути виявлені під час проведення окремих видів НСРД.

На платформах соціальних мереж, таких як Instagram, YouTube, Facebook, Twitter, LinkedIn, TikTok та Threads, електронні сліди можуть являти собою повідомлення, коментарі та дописи користувачів. Зазначені сліди можуть містити особисту інформацію, таку як електронні адреси, фотографії, відео, номери телефонів і т.д., тому позитивно сприяють пошуку та перевірці користувачів. Завдяки особистим даним можна визначати особу правопорушника, його інтереси, місце проживання та роботи, а також коло спілкування [87, с. 169].

У межах нашої роботи доцільно виділити такі види електронних (віртуальних) слідів, які можуть бути використані для доведення мотиву нетерпимості під час розслідування умисних убивств:

1. Електронна пошта (може містити листування з відомостями про розпалювання ненависті та ворожнечі, ксенофобські настрої, фашистську або націоналістичну символіку, знущання над символами національної або расової приналежності потерпілих тощо).

2. Вебсайти (відвідування популярних ресурсів у мережі Інтернет, особливо екстремістського напрямку, розміщення та коментування публікацій ксенофобського характеру тощо).

3. Акаунти в соціальних мережах (платформи Instagram, YouTube, Facebook, Twitter, LinkedIn, TikTok, Threads та ін. можуть містити повідомлення, коментарі та публікації, які розкривають екстремістські погляди та мотиви нетерпимості користувача).

4. Локальна мережа (доступ до програм, тек та файлів) на всіх комп'ютерах, що з'єднані між собою.

5. ПК або ноутбук (жорсткий диск комп'ютера може містити дані про функціонування ПК, операційну систему, фотографії, відеозаписи, документи та програми). Робота пам'яті ПК дозволяє відновити видалені файли та виявити такі сліди, як тимчасові копії документів MS Office, тимчасові файли, збережені різними програмами, перейменовані файли тощо [87, с. 170].

У сучасних умовах електронні (віртуальні) сліди відіграють важливу роль у розкритті умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, надаючи детальну інформацію про суб'єктивну сторону злочину, цілі та мотиви правопорушника, а також його психологічні характеристики. Тож, необхідно обов'язково їх вивчати, оскільки надалі вилучені електронні (віртуальні) сліди стають об'єктом інформаційно-комп'ютерної експертизи.

Таким чином, встановлення та систематизація способів скоєння умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості та виявлення слідової картини дозволить змодельовати подію та механізм скоєння досліджуваного злочину. Оскільки використання будь-якого способу скоєння злочину, знаряддя або засобів зумовлює виникнення типових матеріальних або ідеальних слідів, які у ході досудового розслідування виступають як докази. Ретельне вивчення таких слідів і речових доказів дозволить встановити особу злочинця, мотив нетерпимості, особу потерпілого та інші обставини події, які необхідні для подальшого розслідування.

1.5. Обстановка злочину

Обстановка кримінального правопорушення є предметом дослідження різних галузей юридичних наук. Зокрема, кримінальне право вивчає обстановку як ознаку кримінально-правової характеристики кримінального правопорушення, кримінологія – у контексті запобігання злочинності, а

кримінальне процесуальне право – під час доказування. Криміналістика розглядає обстановку як елемент криміналістичної характеристики, який досліджує оточення, в якому скоюється злочин. Розслідування кримінального правопорушення органи досудового розслідування зазвичай розпочинають зі збирання та аналізу обставин, що супроводжували його вчинення. Дослідження цих обставин допомагає слідчому зрозуміти механізм скоєння злочину, можливі місця пошуку слідів, визначити суб'єкта та мотив злочину, а також деякі аспекти способу його скоєння [88, с. 163].

Обстановка злочину займає не менш важливе за інші елементи місце у структурі криміналістичної характеристики, оскільки інформація, носієм якої вона виступає, є стрижневою, тому що взаємопов'язана з даними про інші її елементи, інколи зумовлює їх зміст, виступає як своєрідний системний початок в рамках криміналістичної характеристики. Загалом значення цього компонента для побудови інформаційної моделі певного виду або групи кримінальних правопорушень полягає в тому, що він містить типові відомості про зовнішні умови, в яких відбувається певна подія.

Як підкреслює О. О. Астахова: «Для фахівця-криміналіста обстановка вчинення злочину є важливим джерелом, яке важко відтворити з метою отримання об'єктивної первинної інформації про подію злочину та особу злочинця, яка його вчинила» [19, с. 90]. Ця інформація є ключовою для розкриття та розслідування кримінального правопорушення, оскільки стосується різних складових елементів і предмета доказування. Для ефективного розслідування злочину важлива не лише сама обстановка вчинення злочину, але й місце та обстановка до й після його вчинення [48, с. 170]. Відтак, дослідження обстановки злочину надає можливість отримати цілісне розуміння події, об'єктивну первинну інформацію та встановити зв'язок з особою злочинця.

Під обстановкою злочину в криміналістичному аспекті вчені розуміють комплекс взаємопов'язаних об'єктів, явищ і процесів, які характеризують місце, час, речові, природно-кліматичні, побутові та інші умови навколишнього

середовища, а також особливості поведінки осіб, які опосередковано беруть участь у злочині, психологічні взаємозв'язки між ними та інші об'єктивні фактори, що впливають на можливість, умови та інші обставини вчинення злочину. Взагалі, обстановка, яка включає матеріальні об'єкти на місці злочину, відображає механізм злочинної події, особливості дій злочинця та інших учасників [115, с. 277].

На нашу думку, важливо також зауважити, що для різних кримінальних правопорушень значно відрізняється і структура обстановки. З цією обставиною пов'язане різноманіття думок науковців з приводу даного питання. Наприклад, В. В. Тіщенко пропонує більш детальний та структурований опис обстановки злочину, виділяючи конкретні аспекти та умови, такі як:

- а) часова характеристика розвитку події злочину;
 - б) просторова характеристика на всіх етапах;
 - в) матеріальна обстановка місця підготовки, вчинення і приховування злочину;
 - г) погодні та інші природно-кліматичні умови;
 - г) поведінка учасників злочинної події;
 - д) соціально-побутові та психологічні відносини;
 - е) умови загального характеру, в яких відбувалася злочинна подія;
 - є) обставини, що сприяють чи перешкоджають підготовці, здійсненню і приховуванню злочину [219, с. 69].
- Дещо схожою є позиція В. Ю. Шепітька, який зосереджує увагу на матеріальному середовищі та психологічних відносинах між учасниками злочинної події. Автор зазначає, що обстановка на місці вчинення злочину є частиною матеріального середовища, що складається не лише з території, але і з сукупності різних предметів, поведінки осіб та їх психологічних взаємин. Визначення криміналістичних ознак обстановки може допомогти встановити механізм злочинної події та особливості дій злочинців та інших учасників. Крім того, обстановка може бути пов'язана з іншими елементами криміналістичної характеристики, такими як спосіб вчинення злочину, час, місце та інші [112, с. 426].

Крім зазначеного, А. Л. Дудніков відносить до елементів обстановки ще інформацію про характер закладу, організації, підприємства, їх діяльність, а також наявність або відсутність зв'язку між суб'єктом та об'єктом посягання [63, с. 140].

З іншого боку, А. М. Полях розглядає ширше та узагальнене визначення, що охоплює різні аспекти об'єктивної реальності. На його думку, у криміналістичному розумінні обстановка злочину – це система різних взаємодіючих об'єктів, явищ і процесів, що характеризують місце, час, речові, природно-кліматичні, виробничі, побутові та інші умови навколишнього середовища, а також особливості учасників злочинної події, психологічні зв'язки між ними та інші фактори об'єктивної реальності, які визначають можливість та умови скоєння злочину. Обстановка є загальним поняттям, що охоплює умови, місце та час скоєння злочину [170, с. 54]. Крім того, слід зазначити, обстановка вчинення кримінального правопорушення безпосередньо пов'язана із його «слідовою картиною».

На противагу їм, В. А. Динту наголошує на мінливості обстановки злочину та необхідності враховувати її динаміку, що відрізняє її підхід від статичних описів інших авторів. Обстановка злочину є комплексною категорією, яка відображається у криміналістичній характеристиці. Пізнання злочину розпочинається з аналізу факторів, що вплинули на поведінку злочинця, і факторів, що сприяли вчиненню злочину. Потім ці дані аналізуються для виявлення взаємозв'язків з іншими елементами криміналістичної характеристики, які утворюють діалектичну єдність. Узагальнивши наукову літературу, автор приходить до висновку, що обстановка злочину у вузькому розумінні – це обстановка місця події (злочину), що складається з об'єктів матеріального світу, які відображають інформацію щодо скоєного злочину [59, с. 242–243].

Не вдаючись детально до теоретичної дискусії відзначимо, що сьогодні серед науковців не існує загальноприйнятого погляду на те, як визначити поняття обстановки вчинення злочинів, її структуру. Як зазначає

Д. Ю. Четвертак, слід розглядати обстановку вчинення злочину як систему чинників, обраних злочинцем або об'єктивно наявних у фізично-матеріальному та соціальному середовищі, де відбувається злочин і завершується усіма елементами злочинної дії, що визначає методику його розслідування. Аналізуючи структурні елементи обстановки вчинення злочинів, слід зауважити, що їх кількісний і якісний склад залежить від видів злочинів [233, с. 85, 86]. Ми підтримуємо таку думку, що означає доцільність розгляду структури обстановки умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості як елемента криміналістичної характеристики даного кримінального правопорушення.

Як вже зазначалось, серед науковців немає однозначної думки з щодо внутрішньої структури обстановки кримінального правопорушення. Деякі дослідники включають до структури обстановки такі елементи: місце та час вчинення кримінального правопорушення, об'єкт і предмет злочинного посягання, учасників, матеріальне середовище, зв'язки між зазначеними елементами та іншими елементами криміналістичної характеристики [204, с. 225]. Однак, ми не можемо погодитися з таким підходом, оскільки включення об'єкта та предмета посягання до обстановки кримінального правопорушення не має належного обґрунтування.

У той самий час, у контексті нашого дослідження слід визначити зв'язок обстановки вчинення злочину з особою, яка планує вчинити злочин. Взаємодія цих двох елементів багато в чому залежить від позиції, первісного наміру та вольових якостей злочинця. Науковці виділяють активну та пасивну позицію злочинця. У першому випадку злочинець не тільки враховує конкретну обстановку в динаміці сприятливих і несприятливих факторів, але й прагне на момент вчинення злочину змінити її, створити такі умови, які б не перешкоджали, а, навпаки, сприяли здійсненню його злочинного задуму та приховуванню вчиненого злочину. У другому, особа розцінює обстановку як сукупність умов, що складаються мимо його волі та на яку він вплинути не може. Оскільки умови, в яких знаходиться об'єкт, що цікавить злочинця,

динамічні так чи інакше, він прагне підібрати для здійснення злочинного задуму найбільш сприятливі умови [219, с. 66]. Безумовно, елементи обстановки залишають різного роду сліди, які можуть бути виявлені при криміналістичному аналізі злочину в процесі його розслідування.

Також доцільно дослідити чинники, які впливають на скоєння умисних вбивств, у тому числі з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Можна виділити загальні чинники, до яких входять корінні зміни у соціально-політичній, економічній та культурній сферах суспільного життя держави, військові конфлікти, багатоманітність інтересів, що можуть спричинити конфлікти, економічну нестабільність, недостатню реакцію держави на прояви нетерпимості та недбалість з боку працівників правоохоронних органів. Окремо слід виокремити такі додаткові чинники: значна кількість неформальних громадських об'єднань антисоціальної спрямованості, залучення ідеологічно нестійких верств населення до їх діяльності, міграційні потоки іноземних громадян та розрив рівня добробуту між різними соціальними групами. Усі ці чинники можуть створювати умови для вчинення злочинів [88, с. 164].

Процес скоєння умисного вбивства включає три етапи: початковий, основний і завершальний. Для умисного вбивства з мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості етапізація процесу скоєння злочину така ж, але із врахуванням певних особливостей, зумовлених спеціальним мотивом нетерпимості.

Початковим етапом умисного вбивства з мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості є формування мотиву у правопорушника для скоєння злочину. Основним етапом є безпосереднє скоєння злочину. Під час основного етапу вчинення умисного вбивства з мотивів національної чи релігійної нетерпимості виявляється кілька особливостей: напади у громадських місцях, що спричиняють порушення громадського порядку; злочин зазвичай відбувається публічно, у присутності багатьох свідків; організатори нападів зазвичай діють у змові з членами екстремістських та націоналістичних груп;

напади зазвичай детально сплановані; під час нападу часто використовуються холодна зброя та різні предмети, які можуть стати знаряддям злочину. На тілі потерпілого часто виявляються множинні травми голови. У всіх випадках вбивства причиною смерті є або відкрита черепно-мозкова травма, або множинні травми голови. І, нарешті, завершальний етап характеризується настанням злочинного результату і подальшими діями злочинця, такими як приховування слідів злочину або уникнення відповідальності [195, с. 37–41].

Разом з тим, необхідно констатувати, що при розслідуванні умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості місце та час не є такими ж системоутворюючими елементами, як мотив, особа потерпілого чи злочинця. Проте вони займають важливе місце в системі цих злочинів і певним чином пов'язані з іншими елементами криміналістичної характеристики. Обстановка злочину має відкритий та демонстративний характер, дії з приховування слідів злочину та інсценування, як правило, відсутні [88, с. 164].

Обстановка злочину є важливим елементом для створення інформаційної моделі конкретного кримінального правопорушення, оскільки містить типові відомості про зовнішні умови, в яких відбувається злочинне діяння. Безумовно, елементи обстановки залишають різні сліди, які можуть бути виявлені під час криміналістичного аналізу злочину в процесі його розслідування [88, с. 163]. Скоєння умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості можна розглядати як невід'ємний механізм злочину певного виду, що виражається у певних діях підозрюваного в навколишній матеріальній обстановці та певних психічних процесах підозрюваного.

Сукупність різноманітних об'єктів, явищ, процесів, станів та відносин, які сприяють скоєнню проти осіб іншої національності з мотивів нетерпимості, утворює безпосередню обстановку для таких злочинів. Ці дії можуть відбуватися у різних місцях, наприклад, у парках, скверах, дворах будинків, під'їздах, приватних та орендованих квартирах, зазвичай під час «тусовок». Водночас різноманітність факторів, таких як матеріальна обстановка, час доби,

освітлення, погодні умови та оточення є важливими факторами, які впливають на скоєння таких злочинів [195, с. 97].

Слід звернути увагу, що місце вчинення злочину охоплює територію або інше місце, що відповідає фізичним, соціальним та правовим критеріям, де було розпочато, продовжено або закінчено злочинне діяння [147, с. 133]. Вбивства часто скоюються у віддалених місцях, квартирах, а також на транспортних засобах, у зруйнованих будинках або будівельних об'єктах, де може перебувати потерпілий.

Місце злочину є значущим джерелом інформації, оскільки містить велику кількість слідів та речових доказів, які визначають напрям розслідування та формулювання слідчих версій. Злочинці часто скоюють вбивство зазвичай ввечері або вночі, коли потерпілий залишається наодинці у будинку, офісі або іншому місці, тобто тоді, коли немає свідків [115, с. 285; 65, с. 32]. Таким чином, місце і час скоєння вбивства є найбільш типовими й поширеними елементами обстановки злочину.

Безпосередня обстановка умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості збігається з обстановкою умисних вбивств, але може бути відмінність у місці скоєння злочину. Так, умисні вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості можуть бути скоєні в публічних місцях для демонстрації сили та залякування інших представників цільової групи.

Вбивства з мотивів нетерпимості часто відбуваються у громадських місцях з кількох причин. Громадські місця надають нападникові можливість для спонтанного або запланованого нападу на жертву, яка може бути обрана випадково або цілеспрямовано. У багатолюдних місцях, таких як центральні вулиці та площі, ймовірність випадкової зустрічі між нападником та жертвою значно зростає. У цих місцях нападник може вибрати жертву через її зовнішній вигляд, мову, одяг або інші видимі ознаки приналежності до певної групи. Місця, де проводяться марші та мітинги, особливо ті, які присвячені питанням прав меншин, також можуть стати цілями нападу.

До того ж у парках часто проводяться громадські заходи та збори, де можуть збиратися групи людей за інтересами або за національною, релігійною чи культурною ознакою. Деякі частини парків можуть бути менш жвавими, надаючи нападникові можливість діяти з меншим ризиком бути поміченим. У громадському транспорті люди перебувають у тісному контакті один з одним, що спрощує нападнику можливість підійти до жертви. Крім цього, люди часто користуються одними й тими самими маршрутами, що може дозволити нападнику передбачити місцеперебування жертви.

Варто зазначити, що напади можуть також відбуватися в місцях, які мають символічне значення для жертви або її групи (наприклад, релігійні об'єкти).

На прикладі судової справи № 227/1045/22 від 24 жовтня 2022 року Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська можна розглянути обстановку замаху на умисне вбивство з мотиву релігійної нетерпимості. Обстановка вчиненого злочину полягає у тому, що близько 09:15 ранку, потерпілий ОСОБА_8 перебував у приміщенні банкетної зали будівлі релігійної громади іудеїв. У цей час невідомий хлопець підійшов до входу, і ОСОБА_8 направився до входної двері. Невідомий відчинив двері й запитав, чи не знає він ОСОБА_29, на що потерпілий відповів, що не знає. Після цього невідомий вийшов і зачинив за собою двері. Через вікно потерпілий побачив, як невідомий шукав щось у своїй дорожній сумці. Потім невідомий відкрив двері, увійшов у приміщення та сокирою, яку тримав у руках, вдарив потерпілого у зап'ясток лівої руки. Після удару потерпілий впав, і розпочалася боротьба, під час якої він забрав у нападника сокиру. Після цього невідомий втік [227].

Як ми бачимо, у цьому випадку місцем замаху на умисне вбивство з мотиву релігійної нетерпимості є будівля релігійної громади іудеїв, а час доби – ранок. Злочин вчинено в умовах очевидності, оскільки потерпілий вижив і може надати показання щодо особи злочинця.

В аспекті досліджуваної проблеми варто наголосити, що умисні вбивства з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, можуть бути

скоєнні в різних місцях, які класифікують на три групи:

1. Житлові та нежитлові приміщення. До житлових приміщень відносяться будинки, квартири та їхні кімнати. Слід враховувати, що до цієї категорії також включаються сходи та сходові майданчики, оскільки вони є складовою частиною житлових приміщень. До нежитлових приміщень можна віднести службові приміщення, а також ті, що використовуються для проведення різних громадських заходів (наприклад, зустрічі, лекції, мітинги) та релігійних споруд (синагоги, мечеті). При розслідуванні злочинів зазначеної категорії важливо враховувати всі ці приміщення, оскільки злочинці можуть використовувати їх для своїх цілей, вважаючи, що особи, які проживають в житлових приміщеннях або відвідують їх, обов'язково скористаються ними.

2. Ділянки місцевості, до яких належать площі, вулиці, парки, сквери, заповідні зони, місця відпочинку та інші схожі місця.

3. Транспортні засоби, які можуть бути автомобільними, залізничними, авіаційними та іншими [30, с. 204].

Очевидно, що вказаний перелік місць не може бути вичерпним, оскільки неможливо передбачити, що злочинці не оберуть нове місце, яке раніше не використовувалося для скоєння злочинів цієї категорії.

Отже, найбільш типовими та поширеними складовими обстановки умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості є місце та час злочинної діяльності, і хоча вони не є системоутворюючими елементами, утім вони посідають важливе місце і пов'язані з іншими елементами криміналістичної характеристики. Місцем скоєння умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості є громадські місця, релігійні будівлі, час скоєння вбивства – будь-який.

Висновки до розділу 1

1. Криміналістичну характеристику умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості розглянуто як сукупність відомостей, що описує типові способи скоєння злочину, сліди, знаряддя, час, місце та обстановку вбивства, характеристику особи злочинця, зокрема мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості, характеристику потерпілої особи й сприяє виявленню, розкриттю та розслідуванню вбивства з метою встановлення винної особи.

Виявлено, що методика розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості повинна бути комплексною, охоплюючи різні елементи криміналістичної характеристики. Визначення особливостей елементів криміналістичної характеристики умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості має безпосереднє значення для розробки основ методики розслідування зазначеної категорії злочинів. Криміналістична характеристика умисних вбивств, вчинених із мотивів расової, національної та релігійної нетерпимості, включає такі елементи: особа злочинця, з його психічною діяльністю та мотивом нетерпимості; особа потерпілого; спосіб вчинення злочину; слідова картина; обстановка злочину.

Визначення основних елементів криміналістичної характеристики сприяє підвищенню ефективності досудового розслідування умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, оскільки це є ключовою інформаційною основою досудового розслідування.

2. Встановлено, що особа злочинця характеризується наявністю у нього мотиву упередження до представників певної раси, національності чи релігії. Потерпілими від цих злочинів можуть бути лише представники певної раси, національності чи релігії.

3. Визначено, що мотив злочину є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони досліджуваної категорії злочинів. Залежно від певних стереотипів, які

склалися у суспільстві можна виділити такі види (прояви) нетерпимості: расизм, етнофобія, шовінізм, антисемітизм, ромофобія, ісламофобія, фашизм, геноцид, релігійна нетерпимість, сексизм, гомофобія, біфобія, трансфобія, етноцентризм, культурна асиміляція, політичний екстремізм, репресії за політичні переконання, нетерпимість за віковою ознакою або станом здоров'я, мовна нетерпимість.

4. Обґрунтовано, що використання будь-якого способу вчинення умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, знаряддя або засобів сприяє виникненню типових матеріальних, ідеальних та електронних (віртуальних) слідів, які у ході досудового слідства виступають як докази. Зазвичай такі злочини плануються заздалегідь та вчиняються за допомогою холодної зброї та інших доступних предметів. Слідову картину утворюють обставини та сліди події злочину, а завдяки їх ретельному вивченню можна встановити особу злочинця, особу потерпілого та інші обставини події, що необхідні для подальшого розслідування.

5. З'ясовано, що обстановка обумовлена очевидністю злочину, має відкритий та демонстративний характер. Місцем вчинення вбивства є громадські місця, а час може бути будь-який.

Положення цього розділу було відображено у таких наукових працях дисертанта [76, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 90, 91].

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ З МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ

2.1. Початок кримінального провадження та обставини, що підлягають встановленню

Значення початкового етапу розслідування умисного вбивства, вчиненого з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості важко переоцінити. Для повноцінного збору інформації про скоєний злочин необхідно вірно провести конкретні слідчі (розшукові) заходи на початковому етапі розслідування, що дозволить визначити ознаки злочину, зібрати докази з метою встановлення підозрюваних, формування та перевірки конкретних слідчих версій. Початковий етап розслідування встановлює загальний напрям розслідування, формує доказову базу, яка дозволяє встановити вину підозрюваного у скоєнні вбивства. Таким чином, ефективність розслідування цієї категорії злочинів залежить від повноти та якості проведення правоохоронними органами початкової кримінальної процесуальної діяльності [89, с. 148].

На думку В. М. Шевчука, термін «етап розслідування злочинів» охоплює конкретну стадію у загальному процесі розслідування злочину, яка відображає стан слідства та визначається необхідністю вирішення конкретних завдань, пов'язаних із встановленням предмета доказування та ухваленням процесуальних рішень у кримінальній справі. Це пов'язано з ситуаціями розслідування та особливостями проведення різних слідчих, оперативно-розшукових та інших дій, тактико-криміналістичних комплексів, включаючи тактичні операції [239, с. 239].

Наразі можна помітити тенденцію до зменшення кількості етапів

досудового розслідування. Як відзначає А. О. Мілевська, раніше більшість науковців виділяли три етапи досудового розслідування (початковий, подальший і завершальний) з різними варіаціями у назвах. Проте в контексті оновлення КПК України акцентується увага на двох етапах цієї стадії [145, с. 33].

Згідно зі ст. 214 КПК України «слідчий, дізнавач, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР, розпочати розслідування». Огляд місця події може проводитися до внесення відомостей до ЄРДР у невідкладних ситуаціях (у такому випадку відомості вносяться негайно після завершення огляду) [123].

Перш за все проведення даної слідчої дії є необхідним для отримання інформації щодо обставин події у її незмінному стані. Затримка при проведенні огляду місця події може призвести до втрати матеріальних доказів та суттєвої зміни ситуації на місці події. Невідкладність огляду місця події зумовлена оперативним отриманням інформації для організації пошуку правопорушника та проведення слідчих дій з розкриття злочину, оскільки зволікання може спричинити зміну або знищення слідової картини злочину. Отже, єдиною слідчою (розшуковою) дією, яка може бути проведена до внесення інформації про кримінальне правопорушення до ЄРДР, є огляд місця події. Повною мірою це стосується досудового розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Слід зазначити, що крім проведення огляду місця події проводяться превентивні заходи відповідно до Закону України «Про Національну поліцію»: «перевірка документів особи; опитування особи; поверхнева перевірка і огляд; зупинення транспортного засобу; вимога залишити місце і обмеження доступу до визначеної території; обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю; проникнення до житла чи іншого володіння

особи; перевірка дотримання вимог дозвільної системи; застосування технічних приладів і технічних засобів, з функціями фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; перевірка дотримання обмежень, установлених законом стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб; поліцейське піклування» [186].

Три стадії досудового розслідування злочинів, зокрема умисних вбивств, виділяє І. І. Когутич. Перша – початкова стадія, що включає період проведення слідчих (розшукових) заходів, часовий аспект яких характеризується терміновістю. За думкою науковця, цей етап розпочинається одночасно з досудовим розслідуванням, передбаченим у ч. 1 ст. 214 КПК України, і завершується виконанням завдань, що пов'язані з цією стадією. Друга – наступна (подальша) стадія, яка охоплює період проведення всіх інших слідчих (розшукових) заходів з метою систематичного та ретельного збору й дослідження доказів у провадженні. Третя – завершальна стадія, яка охоплює заключний період розслідування, розпочинається з моменту прийняття слідчим (прокурором) рішення про закінчення розслідування і завершується прийняттям процесуального рішення, передбачених ст. 283 КПК України, уповноваженою особою [100, с. 235–236]. Відтак, існують різні підходи до етапізації процесу розслідування кримінальних правопорушень, які суттєво впливають на визначення меж цих етапів.

При визначенні змісту та меж етапів розслідування злочину початковий етап розпочинається з моменту реєстрації відомостей про подію в ЄРДР і завершується винесенням письмового повідомлення про підозру при наявності достатніх доказів (п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України) [136, с. 87].

Позиція щодо визначення меж початкового етапу є досить спірною, особливо у відношенні до того, чи збігається він з початком досудового розслідування, яке згідно з п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України є стадією кримінального провадження, що починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР [123]. Оскільки слідчі (розшукові) дії можуть проводитися до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до

ЄРДР, початковий етап досудового розслідування розпочинається раніше. У разі скоєння вбивства, про це повідомляються органи Національної поліції, після чого СОГ виїжджає на місце злочину для проведення інформаційно-пізнавальної діяльності. Тобто проводиться огляд місця події, огляд трупа, а також виявлення та вилучення речових доказів [89, с. 150].

Огляд місця події, опитування осіб, які перебувають на місці події та поблизу, є засобами збирання інформації, що свідчить про ознаки кримінального провадження. Це означає, що вивчення обставин кримінального правопорушення може починатися до внесення відомостей до ЄРДР, і ці дії пов'язані з початковим етапом розслідування.

В аспекті досліджуваної проблеми слід виокремити такі етапи періодизації досудового розслідування: «1) відкриття кримінального провадження (вихідний етап); 2) початок кримінального провадження (початковий етап); 3) продовження кримінального провадження (наступний етап); 4) завершення кримінального провадження (завершальний етап). Вихідний етап обмежується моментом внесення відомостей до ЄРДР» [67, с. 142].

Вищенаведена класифікація є найпоширенішою, проте існують й інші думки науковців. Як зазначає А. Мазур: «Сьогодні щодо питання поділу процесу розслідування на етапи, найпоширеніші дві позиції, за якими науковці виділяють два (початковий і наступний) або три (початковий, наступний, заключний) етапи, хоча жодна з них не отримала загальноновизнаної підтримки. І наявність відмінних від перелічених різних поглядів щодо поділу процесу розслідування на чотири або п'ять етапів дає змогу стверджувати, що питання досі залишається актуальним та дискусійним» [134, с. 437].

Слід звернути увагу, що початковий етап розслідування будь-якого кримінального правопорушення включає комплекс організаційних заходів (планування початку розслідування, висування версій тощо), невідкладних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів.

У теорії криміналістики є різні бачення завдань початкового етапу

розслідування злочинів:

- виявлення та фіксація доказової інформації про злочин за «гарячими слідами»;
- проведення заходів для запобігання втраті доказової інформації, що міститься в слідах, документах та інших об'єктах, та її своєчасне виявлення та фіксація;
- встановлення та оцінка слідчої ситуації після початку кримінального провадження;
- виявлення джерел інформації про розслідуваний злочин;
- розробка плану проведення розслідування та вибір напрямку його здійснення;
- вибір форми та методів співпраці з органами та службами, які займаються оперативно-розшуковою діяльністю;
- збір інформації про механізм та обстановку скоєного злочину;
- збір та аналіз відомостей про особу потерпілого;
- пошук, отримання та аналіз інформації про осіб, які скоїли злочин, а також їх розшук та затримання [219, с. 137; 148, с. 377].

Водночас необхідно констатувати, що досудове розслідування умисного вбивства може розпочинатись із внесення до ЄРДР відомостей, що пов'язані з такими обставинами: виявлення трупа з ознаками насильницької смерті чи його частин; заява свідків убивства та потерпілих, які залишилися живими; зникнення людини за обставин, що вказують на високу ймовірність її вбивства; явка з повинною [119, с. 27; 212, с. 142].

Початковим етапом здійснення кваліфікації суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки кримінального правопорушення, є внесення відомостей до ЄРДР. Так, відповідно до п. 5 ч. 4 ст. 214 КПК України до ЄРДР вносяться відомості, зокрема про попередню правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) КК України [123]. Зазначене положення дублюється в абз. 5 п. 1 розділу II Положення про ЄРДР, порядок його формування та ведення [183].

На думку О. І. Гарасимова, О. М. Дуфенюка та інших особливістю розслідування насильницьких злочинів з мотивів нетерпимості є те, що визначення кримінально-правової кваліфікації дій підозрюваного не завжди можливе на початковому етапі досудового розслідування. Така кваліфікація може бути здійснена лише після встановлення підозрюваного у вчиненні злочину, тобто з моменту повідомлення про підозру, оскільки мотив є складовою суб'єктивної сторони злочину, а його доведення майже неможливе без участі самого підозрюваного чи обвинуваченого. Крім того, відомості, що вносяться до ЄРДР повинні містити інформацію про первинну кримінально-правову кваліфікацію. Таким чином, при розслідуванні злочинів зазначеної категорії, їх первинна кримінально-правова кваліфікація буде визначена як злочин проти життя і здоров'я особи без виділення будь-яких кваліфікуючих ознак або за іншими кваліфікуючими ознаками, які відомі на момент внесення відомостей до ЄРДР [142, с. 27].

Крім того, Загальнополітична рекомендація № 11 Європейської комісії проти расизму та нетерпимості вимагає врахувати сприйняття жертви та будь-якої іншої особи під час реєстрації випадків з мотивів нетерпимості. З метою забезпечення рівноправності та послідовності, визначення в цьому документі охоплює не лише термін «раса», а й усі захищені ознаки. Тобто якщо особа сприймає інцидент як такий, що скоєний з мотивів нетерпимості, він має бути зареєстрований як «потенційний злочин на ґрунті ненависті» [68]. До того ж термін «потенційний злочин на ґрунті ненависті» введено для врахування того, що в більшість представників правоохоронних органів відмовляються реєструвати правопорушення як «злочин на ґрунті ненависті», ґрунтуючись лише на сприйнятті жертви чи сторонньої особи.

На нашу думку, враховуючи предмет дослідження необхідно відзначити, що на початковому етапі розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості досить складно встановити той факт, що злочин був скоєний саме з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Попередня правова кваліфікація злочинного діяння може бути як

умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК України) або умисне вбивство з хуліганських мотивів (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України). Після реєстрації кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій, що спрямовані на визначення обставин, що підлягають встановленню, і за наявності достатніх відомостей, що підтверджують скоєння умисного вбивства саме з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, слідчий змінює правову кваліфікацію кримінального правопорушення з ч. 1 ст. 115 КК України або п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України на п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України [89, с. 152].

Зміна попередньої правової кваліфікації зазвичай відбувається до повідомлення особі про підозру та оформлюється відповідною постановою. Якщо в процесі досудового розслідування або судового процесу виявляються нові фактичні обставини кримінального правопорушення, у якому особа обвинувачується, то з'являється можливість змінити кваліфікацію кримінального правопорушення, у тому числі скласти нову підозру чи змінити раніше повідомлену підозру. Зміна повідомлення про підозру може відбутися через зміну формули кваліфікації або лише обсягу обвинувачення без зміни формули кваліфікації. Якщо прокурор вже представив повідомлення про підозру, то право на повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри належить виключно прокурору [123].

Наприклад, у кримінальному провадженні № 12020050790001071 правова кваліфікація кримінального правопорушення у кримінальному провадженні з ч. 2 ст. 15, п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України на ч. 2 ст. 15, п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України була змінена за фактом замаху на умисне вбивство ОСОБА_8, скоєного з мотиву релігійної нетерпимості. Після отримання достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення, складено повідомлення про підозру стосовно ОСОБА_9 у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 15, п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України [227].

На підтвердження своєї позиції вважаємо за необхідне розглянути Ухвалу Київського апеляційного суду від 14 вересня 2020 року, у якому суд вважає, що в діях підсудного ОСОБА_6 є ознаки складу злочину, передбаченого п. 14 ч. 2

ст. 115 КК України за кваліфікуючою ознакою «з мотивів релігійної нетерпимості», але оскільки ні прокурор, ні інші учасники судового розгляду не заявили клопотання про збільшення обсягу обвинувачення, суд відповідно до ст. 275 КПК України, позбавлений такої можливості, а тому розглядає справу в межах пред'явленого обвинувачення [226].

Досить цікавим є приклад судової справа № 278/1904/17 від 14 лютого 2023 року, яка розглядалася колегією суддів Другої судової палати ККС ВС. Суд Верховного Суду визначив, що ОСОБА_7 обвинувачували в умисному вбивстві з мотивів національної нетерпимості згідно з КК України. Однак суд першої інстанції неправомірно змінив кваліфікацію дій з п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України на ч. 1 ст. 115 КК України, вважаючи, що докази не підтверджують наявності мотивів національної нетерпимості, оскільки «неприятні стосунки між засудженим та потерпілим виникли не до будь-якої особи азербайджанської національності, а саме до померлого, який нібито образливо для обвинуваченого відмовився вживати разом із ним самогон». Прокурор оскаржив вирок суду в апеляційному порядку, вказуючи на неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність та порушення вимог процесуального закону. Він вимагав визнати ОСОБА 7 винною за п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України та призначити покарання у вигляді позбавлення волі на 15 років.

Прокурор стверджував, що конфлікт виник між ОСОБА_7 та потерпілим, який був азербайджанської національності, проживав на території України, також ОСОБА 7 використовував образливі слова, які принижували гідність потерпілого. Суд першої інстанції незаконно перекваліфікував злочин, ігноруючи докази про національну нетерпимість та не обґрунтувавши свої висновки. Апеляційний суд належним чином не перевіряв доводи апеляційної скарги прокурора і не надав відповіді на твердження прокурора, зазначені в апеляційній скарзі. Навіть при погодженні з основними висновками у вирокі, апеляційний суд обмежився формальним визнанням правдивості показань ОСОБА_7 і її особистих неприязних стосунків з потерпілим, не враховуючи

національний аспект.

Колегія суддів ККС ВС визнала, що апеляційний суд допустив порушення процесуальних вимог, що призвело до неправильного застосування закону про кримінальну відповідальність, оскільки умисне вбивство вчинене ОСОБА_7 з мотивів нетерпимості та зумовлене бажанням показати «перевагу» представників однієї національності над іншими. Колегія суддів Другої судової палати ККС ВС скасувала ухвалу апеляційного суду з призначенням нового розгляду в суді апеляційної інстанції [174].

В аспекті сформульованих завдань слід зауважити, що основними тактичними завданнями початкового етапу розслідування злочину, на думку О.В. Пчеліної, є «встановлення місця, часу та обстановки злочину; виявлення, фіксація та вилучення слідів злочину та інших речових доказів; встановлення, розшук і затримання підозрюваної особи; встановлення розмірів заподіяної шкоди та пошук майна, на яке можна накласти арешт для забезпечення відшкодування завданих збитків; збирання достатньої доказової бази для притягнення особи до відповідальності; встановлення можливих свідків тощо» [193, с. 51].

Необхідно вирішити такі завдання початкового етапу розслідування умисних вбивств:

- 1) встановити особистість загиблої людини та причини смерті;
- 2) визначити місце, час і спосіб вчинення вбивства;
- 3) виявити, зафіксувати та вилучити сліди вбивства, у тому числі ті, які надають можливість ідентифікувати злочинця;
- 4) встановити, розшукати та затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину;
- 5) зібрати докази, достатні для повідомлення про підозру [119, с. 74; 212, с. 142].

Вважаємо, що на початковому етапі розслідування умисного вбивства з мотивів расової національної чи релігійної нетерпимості слідчому слід вирішити такі основні тактичні завдання: пошук свідків вчинення злочину;

встановлення особи потерпілого; встановлення мотиву нетерпимості; встановлення особи злочинця та місця його перебування.

До невідкладних слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування вбивств із мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості, відносять:

- огляд місця події з метою з'ясування ознак, що можуть свідчити про наявність ксенофобського мотиву злочину, таких як наявність специфічних предметів, атрибутів, написів, символів і т.д.;
- допит свідків і очевидців події для встановлення обставин, що передували злочину, самого нападу та подій після нього;
- подання запиту до підрозділу карного розшуку щодо місцеперебування особи на відповідному обліку;
- направлення доручення працівникам карного розшуку для дослідження молодіжних груп з метою виявлення підозрюваних та моніторингу відповідних Інтернет-ресурсів для отримання можливої інформації щодо проведеної акції;
- проведення особистого обшуку та пред'явлення підозрюваних для впізнання після їх затримання;
- підготовка та призначення судово-медичної експертизи трупу, а також таких видів експертиз: трасологічної, дактилоскопічної, балістичної, криміналістичної експертизи холодної зброї, медико-криміналістичної, молекулярно-біологічної (дослідження ДНК) та інших [158, с. 123].

З урахуванням предмета нашого дослідження на початковому етапі розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості доцільно побудувати таку програму розслідування:

1) здійснити аналіз вихідної інформації та типізувати слідчі ситуації з урахуванням наявності відомостей про винну особу, мотив нетерпимості та особу потерпілого, його приналежність до певної раси, національності чи релігії;

2) висунути слідчі версії скоєного вбивства (про подію вбивства, спосіб скоєння тощо);

3) виокремити основні та другорядні завдання розслідування.

Слід відмітити, що для вирішення завдань на початковому етапі розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості слідчий здійснює такі дії: огляд місця події, внесення відомостей до ЄРДР, допит заявника, допит свідків та призначення судових експертиз. Після внесення відомостей до ЄРДР доцільно провести такі слідчі (розшукові) дії:

- допит очевидців скоєного вбивства як свідків;
- допит осіб, які мають інформацію про злочинця та потерпілого (встановлення походження, особливих прикмет тощо);
- призначення та проведення судових експертиз [89, с. 154].

Водночас у контексті досліджуваної проблеми слід зазначити, що у кримінальному провадженні на кожному етапі розслідування необхідно встановити обставини з метою доведення певного виду кримінального правопорушення. У кримінальному процесі це – «обставини, які підлягають доказуванню», а в криміналістиці – «обставини, які підлягають встановленню». Типовий перелік обставин, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні, впливає на побудову криміналістичної характеристики конкретного кримінального правопорушення.

При встановленні фактів умисного вбивства вихідним положенням має бути ст. 91 КПК України, в якій визначений перелік обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні [123]. У своїх дослідженнях М. І. Панов та В. О. Коновалова до загальних обставин відносять: безпосередню причину смерті; насильницьке заподіяння смерті або смерть з інших причин; спосіб вчинення вбивства; час настання смерті; обставини та місце вчинення вбивства; особу жертви та вбивці; співучасників вбивства і роль кожного з них у вчиненні злочину; мотив вбивства; обставини, що сприяли вбивству та заходи, які слід вжити для попередження таких злочинів [162, с. 195]. Зазначені обставини є при розслідуванні вбивств, проте не охоплюють всі можливі аспекти цього процесу.

Як зауважує О. В. Пчеліна для забезпечення законності та справедливості вирішення справ кримінально-процесуальне законодавство визначає перелік обставин, які необхідно встановити у кримінальній справі. У науці кримінального процесу така сукупність обставин відома як предмет доказування, а в криміналістиці – як обставини, що підлягають встановленню. Іншими словами, вчення про предмет доказування у кримінальних справах є загальним для наук кримінального процесу та криміналістики. Розвиток цієї міжпредметної галузі сприяє підвищенню ефективності досудового розслідування злочинів, оскільки спрямовує слідчого на визначення конкретних обставин, що становлять склад злочину конкретного виду [191, с. 11]. Утім, повне ототожнення змісту предмета доказування та обставин, які підлягають встановленню як частини окремої криміналістичної методики є недоцільним.

При визначенні місця обставин, що підлягають встановленню під час розслідування у межах окремих криміналістичних методик, важливо враховувати позицію В. О. Гусевої, яка вказує на необхідність розглядати ці обставини окремо при розробленні криміналістичної методики та розглядає їх як вичерпний перелік конкретних фактів, які слід встановити у кримінальному провадженні досліджуваної групи кримінальних правопорушень [54, с. 182]. Багато інших науковців також підтримують таку позицію [140; 208; 243], але в юридичній літературі можна знайти й протилежні думки [190, с. 189]. Все ж таки, слід розглядати зазначені обставини як самостійний елемент у структурі окремих криміналістичних методик, оскільки вони являють собою уніфіковану модель обставин, які мають бути встановлені під час дослідження групи кримінальних правопорушень. У визначенні сутності обставин, які слід з'ясувати під час розслідування кримінального правопорушення, багато вчених погоджуються, що вони включають обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (за ст. 91 КПК України), а також кримінально-правову та криміналістичну характеристику вчиненого кримінального правопорушення [52, с. 98; 96; 192].

Так, І. В. Загородній слушно відзначає, що перелік обставин, які

підлягають встановленню, повинен бути систематизованим і максимально деталізованим, щоб відображати специфічні особливості розслідування конкретної категорії злочинів [70, с. 103–105]. Тобто перелік таких обставин у методиці розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості має бути ширшим, ніж простий опис предмета доказування. Зі свого боку, В.В. Демідова підкреслює, що окрім тих обставин, які прямо визначені у ст. 91 КПК України як обов'язкові для доказування, існують і такі обставини, які, хоча не мають прямого правового значення, але є важливими для успішного розслідування кримінального правопорушення. Наприклад, відсутність відомостей про особу свідка та його відносини з підозрюваним ускладнює тактику проведення допиту цього свідка [58, с. 197].

Таким чином, «обставини, які підлягають встановленню» у криміналістичному значенні необхідні для повного і глибокого розуміння фактів, які сталися в кримінальному правопорушенні та успішного розслідування. Зокрема, В. С. Перлін відзначає, що зазначені обставини зумовлені предметом доказування, визначеним у чинному кримінальному процесуальному законодавстві та певним складом злочину, передбаченому положеннями КК України. У першу чергу, це стосується встановлення обставин, що вказують на скоєння кримінального правопорушення, оскільки наявність таких обставин є підставою для внесення їх до ЄРДР [164, с. 99–100].

Розглядаючи особливості розслідування умисного вбивства з мотивів расової національної чи релігійної нетерпимості, необхідно визначити, чи існує зв'язок між вчиненим діянням і приналежністю потерпілого до певної раси, національності чи релігії, а також встановити мотив нетерпимості злочинного посягання та наявність умислу.

В аспекті сформульованої мети варто наголосити, що обставини, які підлягають встановленню у процесі розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості вимагають ретельного дослідження під час формування окремої криміналістичної методики. Зазначене підтверджується положенням ч. 2 ст. 9 КПК України, що «прокурор,

керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень» [123].

На початковому етапі розслідування важливо звернути увагу на обставини, які дозволяють відрізнити умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості від інших видів убивств. До таких обставин можна віднести:

- 1) приналежність потерпілого до певної раси, національності чи релігії, або сприйняття винною особою такої приналежності;
- 2) наявність підстав, що свідчать про бажання винної особи довести неповноцінність потерпілого у зв'язку з його приналежністю до певної раси, національності чи релігії, що вказує на упередженість та ненависть до певної соціальної групи.

Водночас зазначені обставини не стосуються безпосередньо механізму скоєння умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, але стосуються слідчої діяльності з виявлення, розкриття та розслідування злочину. Слідчий повинен встановити такі обставини у процесі своєї діяльності, часто спираючись на напрацювання та узагальнення, які містяться у криміналістичних характеристиках відповідних злочинів.

Діяльність правоохоронних органів щодо збору доказів та інформації, що свідчать про кримінальні правопорушення з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, є важливим етапом досудового розслідування. Необхідно зазначити, що не всі докази можуть одночасно свідчити про особу, яка скоїла злочин з мотивів нетерпимості, і про тип злочину, наприклад, умисне вбивство. Умисне вбивство, скоєне за мотивами расової, національної чи релігійної нетерпимості, є досить складною системою за своєю юридичною природою. Саме цим обумовлені помилки у слідчій та судовій практиці, які

призводять до того, що частка винесених судових вироків у даній категорії справ невелика. Якщо порівняти кількість кримінальних проваджень, скоєних із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості із загальною кількістю кримінальних правопорушень, то частка перших буде незначною [85, с. 52–53].

Отже, можемо констатувати, що під час розслідування умисних вбивств з мотивів расової національної чи релігійної нетерпимості обставинами, які треба встановити є:

- 1) дані про особу потерпілого, якою безпосередньо є представник певної раси, національності чи релігії;
- 2) дані про обстановку, час та місце скоєння умисних вбивств з мотивів расової національної чи релігійної нетерпимості;
- 3) спосіб та знаряддя скоєння умисних вбивств з мотивів расової національної чи релігійної нетерпимості;
- 4) дані про особу злочинця;
- 5) форма вини, мотив та мета скоєння злочину (мотив расової національної чи релігійної нетерпимості);
- 6) причинно-наслідковий зв'язок між діями підозрюваного та заподіянням смерті потерпілому;
- 7) причини та умови, що сприяли скоєнню злочину.

Зазначені обставини можна згрупувати та представити таким чином: 1) відомості про особу потерпілого, якою безпосередньо є представник певної раси, національності чи релігії; 2) відомості, що стосуються події злочину; 3) відомості про особу злочинця, мотив і мету скоєння вбивства; 4) інші обставини. За умов встановлення даних обставин працівники правоохоронних органів можуть орієнтуватися у конкретній слідчій ситуації, розробити план розслідування, правильно обрати напрям розслідування та засоби й методи його провадження.

Початковий етап розслідування умисного вбивства завершується після проведення останньої слідчої (розшукової) дії, коли зібраних доказів достатньо

для висування слідчих версій щодо обставин вчиненого злочину та вини конкретної особи. Наступний етап розслідування починається після вручення підозрюваному письмового повідомлення про підозру та його допит.

Отже, після отримання повідомлення, заяви або з'ясування інформації, яка вказує на умисне вбивство з мотивів расової національної чи релігійної нетерпимості, рекомендується провести перевірку для визначення наявності достатніх підстав для відкриття кримінального провадження. Також необхідно забезпечити правову оцінку вчиненого злочину, відмежувати вбивство з нетерпимості від інших видів убивств, а також розробити план розслідування з конкретними процесуальними діями, спрямованими на встановлення обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні.

2.2. Типові слідчі ситуації

Необхідною частиною методики розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості є типові слідчі ситуації, які виникають на початковому етапі кримінального провадження. Оскільки подальші слідчі ситуації багато в чому залежать від успішності попереднього етапу та тактичних рішень слідчого, які ґрунтуються на наявних доказах, професійних навичках та практичному досвіді, то складно наперед передбачити ті чинники, що впливають на їх виникнення.

На думку Є. С. Хижняка розуміння слідчих ситуацій, як і криміналістичної характеристики, є ключовим інструментом для слідчого, оскільки це дозволяє підвищити ефективність розслідування злочинів. Володіння типовими слідчими ситуаціями дає можливість визначити пріоритетні завдання та уникнути непотрібної витрати часу й зусиль. Порівнюючи типову слідчу ситуацію з конкретною ситуацією під час розслідування певного злочину із врахуванням взаємозв'язків між елементами криміналістичної характеристики цієї групи злочинів, слідчий може розробити

план розслідування та ефективно вирішити завдання зі встановлення особи, яка скоїла злочин [229, с. 197].

Інші науковці вважають, що слідча ситуація належить до категорії криміналістичної тактики. Наприклад, В. К. Весельський відносить слідчу ситуацію до сфери понять криміналістичної тактики та, подібно до інших тактично-криміналістичних понять, втілюється в криміналістичній методиці. Він обґрунтовує це тим, що саме слідча ситуація визначає тактику конкретних слідчих дій [33, с. 195].

У своїх дослідженнях І. М. Вигівський охарактеризував слідчу ситуацію як обстановку об'єктивної реальності на конкретному етапі досудового розслідування, що формується під впливом діяльності суб'єкта розслідування та конкретних об'єктивних умов і обставин. Вона охоплює інформацію про вчинене, підготовлюване або приховуване кримінальне правопорушення, яке розслідується, а також умови та стан розслідування та іншу необхідну інформацію для виконання завдань кримінального провадження. Слідча ситуація сприяє формуванню слідчих версій, вибору ефективних методів розслідування та прийняттю тактичних рішень [34, с. 113]. Тобто ним визначено чинники, які формують відповідну слідчу ситуацію. Своєю чергою, Я. С. Олійник згрупував та виділив чинники, які формують слідчу ситуацію, зокрема такі: інформаційні, процесуальні, тактичні, психологічні, організаційно-технічні [152, с. 78–79].

Важливим для розуміння сутності слідчої ситуації є твердження Р. С. Степанюка, який підкреслює, що типізація слідчих ситуацій можлива, якщо виділити інформацію про окремі ключові елементи та компоненти, що часто зустрічаються, які поділяються на дві групи. До першої групи входять дані про окремі обставини злочинної діяльності, такі як особа, яка вчинила злочин, спосіб вчинення, сліди злочину, предмет посягання і розмір завданої шкоди, а також зв'язки з іншими злочинами. До другої групи належить сукупність інформації про найбільш значущі обставини розслідування, такі як стан доказової бази, можливості слідства, поведінка підозрюваних та інших

учасників розслідування, сторонніх осіб, які втручаються у процес розслідування тощо [210, с. 111–112].

Слідча ситуація являє собою системне, досить складне та багатокомпонентне утворення, зміст якого включає різноманітні умови, обставини та фактори, що визначають обстановку процесу розслідування на конкретному етапі. Ці умови мають важливе значення для обрання та реалізації оптимальних прийомів, методів і засобів, включаючи тактичні операції [237, с. 39; 238, с. 128].

Таку позицію підтримує і В. В. Логінова, яка визначає слідчу ситуацію як сукупність обставин, яка виникає на певному етапі розслідування, ґрунтуючись на фактичних даних щодо події злочину. Ці обставини створюють можливість для органів досудового слідства реалізувати свої можливості у сфері розкриття, розслідування та запобігання злочинам [131, с. 282].

Важливо зауважити, що слідча ситуація є необхідною складовою процесу розслідування різних кримінальних правопорушень, а типова слідча ситуація – їх окремого виду. С. С. Чернявський розглядає типову слідчу ситуацію як інформаційну модель, що включає найбільш суттєві характеристики та ознаки розслідування у кримінальних провадженнях стосовно злочинів певної категорії [232, с. 405].

Є ряд наукових праць, в яких проблеми слідчих ситуацій висвітлюються у двох ракурсах. Так, Т. А. Пазинич стверджує, що термін «слідча ситуація» в криміналістиці включає два поняття: «конкретна слідча ситуація у кримінальному провадженні» і «типова слідча ситуація». Конкретна слідча ситуація – це умови, в яких здійснюється розслідування в певний момент часу. Типова слідча ситуація – це сукупність інформації (доказів та оперативно-розшукових відомостей), яка є найбільш характерною для певного етапу розслідування у кримінальних провадженнях певних категорій [157, с. 126].

На думку Р. Л. Степанюка, можна описати типову слідчу ситуацію як абстрактну штучну модель, сформульовану на основі аналізу розслідування конкретної категорії злочинів, яка відображає наявну у слідчого інформацію

про обставини злочину та обставини, що склалися на певному етапі розслідування [210, с. 111]. Своєю чергою, до типової слідчої ситуації Т. А. Воліков відносить «сукупність умов на конкретний момент розслідування кримінального правопорушення, яка впливає на вибір алгоритму дій уповноважених осіб для оптимального вирішення завдань кримінального провадження» [43, с. 258].

Водночас у контексті нашого дослідження слід звернути увагу на те, що типові слідчі ситуації під час початкового етапу розслідування є важливими для формування конкретних практичних рекомендацій кожної окремої методики розслідування. Зокрема, А. Ф. Волобуєв розглядає слідчу ситуацію в криміналістиці як умови розслідування кримінального правопорушення на певний момент часу. До таких умов науковець відносить:

- інформаційні чинники (включаючи дані про злочин – докази, оперативно-розшукову інформацію);
- процесуальні чинники (наприклад, наявність підозрюваного на певний момент розслідування);
- тактичні чинники (наприклад, позиція підозрюваного під час допиту);
- психологічні чинники (психологічні особливості осіб, що беруть участь у розслідуванні);
- матеріально-технічні та організаційні чинники (наявність необхідних ресурсів і можливостей їх використання).

Науковець зауважує, що поняття слідчої ситуації розглядається у широкому розумінні, але при розробці окремих методик розслідування виявилось, що деякі чинники, такі як психологічні, матеріально-технічні та організаційні, складно типізувати. Таким чином, у криміналістичній методиці поняття слідчої ситуації використовується у вузькому сенсі, як сукупність відомостей про злочин, які визначають завдання розслідування та відповідні засоби їх вирішення, у тому числі гласні та негласні слідчі (розшукові) дії. Типові слідчі ситуації формуються у конкретних методиках розслідування на етапі відкриття кримінального провадження залежно від характеру вихідного

матеріалу щодо злочину [119, с. 12].

Разом з тим, необхідно констатувати, що найбільш типові ситуації умисних вбивств виділяють М. В. Капустіна та В. О. Коновалова:

- 1) визначено особу жертви, є відомості про особу злочинця, вбивство скоєно в умовах очевидності;
- 2) визначено особу жертви, але відомостей про особу злочинця немає;
- 3) дані про особу як жертви, так і злочинця відсутні [112, с. 437–438].

Аналіз та оцінка слідчої ситуації мають важливе значення, оскільки вони дозволяють: орієнтуватися в широкому спектрі фактів і явищ, пов'язаних з особою злочинця на поточний момент розслідування; усвідомити наукові знання (рекомендації криміналістики) стосовно типових матеріальних джерел, де відбувається подія злочину; засвоїти методики та практики пошуку цих джерел, отримати від них належну інформацію, її фіксація та подальше збереження; виконувати практичну роботу з цими джерелами інформації; зіставляти отриману інформацію з даними оперативних і криміналістичних обліків; формулювати відповідні версії про місцеперебування та сліди, що містять інформацію про характеристики особи злочинця; визначати найбільш доцільні тактичні прийоми, рекомендації та комбінації збирання слідів з метою ідентифікації злочинця; обрати ефективні техніко-криміналістичні засоби та методи для цієї мети; обрати оптимальні форми використання спеціальних знань і взаємодії з органами дізнання для отримання криміналістично значущої інформації щодо особи злочинця; розробити план початкового етапу розслідування [66, с. 121].

Вважаємо, що слідча ситуація може бути віднесена й до криміналістичної тактики, й до криміналістичної методики. Проте пріоритетною є саме криміналістична методика, тому що з початком досудового розслідування виникає слідча ситуація, а вже засобом розслідування кримінального правопорушення є слідчі (розшукові) дії [89, с. 155].

У своїх дослідженнях В. В. Пясковський відзначив, що при типізації слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування злочинів можуть

використовуватися різноманітні критерії, зокрема: обсяг і зміст даних, які вносяться до ЄРДР; характер типової «слідової картини»; способи скоєння злочину (підготовка, безпосереднє вчинення, приховування та використання результатів злочинного діяння) [194, с. 118].

Слід відзначити, що типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості можуть охоплювати такі характеристики: обсяг отриманих доказів, наявність підозрюваних, наявність або відсутність криміналістично значущої інформації в ході розслідування тощо [89, с. 155].

У провадженнях, що стосуються умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, слід встановити такі обставини:

- місце, час та обстановка, зокрема події, що передували та могли спровокувати напад на особу;
- спосіб вчинення вбивства, засоби, знаряддя злочину, кількість та ролі співучасників;
- чи були виявлені прояви ксенофобського характеру (висловлювання чи дії) з боку підозрюваного перед, під час або після нападу;
- відомості про особу підозрюваного, що пом'якшують чи обтяжують покарання;
- відомості про особу потерпілого, включаючи його приналежність до певної раси, національності чи релігійної групи;
- детальні обставини того, як потерпілий опинився на місці нападу;
- дії потерпілого перед та під час нападу, зокрема наявність конфлікту, провокації або спроб опору злочинцям;
- види насильницьких дій, що застосовувалися до потерпілого, включаючи тілесні ушкодження, які призвели до смерті [158, с. 123].

У межах нашої роботи доцільно зазначити, що типові слідчі ситуації є досить важливою складовою методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, зокрема умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Наприклад, К. Ю. Назаренко

наголошує на значущості аналізу та оцінки слідчої ситуації, оскільки це допомагає розібратися у різноманітних фактах та явищах, що пов'язані з особою правопорушника на даному етапі розслідування. Також вчена вказує на те, що такий аналіз дозволяє засвоїти наукові знання криміналістики, особливо щодо типових матеріальних джерел (слідів), де відбувається протиправне діяння. Цей підхід сприяє вивченню методики та практики пошуку таких джерел, отриманню від них інформації, її фіксації та подальшому збереженню. Крім того, К. Ю. Назаренко підкреслює, що аналіз слідчої ситуації має вплив на формування версій щодо місця перебування та слідів, що містять інформацію про особу правопорушника. Це, своєю чергою, допомагає з'ясувати найбільш доцільні тактичні підходи, комбінації та рекомендації для збирання доказів. Відзначається, що аналіз слідчої ситуації дозволяє уповноваженій особі обирати ефективні техніко-криміналістичні засоби та методи для досягнення мети, а також використовувати спеціальні знання та взаємодію з органами дізнання для того, щоб отримати криміналістично значущу інформацію про особу правопорушника [149, с. 82]. Відтак, аналіз конкретних типових слідчих ситуацій сприяє реалізації усіх перерахованих завдань.

Також науковці вказують на необхідність висвітлення особливостей тактики найбільш характерних слідчих (розшукових) дій у типових слідчих ситуаціях, з урахуванням різноманітності обставин розслідування. Це підвищує практичну цінність розроблених методик, які повинні відображати не загальні принципи, а підходи, що наближаються до конкретного вирішення завдань розслідування. Також вчені наголошують на тому, що методики розслідування містять рекомендації щодо формулювання версій, типових для різних видів кримінальних правопорушень. При цьому, крім урахування особливостей, характерних для конкретного виду протиправних діянь, увага звертається на конкретні слідчі ситуації, які виникають у процесі розслідування. Наприклад, серед цих ситуацій зазначається побудова версій щодо характеру кримінального правопорушення та винних осіб [132, с. 199–200].

Варто відмітити, що виділення слідчих ситуацій, які виникають під час

розслідування умисного вбивства потребує визначення певних критеріїв для їх типізації. За рівнем конфліктності слідчих ситуацій, їх поділяють на: конфліктні (коли суб'єкт, який має інформацію, відмовляється її розкривати); безконфліктні (коли суб'єкт повідомляє відому йому інформацію, не приховуючи та не перекручуючи її); слабо конфліктні (коли суб'єкт має важливу інформацію, має бажання передати її, але через певні суб'єктивні чи об'єктивні фактори сприймає і відтворює її з несвідомим спотворенням [35, с. 195]. Зазначимо, що в ході розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості виникають конфліктні слідчі ситуації (наприклад, під час проведення процесуальних дій за участю підозрюваного) та безконфліктні слідчі ситуації (наприклад, під час допиту окремих свідків).

За характеристикою стану розслідування, що охоплює типові слідчі ситуації, слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисного вбивства можна класифікувати за:

- 1) джерелом інформації про подію злочину;
- 2) ступенем поінформованості підозрюваного про виявлення ознак скоєного вбивства;
- 3) наявністю протидії розслідуванню вбивства [89, с. 157].

Відповідно до Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події до джерел інформації про кримінальні правопорушення та інші події, зокрема, належать:

- 1) заяви (повідомлення) осіб, що надходять до органу (підрозділу) поліції, особи, яка уповноважена здійснювати досудове розслідування, або службової особи, яка уповноважена приймати та реєструвати заяви (повідомлення);
- 2) обставини кримінального правопорушення, самостійно виявлені слідчим чи дізнавачем, або іншою посадовою особою органу (підрозділу) поліції з будь-якого джерела;
- 3) повідомлення від осіб, які під час учинення або замаху на вчинення

кримінального правопорушення чи безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення затримали підозрювану особу, або під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється в його вчиненні;

4) інше [184].

На основі аналізу кримінальних проваджень доцільно зазначити, що типові слідчі ситуації на початковому етапі слід класифікувати залежно від джерела отримання інформації про вчинене кримінальне правопорушення. Зазначений підхід впливає на обсяг вихідних об'єктивних даних та визначає момент початку кримінального провадження. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування варто встановлювати відповідно до підстав початку досудового розслідування, передбаченими ст. 214 КПК України. Як свідчать матеріали кримінальних проваджень щодо умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, досудове розслідування розпочинається у зв'язку зі зверненням окремих громадян, зокрема, коли інформація надійшла від особи, яка є очевидцем злочинної події. У такій слідчій ситуації після внесення відомостей до ЄРДР для встановлення обставин події кримінального правопорушення допитується заявник як свідок [89, с. 157–158].

Наприклад, вироком Житомирського апеляційного суду у кримінальній справі № 12017060170000543 встановлено, що заява про скоєне кримінальне правопорушення була подана дружиною, яка повідомила про те, що її чоловіку нанесені ножові поранення невідомою особою і вона сама отримала тілесні ушкодження [38].

Щодо ситуацій, які свідчать про те, наскільки підозрювані поінформовані про те, що їхнє злочинне діяння виявлено правоохоронними органами, то важливо враховувати ці ситуації при виборі стратегій розслідування, особливо з урахуванням раптового характеру у проведенні слідчих (розшукових) дій. До таких типових ситуацій можна віднести:

1) причетним особам відомо про те, що правоохоронні органи виявили скоєний злочин, їх дії закінчені або перервані;

2) деякі особи знають про виявлення злочину, злочинне діяння не припинене повністю;

3) особам, які причетні до злочину, відомо про те, що правоохоронні органи вже знають про їх злочинне діяння, яке не припинене.

З точки зору протидії розслідуванню на початковому етапі можна виділити такі ситуації:

- 1) відсутність протидії розслідуванню;
- 2) протидія розслідуванню [218, с. 287].

Звернемо увагу на те, що А. М. Боровик виділяє такі дві типові слідчі ситуації на початку досудового розслідування злочинів, скоєних із мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості:

1. Перша слідча ситуація складається тоді, коли вже встановлено підозрюваного та є інформація про його особистість та деякі обставини злочину на момент відкриття кримінального провадження. У цьому випадку відомості про злочин, що вносяться до ЄРДР, містять достатні підстави для визначення мотиву, і кваліфікація злочину проводиться відповідно до статті КК України, яка визначає цю кваліфікуючу ознаку. Це свідчить про те, що злочин скоєний винною особою зі спеціальним мотивом, який вказує на ненависне та упереджене ставлення до потерпілого через його належність до певної раси, нації або релігії.

2. Друга слідча ситуація складається тоді, коли на момент відкриття кримінального провадження не встановлено підозрюваного і його потрібно розшукувати та ідентифікувати, але вже відомі окремі обставини злочину. У такому разі відомості про злочин, що вносяться до ЄРДР, не містять достатніх підстав для визначення мотиву, і кваліфікація злочину може проводитися без зазначення статті, яка визначає цю кваліфікуючу ознаку [28, с. 102].

Вважаємо за необхідне відзначити, що може виникнути така слідча ситуація, коли підозрюваний у скоєнні умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості встановлений, але переховується від органів досудового слідства з метою ухилення від кримінальної

відповідальності.

На підтвердження даної слідчої ситуації можна вказати кримінальне провадження № 12020050790001071, де у ході досудового розслідування виявлено, що підозрюваний ОСОБА 6 ухиляється від явки на виклик слідчого (не прибув на призначені зустрічі без обґрунтованих причин більше, ніж двічі), оголошений у міжнародний розшук та перебуває на території російської федерації, яка за постановою Верховної Ради України № 129-VIII від 27.01.2015 року «Про звернення до європейських та міжнародних інституцій», визнана державою-агресором. Підозрюваний ОСОБА_6 продовжує переховуватися, перепустку на перетин лінії зіткнення у Донецькій області не отримував, державний кордон України не перетинав. Суд визнав, що існує обґрунтована підозра у вчиненні ОСОБА_9 кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 115, ч. 2 ст. 15, п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України, який умисно ухиляється від слідства та суду на території держави-агресора задля уникнення кримінальної відповідальності, у зв'язку з чим він перебуває у міжнародному розшуку, тому наявні всі підстави для здійснення спеціального досудового розслідування стосовно підозрюваного ОСОБА_6 [227].

В аспекті сформульованої мети слід зауважити, що для типізації слідчих ситуацій необхідно володіти повною інформацією про подію вбивства та його учасників. Так, під час розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості на підставі інформаційного компонента, залежно від наявності та повноти інформації про осіб, причетних до вчинення вбивства, можна виокремити такі типові слідчі ситуації початку досудового розслідування:

1) відома особа потерпілого та встановлена особа, яка скоїла вбивство.

У даній слідчій ситуації рекомендуємо провести такий комплекс заходів: огляд місця події; встановлення очевидців та допит свідків; обшук за місцем проживання підозрюваного; огляд речей та комп'ютерних даних; виявлення джерел доказів; забезпечення збереження речових доказів; проведення НСРД; призначення необхідних судових експертиз;

2) особа потерпілого відома, особа, яка скоїла вбивство невідома.

У даній слідчій ситуації рекомендуємо провести такий комплекс заходів: огляд місця події; встановлення особи злочинця, ознак зовнішності та вжиття заходів щодо пошуку; встановлення очевидців та допит свідків; виявлення джерел доказів; забезпечення збереження речових доказів; проведення НСРД; призначення необхідних судових експертиз;

3) особа потерпілого невідома, встановлена особа, яка скоїла вбивство.

У даній слідчій ситуації рекомендуємо провести такий комплекс заходів: огляд місця події; встановлення очевидців та допит свідків; встановлення особи потерпілого; виявлення джерел доказів; забезпечення збереження речових доказів; обшук за місцем проживання підозрюваного; огляд речей та комп'ютерних даних; проведення НСРД; призначення необхідних судових експертиз;

4) особа потерпілого та особа, яка скоїла вбивство, мотив, час, місце та інші обставини вбивства невідомі.

Зазначена типова ситуація є вкрай складною та не вигідною для досягнення мети розслідування. Слідча ситуація, коли є підозрювана особа, але недостатньо доказів для висунення підозри у скоєнні вбивства, є несприятливою для розслідування. Проте наявність матеріальних та ідеальних слідів можуть свідчити про мотив нетерпимості;

5) відома особа потерпілого та встановлена особа, яка скоїла вбивство, але вона переховується від органів досудового слідства з метою ухилення від кримінальної відповідальності.

У даній слідчій ситуації рекомендуємо провести такий комплекс заходів: огляд місця події; встановлення очевидців та допит свідків, родичів; обшук за місцем проживання підозрюваного; огляд речей та комп'ютерних даних; виявлення джерел доказів; забезпечення збереження речових доказів; проведення НСРД; призначення необхідних судових експертиз.

У контексті нашого дослідження слід зазначити, що окреслені слідчі ситуації, що виникають на початковому етапі розслідування умисного вбивства

з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості слугують основою для планування розслідування з метою встановлення особи злочинця при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій.

Основним способом збору доказової інформації щодо умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості є проведення слідчих (розшукових) дій та НСРД. Можливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій розглянемо у наступному розділі дисертаційного дослідження.

Однією зі слідчих (розшукових) дій, яку можна проводити під час розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості є обшук. При проведенні обшуку необхідно дотримуватися ст. 234 КПК України, згідно з якою «обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцеперебування розшукуваних осіб». Також необхідно відмітити, що обшук проводиться виключно на підставі ухвали слідчого судді [123].

Проведення обшуків за місцем проживання підозрюваного є доцільним для виявлення відповідної друкованої продукції, творів, відеоматеріалів, аудіозаписів та атрибутів, що можуть свідчити про його ідеологічні уподобання. Важливим є також аналіз вмісту пам'яті мобільного телефона, ПК та змінних носіїв комп'ютерної інформації, і для цього може бути проведений огляд мобільного телефона чи ПК [142, с. 29]. Крім того, під час обшуку можуть бути виявлені та вилучені такі докази, які свідчать про наявність мотиву нетерпимості: зброя (вогнепальна, холодна), використана при скоєнні вбивства; предмети, спеціально пристосовані для заподіяння шкоди (ножі, кийки тощо); документи, що підтверджують зв'язок з екстремістськими організаціями; електронні (віртуальні) сліди листування у соціальних мережах, електронних листів, повідомлень у месенджерах тощо. За результатами анкетування 93,2 % респондентів відмітили, що саме предмети, речі,

документи, які свідчать про мотив нетерпимості мають важливе значення для подальшого успішного розслідування (Додаток Б).

При цьому необхідно зазначити, що відмова від проведення обшуку недоцільна навіть у тих випадках, коли особа добровільно видає предмети і документи, визначені слідчим. Це пояснюється тим, що слідчому не завжди відомі всі епізоди злочинної діяльності особи, а таку інформацію можна отримати під час проведення обшуків [231, с. 119].

Водночас у контексті досліджуваної проблеми слід звернути увагу на особливості проведення НСРД, які є різновидом слідчих (розшукових) дій, що проводяться для отримання чи перевірки доказів, якщо відомості про особу чи кримінальне правопорушення неможливо отримати в інший спосіб (ч. 2 ст. 246 КПК України). Виходячи з положень КПК України відомості про факт та методи проведення НСРД не підлягають розголошенню [123].

У своїх дослідженнях А. А. Коваль визначає негласні слідчі (розшукові) дії як «різновид слідчих дій, що здійснюються під час кримінального провадження у разі крайньої необхідності, за умови співрозмірного обмеження прав і свобод людини, уповноваженими суб'єктами у встановленому законом порядку за допомогою спеціальних засобів і методів конспірації, з метою отримання доказів для з'ясування обставин злочину, встановлення осіб, які його вчинили, розшуку осіб та інших фактичних даних» [98, с. 44].

Після скоєння злочину і занесення інформації до ЄРДР проводяться вже НСРД, якщо іншими способами неможливо отримати відомості про сам злочин та особу, яка його скоїла, що є фактичною підставою проведення НСРД. Юридичною підставою проведення НСРД є постанова прокурора або ухвала слідчого судді.

Вичерпний перелік НСРД закріплено в гл. 21 КПК України, де визначені такі види НСРД:

- 1) аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України);
- 2) накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК України);
- 3) огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК України);

4) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України): 1) контроль за телефонними розмовами; 2) зняття інформації з каналів зв'язку;

5) зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома їх власника, володільця або утримувача: 1) зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи пов'язаний із подоланням системи логічного захисту (ч. 1 ст. 264 КПК України); 2) зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний із подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК України);

6) обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України);

7) установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України);

8) спостереження в публічно доступних місцях: 1) за особою; 2) річчю або місцем (ст. 269 КПК України);

9) моніторинг банківських рахунків (ст. 269і КПК України);

10) аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України);

11) контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України): 1) контрольована поставка; 2) контрольована закупка; 3) оперативна закупка; 4) спеціальний слідчий експеримент; 5) імітування обстановки злочину;

12) виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України);

13) негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України).

Оскільки досліджувані кримінальні правопорушення відносяться до особливо тяжких злочинів, то можуть проводитися усі види НСРД. Проте вважаємо за доречне під час розслідування умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості для доведення спеціального мотиву

нетерпимості проводити такі види НСРД, як: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних систем, встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, спостереження за особою в публічно доступних місцях.

Розглянемо зазначені НСРД детальніше.

1. Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж – це негласне проведення спостереження, відбір та фіксація змісту інформації, яка передається особою, а також одержання, перетворення і фіксація різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку (знаки, сигнали, письмовий текст, зображення, звуки, повідомлення будь-якого виду) із застосуванням відповідних технічних засобів [180].

Зазначена НСРД надає можливість перехоплювати та аналізувати дані, такі як телефонні розмови, SMS, інтернет-трафік, що передаються через телекомунікаційні мережі (телефонні розмови, SMS, інтернет-трафік). Записи розмов, текстових повідомлень або електронної пошти можуть містити висловлювання чи обговорення, що підтверджують мотив нетерпимості. Наприклад, підозрюваний може обговорювати свої наміри вчинити насильницькі дії проти певної етнічної групи, висловлювати ненависть до певної етнічної, релігійної чи національної групи, чи координувати дії з іншими особами.

Для того, щоб окреслити коло потенційних підозрюваних скоєного умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості за номерами мобільних телефонів, слідчому необхідно отримати тимчасовий доступ до інформації мобільних терміналів систем зв'язку у зоні базових станцій, які забезпечували зв'язок абонентів на місці події за певний період часу. Це може бути інформація про ідентифікаційні ознаки кінцевого обладнання телекомунікацій (абонентський номер SIM-картки, IMEI, MAC-адреса, IP-адреса тощо), яке перебувало у зоні дії певних базових станцій у певний час; інформація про прізвища, імена, по батькові та інші відомості про споживача телекомунікаційних послуг та абонентів зазначеного кінцевого

обладнання телекомунікацій (за наявності таких відомостей). Зокрема, лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження» від 5 квітня 2013 р. № 223-559/0/4-13 встановив підхід до уніфікації в одній ухвалі отримання інформації про невизначену кількість абонентів у практичній діяльності. Так, у разі необхідності отримання інформації у рамках одного кримінального провадження з однаковим обґрунтуванням такої потреби доцільним є об'єднання в межах одного клопотань, які стосуються отримання тимчасового доступу (можливості ознайомитися та зробити копії) до документів, що знаходяться в оператора (провайдера), за умови реальної технічної можливості операторів (провайдерів) телекомунікацій надати таку інформацію [176].

На основі отриманої інформації можна виявити осіб, щодо яких слід проводити таку НСРД як зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, яка є різновидом втручання у приватне спілкування. У цьому випадку, коли відомі номери мобільних телефонів, то можна встановити особу, яка користується каналом зв'язку.

Тимчасовий доступ до речей і документів здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, суду. Слідчий за погодженням з прокурором має право звернутися до слідчого судді із клопотанням, що стосується розкриття інформації, яка містить охоронювану законом таємницю. У такому разі це інформація, що знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, у тому числі отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання тощо. Виходячи з положення ч. 3 ст. 132 КПК України, клопотання про тимчасовий доступ до інформації мобільних терміналів систем зв'язку має містити належну аргументацію того, що саме в такий спосіб може бути виконане завдання, для виконання якого слідчий звертається із клопотанням [123].

У зв'язку з тим, що у КПК України у гл. 15. Тимчасовий доступ до речей і документів відсутній строк, протягом якого розглядається дане клопотання, то слідчий суддя може розглядати його невизначений час. В ухвалі про задоволення клопотання щодо застосування заходу забезпечення кримінального провадження слідчий суддя повинен зазначити строк її (ухвали) дії, який не може перевищувати двох місяців з дня постановлення ухвали [123].

У разі задоволення клопотання потрібно звернутися до володільця інформацією, зокрема в Україні це оператори мобільного зв'язку «Київстар», «Vodafone Україна», «Lifecell». Відмітимо, що ніхто, крім зазначених компаній не може надавати доступ до інформації, яка містить охоронювану законом таємницю. Звичайно, компанії зобов'язані надати витребувану інформацію в обов'язковому порядку на підставі ухвали слідчого судді протягом визначеного строку. Таким чином, компанії можуть надавати інформацію не одразу, а в межах двох місяців і виходить, що між отриманням тимчасового дозволу та проведенням НСРД може пройти досить багато часу. У результаті це ускладнює роботу правоохоронців під час досудового розслідування.

2. Зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача – це одержання інформації, яка міститься в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютер), автоматичних системах, комп'ютерній мережі, у тому числі із застосуванням технічного обладнання [180].

Зазначена НСРД надає доступ до даних, що зберігаються в електронних інформаційних системах (комп'ютери, сервери, хмари). Електронні файли, документи, повідомлення в соціальних мережах та на форумах можуть містити докази планування злочину, вираження ненависті або приналежності до екстремістських груп, які пропагують нетерпимість.

3. Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу – це застосування технічного обладнання для локалізації місцезнаходження радіоелектронного засобу, у тому числі мобільного терміналу, систем зв'язку та інших радіовипромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів

рухомого (мобільного) зв'язку, без розкриття змісту повідомлень, що передаються, якщо в результаті його проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження [180].

Зазначена НСРД надає можливість відстежувати розташування пристроїв, які використовують радіоелектронні засоби (мобільні телефони, GPS-трекери). Дані про переміщення підозрюваного можуть показати його присутність на зустрічах з екстремістськими групами чи організаціями, участь в акціях чи інших заходах, пов'язаних із нетерпимістю. Це може опосередковано підтверджувати мотив нетерпимості.

4. Спостереження за особою в публічно доступних місцях – це візуальне спостереження за особою слідчим або уповноваженою особою для фіксації її пересування, контактів, поведінки, перебування в певному, публічно доступному місці тощо або застосуванні з цією метою спеціальних технічних засобів для спостереження [180].

Зазначена НСРД надає можливість візуального спостереження за підозрюваним у громадських місцях (вулиці, площі, магазини). Спостереження може зафіксувати зустрічі підозрюваного з іншими особами, його участь у мітингах, демонстраціях чи інших заходах, які пропагують ненависть до певної національної чи релігійної групи. Також можуть бути помічені дії, що виражають ворожість чи ворожість до певних соціальних груп.

При правильному застосуванні НСРД можуть надати важливі докази наявності мотиву нетерпимості, що суттєво підвищить ефективність розслідування досліджуваного злочину.

Висновки до розділу 2

1. З'ясовано, що на початковому етапі розслідування необхідно звернути увагу на обставини, завдяки яким можна відмежувати умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості від інших видів

вбивств. Такими обставинами є:

- 1) приналежність потерпілого до певної раси, національності чи релігії або сприйняття винною особою такої приналежності;
- 2) наявність підстав, що свідчать про бажання винної особи довести неповноцінність потерпілого у зв'язку із його приналежністю до певної раси, національності чи релігії, що свідчить про упередженість та ненависть до певної соціальної групи.

Виявлено, що для вирішення завдань на початковому етапі розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості слідчому необхідно здійснити: огляд місця події; внесення відомостей до ЄРДР; допит заявника; допит свідків; призначення судових експертиз.

Після внесення відомостей до ЄРДР доцільним є проведення таких слідчих (розшукових) дій: допит очевидців вчинення вбивства як свідків; допит осіб, які мають відомості щодо винної особи та потерпілого (встановлення походження, особливих прикмет тощо); призначення судових експертиз.

Визначено, що під час розслідування умисних вбивств з мотивів расової національної чи релігійної нетерпимості обставинами, які треба встановити під час розслідування є: відомості про особу потерпілого, якою безпосередньо є представник певної раси, національності чи релігії; відомості, що стосуються події злочину; відомості про особу злочинця, мотив і мету скоєння вбивства; інші обставини.

2. Обґрунтовано, що на початковому етапі розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості можна виділити такі типові слідчі ситуації:

- 1) відома особа потерпілого та встановлена особа, яка скоїла вбивство;
- 2) особа потерпілого відома, особа, яка скоїла вбивство невідома;
- 3) особа потерпілого невідома, встановлена особа, яка скоїла вбивство;
- 4) особа потерпілого та особа, яка скоїла вбивство, мотив, час, місце та інші обставини вбивства невідомі;
- 5) відома особа потерпілого та встановлена особа, яка скоїла вбивство,

але вона переховується від органів досудового слідства з метою ухилення від кримінальної відповідальності.

Положення цього розділу було відображено у таких наукових працях дисертанта [85, 89].

РОЗДІЛ 3

ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ З МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ

3.1. Особливості огляду місця події

Для успішного розслідування умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості важливо провести невідкладні слідчі (розшукові) дії. Результати цих дій становлять основу для подальшого планування та організації розслідування. Очевидно, що однією з найважливіших невідкладних слідчих (розшукових) дій є огляд місця події.

Як вже зазначалося, за ч. 3 ст. 214 КПК України у невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР може проводитися огляд місця події (відомості вносяться негайно після завершення огляду) [123]. Це обумовлено необхідністю максимально повного та якісного збору речових доказів та виявлення слідів кримінального правопорушення слідчим. Тобто саме під час огляду місця події встановлюється власне подія злочину, факт насильницької смерті особи, з'ясовуються обставини, що можуть вказувати на умисне вбивство. У ході огляду вилучаються сліди, які направляються на подальше дослідження експертами та використовуватимуться в судовому процесі як речові докази.

Огляд місця події як слідча (розшукова) дія спрямована на дослідження матеріальної обстановки місця події через безпосереднє сприйняття його слідчим та іншими учасниками огляду. Основною метою цього огляду є виявлення, фіксація та вилучення слідів кримінального правопорушення та інших матеріальних доказів, а також розкриття механізму події та інших обставин, які є важливими для провадження [113, с. 333].

Огляд місця події сприяє виявленню слідів, які допомагають скласти

портрет злочинця, а також встановити мотив нетерпимості та відтворити спосіб скоєння умисного вбивства. Огляд місця події є основою для вирішення ключових аспектів пошуку злочинця, тактики проведення інших слідчих (розшукових) дій, таких як допит, обшук, призначення та проведення необхідних судових експертиз тощо [75, с. 48–49].

Специфіка огляду місця події у кримінальних справах даної категорії впливає з характеру вбивства (застосування зброї, удушення, отруєння тощо). Також важливим є пошук і огляд слідів та матеріальних доказів. Характер вбивства направляє слідчого на виявлення слідів, типових для застосування конкретних знарядь та засобів вчинення злочину [65, с. 38].

Згідно з ч. 1 ст. 237 КПК України «огляд проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення» [123]. Отже, необхідно аналізувати доцільність та своєчасність проведення огляду місця події в кожному випадку, враховуючи всі обставини кримінального правопорушення, кримінального провадження та умов, що існують на момент проведення огляду. До принципів огляду місця події належать:

- 1) своєчасність (невідкладність);
- 2) об'єктивність і повнота;
- 3) активність;
- 4) методичність (планомірність, послідовність);
- 5) застосування науково-технічних засобів;
- 6) єдине керівництво [112, с. 277–278; 110, с. 160–161].

Щодо поняття огляду, то М. І. Скригонюк вказує, що огляд є дією слідчого, яка передбачає безпосереднє сприйняття суб'єктами криміналістичної діяльності об'єктів – місцевості, приміщень, предметів, документів за встановленим кримінально-процесуальною формою порядком з метою виявлення слідів злочину та інших матеріальних доказів, розкриття обставин злочину, а також інших обставин, що мають значення для справи [205, с. 145]. Зазначена слідча дія дозволяє виявити сліди злочину, розкрити обставини події,

які мають значення для кримінального провадження, з'ясувати механізм скоєння кримінального правопорушення та ідентифікувати особу правопорушника. Крім того, огляд місця події надає можливість слідчому висувати різноманітні слідчі версії та належним чином визначати напрями розслідування.

До основних організаційно-тактичних заходів слідчого огляду відносяться: правильне визначення меж слідчого огляду; розподіл сил та засобів (їх використання); вибір найбільш доцільного порядку пересування місцем події під час огляду; визначення методу (тактичних прийомів) огляду обстановки місця події та окремих її елементів [231, с. 14]. Попри те, що цей розподіл переважно має умовний характер, він все ж важливий з організаційної точки зору для особи, яка проводить огляд місця події, і для забезпечення реалізації загальних положень тактики огляду, зокрема правильності та послідовності виконання дій та їх якості.

У криміналістиці місцем події вважається будь-яка конкретна ділянка простору, де були виявлені сліди, предмети та інші об'єкти, щодо яких можна обґрунтовано припустити, що вони виникли внаслідок скоєння злочину [120, с. 331]. Місце події не обмежується лише місцем скоєння злочину, воно також охоплює території, де виявлено знаряддя злочину, окремі сліди та матеріальні (матеріалізовані) докази. Важливо відзначити, що ці місця можуть бути віддалені одна від одної, іноді на значні відстані. Очевидно, що місце події та місце кримінального правопорушення можуть бути однаковими, якщо кримінальне правопорушення було вчинено там, де знайдено його сліди.

Встановлення місця злочину є необхідним для його розкриття та розслідування, правильної кваліфікації, і своєчасного вжиття заходів для припинення злочинних дій. При визначенні місця злочину слідчий аналізує матеріальні сліди, такі як сліди ніг і рук людини, транспортних засобів, результати пострілу, сліди волочіння трупа або пересування потерпілого, переміщення предметів тощо. Він також досліджує шляхи проникнення злочинців до місця події, напрямок, у якому вони зникли, та місця перебування

знарядь (зброї) злочину, викрадених речей і предметів [135, с. 344].

Під час огляду місця події слідчий та прокурор можуть отримати дані:

- щодо особи злочинця (кількість осіб, які вчинили вбивство; приблизний вік злочинців; їх фізичні параметри; стан здоров'я; наявність специфічних злочинних навичок; професія злочинця; дані, які характеризують особливості психіки осіб, які вчинили злочин: жорстокість, боягузтво, обережність; дані, що свідчать про підготовку до злочину; мотиви та цілі злочину);

- щодо особи потерпілого (приблизний вік, фізичні параметри; психічні та фізичні особливості потерпілої особи);

- щодо способу вбивства (дії злочинця, пов'язані з підготовкою до вбивства; дії злочинця на місці події; дії злочинця, спрямовані на приховування слідів вбивства; використання злочинцем знаряддя, засобів вбивства; наслідки злочину; причинний зв'язок між діями злочинця та наслідками);

- щодо обстановки скоєння вбивства (час і місце скоєння вбивства; обставини, що сприяли скоєнню злочину) [105, с. 15–16].

Безсумнівно, огляд місця події у досліджуваній категорії кримінальних правопорушень має свої особливості, які слідчому необхідно враховувати і докладно фіксувати в протоколі огляду. Як відзначає І. М. Осика, під час огляду місця події можуть бути виявлені матеріальні сліди, які свідчать про наявність мотиву нетерпимості. Серед них:

- знаряддя вчинення злочину, що містять націоналістичну символіку;
- націоналістичні написи на предметах обстановки місця події;
- зображення фашистських чи інших націоналістичних знаків, аббревіатур на предметах місця події;
- листівки, малюнки, плакати, записки націоналістичного спрямування;
- використання націоналістичної символіки;
- одяг злочинців або його окремі елементи, які мають характерний вигляд, типовий для представників націоналістичних угруповань;
- сліди знущання над символами національної чи расової приналежності потерпілих [195, с. 118].

На думку А. М. Боровик, до матеріальних слідів належать залишені злочинцем на місці події предмети, написи на предметах обстановки, малюнки, символи, графіті. Під час проведення огляду вони мають бути предметом пошуку, а при їх виявленні – зафіксовані та вилучені [28, с. 196–197].

Під час виявлення трупу можна приділити увагу різним слідам, які можуть свідчити про наявність мотиву ненависті, зокрема:

- сліди, що вказують на те, що вбивство було скоєне як страта з попереднім розрахунком на подальше виявлення жертви;
- наявність на тілі жертви слідів катувань;
- нанесення на тіло жертви національної символіки;
- залишені злочинцями на тілі жертви чи в її одязі листівки, плакати, малюнки, записки з ксенофобським змістом [195, с. 118].

Як вже зазначалося у підрозділі 1.5, умисні вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості часто скоюються у громадських місцях, таких як вулиці, парки, площі чи громадський транспорт, де нападник може зіткнутися з жертвою випадково. Також це можуть бути місця, відомі своєю етнічною, релігійною чи культурною значущістю, такі як мечеті, синагоги, церкви, культурні центри. Враховуючи, що злочин часто відбувається в громадському місці, велика ймовірність наявності свідків, які можуть надати інформацію про нападника та обставини нападу. Крім цього, громадські місця часто обладнані камерами відеоспостереження, які можуть зафіксувати злочинну подію.

У межах нашого дослідження, слід акцентувати на записах, які можна отримати з камери відеоспостереження на місці події.

Камери відеоспостереження можуть зафіксувати момент скоєння вбивства. За цими записами можна визначити, чи брала участь у скоєнні вбивства група осіб. Записи можуть допомогти описати зовнішність підозрюваного, його одяг та інші прикмети, що полегшить його пошук. Камери можуть зафіксувати те, що відбувалося до вбивства, наприклад, сварки, погрози або інші конфлікти, які вказують на мотив нетерпимості.

Дослідження записів може показати підозрілі чи агресивні дії до події, що допоможе краще зрозуміти поведінку та мотиви злочинця. Також записи з камер можуть використовуватися для розпізнавання осіб підозрюваних та ідентифікації свідків, які можуть надати додаткову інформацію. Крім того, зазначені матеріали можуть показати переміщення підозрюваного до та після скоєння злочину, що допоможе встановити його маршрут та можливе місцезнаходження. У випадках, якщо підозрюваний або свідок стверджує, що в момент вбивства знаходився в іншому місці, записи з камер допоможуть підтвердити або спростувати ці твердження.

Використання відеоспостереження надає правоохоронним органам важливі докази для розкриття злочину, пов'язаного з мотивів нетерпимості, де розуміння контексту та мотиву має ключове значення.

Вищенаведене свідчить про те, що огляд місця події вчиненого умисного вбивства спрямований на виявлення матеріальних слідів, які свідчать про мотиви злочинця, якими він керувався на місці злочину. При цьому слід враховувати, що доказом, який доводить наявність мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості може бути й характер самого місця вчинення вбивства, який необхідно зафіксувати у протоколі огляду. Наприклад, таке місце може бути пов'язане з конкретною соціальною групою, до якої належить потерпіла особа, здебільшого громадські місця. Виходячи із матеріалів судової практики такими місцями можуть бути, наприклад, вулиця міста, будівля релігійної громади, територія рекреаційного центру тощо.

Під час огляду місця події слідчий може отримати інформацію про вікові, професійні та статеві характеристики особи, яка скоїла злочин, а також дізнатися про її навички та вміння. Під час огляду можуть проявитись окремі риси характеру злочинця, такі як характер нанесених ушкоджень потерпілому чи спосіб вчинення кримінального правопорушення, що дозволяє визначити схильність злочинця до насильства, його рішучість, фізичну силу або слабкість [60, с. 8].

Огляд місця події являє собою специфічний вид слідчого огляду, який

проводиться з метою виявлення слідів злочину, встановлення механізму вчинення злочину, розкриття обставин та інших обставин, які є важливими в розслідуванні конкретної справи. Основна мета огляду полягає в безпосередньому сприйманні слідчим обстановки на місці події, а також вивченні та дослідженні матеріальних джерел доказової інформації. Слідчий має особисто переконатися в наявності матеріальних джерел, ретельно вивчити їхні ознаки та властивості, які фіксуються у протоколі огляду [24, с. 43].

Таким чином, мета огляду у кримінальних провадженнях при розслідуванні умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості полягає у: виявленні слідів і матеріальних (матеріалізованих) джерел інформації; з'ясуванні обставин скоєного вбивства; інших обставин, які мають значення для провадження.

Слідчий повідомляє спеціаліста про усю наявну у нього інформацію, пов'язану з подією. Після отримання цієї інформації спеціаліст-криміналіст проводить аналіз і надає допомогу слідчому у визначенні науково-технічних засобів, які необхідні для огляду. Він також перевіряє комплектність та готовність цих засобів до використання. Крім того, спеціаліст-криміналіст рекомендує фахівців, участь яких може бути доцільною чи необхідною [97, с. 99].

Як свідчить слідча практика, при огляді місця події трапляються помилки, наприклад: не проведення огляду місця події тоді, коли його проведення було обов'язковим; несвоєчасне проведення огляду місця події; неправильне визначення меж огляду; недоліки фіксації у протоколі специфічних об'єктів, предметів та обстановки; обмежене використання науково-технічних та інших спеціальних засобів для виявлення, вилучення та упакування речових доказів; проведення огляду місця події без залучення відповідних фахівців (залучення до проведення); ігнорування негативних обставин. Слід погодитися із тим, що причиною таких помилок є відсутність у слідчого достатніх спеціальних знань та вмінь застосовувати науково-технічні та інші спеціальні засоби [216, с. 148].

У КПК України огляд місця події не передбачено окремим положенням, проте визначено процесуальні особливості його проведення до внесення відомостей до ЄРДР (ч. 3 ст. 214 КПК України) та одночасно з оглядом трупа, або житла, або іншого володіння особи (ч. 2 ст. 238 КПК України) [123], що дає підстави розглядати огляд місця події як самостійний різновид огляду. До того ж слід відмітити, що під час огляду місця події проводиться огляд трупа, речей, документів. Варто погодитися із думкою Г. І. Удренас, А. І. Васильчук про те, що для усунення будь-яких сумнівів стосовно законності цього виду огляду та його практичного застосування у розслідуванні, доцільно включити огляд місця події до переліку видів огляду, передбачених ч. 1 ст. 237 КПК України [224, с. 127]. Таку пропозицію підтримують і Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков [133, с. 268], О. М. Гумін, Є. В. Пряхін [49, с. 101].

В аспекті досліджуваної проблеми варто розглянути таку слідчу дію як огляд трупа. Зовнішній огляд трупа проводиться в обов'язковому порядку, як правило, за місцем його виявлення та є складовою частиною огляду місця події. Хоча іноді огляд трупа оформляється як окрема самостійна слідча дія. У КПК України визначено, що зовнішній огляд трупа проводиться слідчим, прокурором з участю судово-медичного експерта, а коли його неможливо залучити – лікаря (ст. 238 КПК України); ексгумація трупа відбувається за присутності судово-медичного експерта (ст. 239 КПК України) [123]. В умовах воєнного стану, коли огляд трупа на місці його виявлення неможливий через обстріли або проведення бойових дій, огляд здійснюється слідчим у бюро судово-медичної експертизи або іншому спеціально визначеному та облаштованому безпечному місці, із залученням судово-медичного експерта або лікаря, з можливим подальшим направленням трупа для проведення судово-медичної експертизи (розтину) [185].

На важливості особливої тактики при огляді трупу наголошує Є. Л. Галагура. Науковець стверджує, що слідчий повинен пересвідчитися, що на тілі потерпілого (як на тілі, так і на одязі) немає особливих написів, відміток або інших повідомлень, які свідчили б про можливі мотиви злочину, пов'язані з

національністю, расою чи релігією (наприклад, вирізи чи малюнки, що ображають представників певної етнічної чи релігійної групи). Крім того, під час огляду трупа з численними колото-різаними ушкодженнями, важливо виявити сліди крові. Якщо їх немає, можна зробити висновок, що труп був доставлений на місце виявлення [45, с. 256].

У Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України (затвердженої Наказом МВС України, Міністерства охорони здоров'я України, Офісу Генерального прокурора 09 березня 2022 року № 177/450/46) [185] не визначена процедура як саме забезпечується залучення судово-медичного експерта до участі в початковій слідчій дії, а саме огляду трупа на місці події, зокрема як і хто доручає проведення огляду, як забезпечується доставлення судово-медичного експерта до місця події.

У зв'язку із цим пропонуємо внести положення в ч. 1 розділу III Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України наступного змісту:

1. З моменту отримання відомостей щодо виявлення трупа, слідчий негайно повідомляє судово-медичного експерта про необхідність участі в огляді трупа за відповідною адресою місця події. Виклик може здійснюватися через відповідне бюро судово-медичної експертизи за місцем виявлення трупа. Організовується транспорт для експерта, якщо місце події знаходиться на значній відстані. Забезпечується безпека та можливість вільного доступу експерта до місця події, особливо у випадках бойових дій або інших небезпечних умов. Забезпечується належне освітлення та технічне оснащення для проведення огляду. Бюро судово-медичної експертизи забезпечує надання судово-медичного експерта для участі в огляді трупа та організовує транспортування трупа до бюро або іншого визначеного місця для проведення

експертизи.

Крім цього, у ч. 7 ст. 223 КПК України визначено, що слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох понятих для огляду трупа, у тому числі пов'язаного з ексгумацією. Винятком є випадок, коли застосовується безперервний відеозапис ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії [123]. Слід зауважити, що в умовах воєнного стану досить складно залучити понятих до участі у слідчих (розшукових) діях за різних причин (особисті переконання осіб, умови зони активних бойових дій, прифронтової території тощо). Зокрема, у КПК України взагалі відсутні норми, які визначають діяльність понятих при проведенні слідчих (розшукових) дій. На нашу думку, обов'язкова участь понятих при огляді трупа, який проводить судово-медичний експерт, з метою об'єктивного й правильного проведення даної дії викликає сумніви. Тож, вважаємо неефективною та недоцільною участь понятих при огляді трупа на місці події і пропонуємо вилучити огляд трупа з переліку слідчих (розшукових) дій, визначеному у положенні ч. 7 ст. 223 КПК України.

У теорії криміналістики виділяють вісім етапів огляду місця злочину:

1. Охорона місця події.
2. Дослідження місця події.
3. Замальовка схеми місця події.
4. Пошук доказів.
5. Документування місця злочину.
6. Захист, збір і упакування доказів.
7. Забезпечення збереженості.
8. Відтворення місця події [6, с 5].

Огляд місця події поділяють на три етапи: підготовчий, робочий та заключний. Сутність поділу процесу проведення огляду місця події на етапи полягає в організації та систематизації послідовності дій слідчого з метою забезпечення правильного та якісного проведення огляду.

Так, при прийнятті рішення про проведення огляду місця події розпочинається підготовчий етап. Підготовчий етап включає підготовку до

виїзду на місце події, а також на місці події. Завдання підготовчого етапу полягає в інформаційно-тактичному та матеріально-технічному забезпеченні виїзду на місце події. До виїзду на місце події слідчий зобов'язаний здійснити такі заходи: одержати вичерпну інформацію про вчинене вбивство; з'ясувати, чи охороняється місце події, чи є очевидці на місці події; визначити учасників огляду місця події. На місце події СОГ виїжджає у повному складі. До складу СОГ входять слідчий, працівник оперативного підрозділу, інспектор-криміналіст (технік-криміналіст), а також (за необхідності) кінолог зі службовим собакою.

Кримінальні правопорушення, спрямовані проти життя та здоров'я особи мають свої особливості. У п. 1 розділу IX Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні визначено, що крім зазначених осіб до складу СОГ включається слідчий територіального органу поліції, який спеціалізується на розслідуванні кримінальних правопорушень зазначеної категорії (є старшим СОГ), а також за необхідності – працівник підрозділу оперативно-технічних заходів, психолог, інші працівники поліції відповідної кваліфікації [179]. Також слідчому треба забезпечити наявність технічних засобів для забезпечення виїзду на місце події та огляду, участь необхідних учасників огляду місця події.

Особливістю підготовки до проведення огляду місця події є залучення спеціаліста. Законодавство визначає можливість участі в слідчих (розшукових) діях не лише одного, а й групи спеціалістів.

Після прибуття на місце події, спеціалісти отримують від слідчого необхідну інформацію щодо обставин справи, проведених дій учасників огляду до їх прибуття, а також отримують завдання, які необхідно виконати. Потім вони реалізують доручення слідчого, які направлені на використання їхніх спеціальних знань для вивчення та аналізу ситуації. В Інструкції, що визначає порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі в проведенні огляду

місця події визначено, що на початку огляду слідчий разом зі спеціалістами визначає межі та порядок проведення огляду. Після цього спеціаліст здійснює фотографування та відеозйомку місця події [181].

У своїх дослідженнях О. В. Бишивець розглядає техніко-криміналістичні знання як частину спеціальних криміналістичних знань, що охоплюють такі галузі як: криміналістична фотографія, звуко- та відеозапис, криміналістичне слідознавство, криміналістичне зброязнавство, криміналістичне документознавство та криміналістичне вчення про зовнішні ознаки людини. Ці знання охоплюють навички та вміння застосування техніко-криміналістичних засобів і методів для фіксації зовнішнього вигляду особи, а також збір та аналіз (включаючи попередній та експертний) інформації про зовнішній вигляд людини [23, с. 190].

На місці події інспектор-криміналіст, виконуючи вказівки слідчого, проводить ряд заходів, таких як вимірювання, фотографування, аудіо- або відеозапис, виготовлення відбитків і зліпків наявних слідів. У разі необхідності він складає плани та схеми, створює графічні зображення місця події або окремих речей [179].

Важливо відзначити, що при виникненні об'єктивних обставин, пов'язаних зі скоєнням вбивства або умисного тяжкого тілесного ушкодження, що призвело до смерті потерпілого внаслідок вогнепальних поранень, до участі у проведенні ОМП може бути залучена спеціалізована пересувна лабораторія Експертної служби МВС за письмовим (або за усним з подальшим оформленням у письмовій формі) клопотанням керівника органу досудового розслідування або особи, яка виконує його обов'язки [181].

Водночас необхідно констатувати, що прибувши на місце події слідчий визначає завдання кожного учасника огляду місця події, з метою чого слідчий роз'яснює їх права та обов'язки. У першу чергу необхідно з'ясувати обставини, які передували вбивству, а саме: визначити кількість осіб, які були на місці події, їх характеристики; встановити час, умови, обстановку скоєння вбивства.

На підготовчому та робочому етапах проведення огляду місця події,

пов'язаного з умисним вбивством слідчий може керуватися такими тактичними прийомами:

- зіставити вихідні відомості та обстановку скоєного вбивства;
- проаналізувати слідову картину місця події;
- змодельовати скоєне вбивство;
- порівняти змодельоване вбивство з реальною обстановкою;
- залучити осіб, які повідомили про скоєне вбивство до огляду.

Під час робочого етапу слідчому слід пам'ятати, що його діяльність має бути спрямована на вирішення таких завдань:

- 1) виявлення ознак, що свідчать про вчинення конкретного правопорушення;
- 2) встановлення способу вчинення кримінального правопорушення;
- 3) визначення конкретного предмета кримінального правопорушення, його кількості та власника;
- 4) організація пошуку та фіксації слідів, які можуть вказувати на особу правопорушника чи спосіб вчинення кримінального правопорушення;
- 5) визначення осіб, які могли бачити процес вчинення кримінального правопорушення;
- 6) докладне вивчення та фіксування в протоколі, а також в додатках до нього, обстановки на місці події [94, с. 139].

Робочий етап огляду місця події поділяють на статичну та динамічну стадії дослідження. На статичній стадії слідчий проводить аналіз території, де відбулася подія, ретельно вивчаючи її характерні риси, без торкання до об'єктів, що є на місці події [188, с. 27]. Початок загального огляду передбачає визначення меж території та способу проведення огляду. Слідчому необхідно з'ясувати, які об'єкти знаходяться на місці події, встановити їх взаємне розташування та взаємодію з іншими елементами обстановки [55, с. 243]. На статичній стадії огляду місця скоєного вбивства, слідчий має встановити та зафіксувати розташування злочинця та жертви на місці події, вказати адресу місця події. Слідчому необхідно зафіксувати загальну обстановку, що склалася,

а потім перейти від статичного огляду до динамічного огляду

На динамічній стадії об'єкти піддають ретельному огляду, при необхідності їх переміщують та перевертають з метою виявлення та вилучення слідів злочину. Цей процес також спрямований на фіксування інших відомостей, які мають значення для кримінального розслідування. Мета цього огляду полягає у виявленні, аналізі та підготовці до вилучення слідів та речових доказів, а також у встановленні та фіксації окремих деталей обстановки місця події, особливо тих, що розкривають механізм події та перебіг вивченого злочину [138, с. 294]. У цей час слідчий застосовує всі доступні методи пошуку та виявлення слідів кримінального правопорушення і правопорушника [188, с. 27].

Під час огляду місця події у процесі розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості слідчому необхідно прослідкувати, щоб були проведені вузлова та детальна зйомки місця події, а також безперервна відеофіксація огляду. Крім цього, при фотографуванні трупа використовують орієнтуючу, оглядову, вузлову та детальну зйомку.

Також в контексті нашого дослідження викликає інтерес рекомендації заходів шведських науковців М. Hagerlid, G. Granström щодо документування наявності мотивів нетерпимості на місці події, а саме: фотофіксація символів нетерпимості, перевірка розбіжностей у висловлюваннях злочинця, дослідження наявності ознак повторних правопорушень, перевірка членства злочинця в організаціях, пов'язаних із нетерпимістю [8].

У криміналістиці визначають такі основні способи пересування на місці події: ексцентричний, концентричний, фронтальний (лінійний) та вузловий. Загального правила для вибору певного способу немає [188, с. 27]. Вважаємо, що слідчий повинен самостійно обрати спосіб огляду місця події. Однак при розслідуванні умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості найбільш доречним є ексцентричний спосіб (рух по спіралі від центру до периферії) огляду місця події, де центром місця події є труп, оскільки досить часто на початку огляду складно визначити межі місця події.

Виділяють два методи огляду місця події: суб'єктивний та об'єктивний. Суб'єктивний метод передбачає, що слідчий рухається шляхом можливого злочинця, обстежуючи лише ті місця, де він міг проходити та об'єкти, яких він міг би торкатися. Цей метод можна описати як вибіркового огляд окремих елементів місця події. Своєю чергою, об'єктивний метод передбачає повний огляд місця події, незалежно від шляхів переміщення злочинця. Це означає огляд усіх елементів місця події в цілому [110, с. 165].

При розслідуванні умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості більш доцільним видається обрання суб'єктивного методу в поєднанні з об'єктивним методом огляду місця події. У випадках, коли сліди на місці події є дуже свіжими і явно вираженими, застосовують суб'єктивний метод, який може допомогти виявити злочинця і навіть затримати його. Однак суб'єктивний метод є обмеженим обсягом слідів, які залишив злочинець, тому після проведення суб'єктивного огляду слідчий повинен здійснити об'єктивний та повний огляд місця події.

На заключному етапі огляду місця події проводять аналіз і оцінку отриманих результатів з метою перевірки виконання всіх завдань огляду. Це дозволяє слідчому виявити та усунути недоліки огляду, які надалі не можна буде виправити. На цьому етапі слідчий виконує такі дії:

- 1) завершує складання протоколу, при необхідності розробляє план чи схему;
- 2) перевіряє, чи всі виявлені об'єкти, сліди та інші речі описані у протоколі;
- 3) упаковує вилучені об'єкти та сліди;
- 4) приймає заходи для збереження об'єктів, які мають доказове значення, але не можуть бути вилучені з місця події або це недоцільно;
- 5) ознайомлює зі змістом протоколу огляду його учасників та вживає заходів для задоволення заяв і врахування зауважень, що надійшли від них [121, с. 314].

У першу чергу, протокол огляду місця події повинен містити повний та

об'єктивний опис всього, що зафіксовано, аби мати змогу уявити чітку картину обстановки на місці події. У ньому також має бути детальний опис усіх предметів і слідів, які були виявлені та мають значення для провадження. Крім того, інформація повинна бути викладена таким чином, щоб за необхідності можна було використати її для реконструкції місця події.

Речові докази, які вилучаються з місця події, повинні бути належним чином упаковані. Якість, повнота експертного дослідження значною мірою залежить від якості вилучення та фіксації слідів на місці події. Деякі сліди намагаються вилучити разом з об'єктами-слідоносіями. Якщо вилучення слідової інформації з об'єктом-слідоносієм неможливе, спеціаліст здійснює їх фотографування за правилами масштабної фотозйомки та виготовлення копій (відбитків та зліпків) цих слідів. Процес огляду місця події закінчується відображенням у протоколі всіх виявлених ознак й особливостей, що мають значення для кримінального провадження та виносяться постановою про визнання предметів речовими доказами. Зібрані на місці події речові докази надалі стають об'єктами судово-медичної експертизи трупа, дактилоскопічної, трасологічної, цитологічної та інших видів експертиз.

Слід зазначити, що неправильний підхід до огляду місця події, не залучення спеціалістів, невикористання спеціальних знань при цьому може призвести до того, що не будуть виявлені та зафіксовані усі сліди та зібрані речові докази, які можуть слугувати підтвердженням наявності мотиву нетерпимості та мають значення для кримінального провадження. У зв'язку із цим можуть бути призначені додаткові експертизи, або невірні експертизи, або взагалі можуть не проводитися. Тому, помилки при огляді місця події, складанні процесуальних документів, вилученні доказів становлять серйозну проблему для подальшого розслідування.

Центр політики правоохоронної діяльності Міжнародної асоціації керівників поліції створив правоохоронним органам конкретні вказівки виконання дій, завдань і операцій щодо розслідування злочинів ненависті. Згідно із вказівками слідчі повинні ретельно документувати всі злочини

ненависті, також слідчий повинен вжити таких заходів:

- визначити основні елементи злочину та отримати інформацію, необхідну для виконання вимог збору даних щодо злочинів із ненависті;
- встановити потребу в додаткових ресурсах для розслідування та залучити спеціалістів при необхідності (наприклад, перекладача або спеціаліста для дослідження цифрових доказів);
- якщо докази мотиву ненависті або ознаки ненависті не можна видалити (наприклад, слова або знаки на стіні), необхідно зв'язатися з власником майна, щоб зробити все можливе, аби переконатися, що речові докази видалено якомога скоріше після того, як їх сфотографували. Слідчий повинен стежити, щоб це було виконано своєчасно;
- тісно співпрацювати з офісом прокурора, аби переконатися, що розробляється обґрунтована справа для судового розгляду;
- координувати розслідування з іншими підрозділами, щоб виявити організовані групи ненависті та потенційних підозрюваних, можливо, причетних до злочину;
- прийняти рішення на основі доказів та фактів щодо того, чи слід класифікувати подію як злочин із ненависті чи інцидент із ненависті з метою звітності за Єдиними стандартами злочинності. У разі появи нових доказів коригувати рішення за необхідності;
- вжити заходів для гарантування того, що надається відповідна допомога жертвам злочинів з ненависті або інцидентів, включаючи, але не обмежуючись, надання інформації про статус кримінального провадження та періодичне спілкування з жертвою для визначення того, чи отримують вони достатню та відповідну допомогу [9, с. 5].

В аспекті нашого дослідження варто виділити такі проблеми, які можуть виникати під час огляду місця події скоєння умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості:

1. Забруднення місця події та спотворення доказів як працівниками правоохоронних органів, так і сторонніми особами, зокрема: переміщення

трупа або предметів на місці події до прибуття СОГ, зміна обстановки на місці події, засмічення місця події, спотворення «слідової картини» місця події.

2. Втрата або пошкодження доказів через погодні умови (дощ, сніг, вітер).

3. Недотримання правил охорони місця події та недостатня ізоляція місця події від сторонніх осіб.

4. Несвоєчасне залучення або незалучення судово-медичного експерта слідчим.

З метою уникнення типових помилок запропоновано алгоритм огляду місця події при скоєнні умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості з внесенням у розділ IX Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні:

1. Виїзд групи реагування патрульної поліції на місце події. Невідкладний виїзд СОГ на місце події.

2. Огородження місця події та забезпечення його цілісності до приїзду СОГ з метою уникнення забруднення або пошкодження доказів.

3. Забезпечення цілісності трупа до приїзду судово-медичного експерта.

4. Забезпечення обов'язкової участі усіх осіб, які мають бути присутні при огляді місця події, у тому числі спеціалістів та судово-медичного експерта.

5. Підготовка необхідного обладнання та матеріалів (фото- та відеокамери, засоби для фіксації слідів, зразків ДНК та відбитків пальців, пакети для речових доказів тощо).

6. Фотографування та відеозйомка загального плану місця події.

7. Проведення огляду трупа судово-медичним експертом.

8. Вивчення слідів насильства на тілі (рани, порізи, гематоми) із зазначенням передбачуваного знаряддя злочину.

9. Оцінка обстановки, виявлення основних слідів злочину та їх попередня фіксація.

10. Виявлення та ізоляція потенційних свідків та очевидців.

11. Збір речових доказів (зброя, гільзи, уламки скла, особисті речі жертви та злочинця).

12. Виявлення та фіксація слідів, що вказують на мотив нетерпимості (графіті, написи, символи, предмети із національною, релігійною чи расовою символікою).

13. Складання протоколу огляду місця події.

Таким чином, огляд місця події дозволить отримати криміналістично значущу інформацію, яка може бути використана під час висунення та перевірки версій, визначення подальшого напрямку розслідування. Як результати викладеного варто відзначити, що особливості тактики огляду місця події, пов'язаного з умисним вбивством з расової, національної чи релігійної нетерпимості полягають у такому: огляд місця події є невідкладною слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться до внесення відомостей до ЄРДР; слідчому варто залучити судово-медичного експерта або лікаря; можна використати ексцентричний метод огляду місця події; необхідно вжити заходів щодо збереження вилучених матеріальних (матеріалізованих) об'єктів; необхідно скласти протокол огляду місця події; використовувати сучасні засоби фото- чи відеофіксації.

3.2. Особливості тактики допиту

Допит належить до форм отримання доказової інформації через фіксацію показань та перевірки доказів. У результаті допиту слідчий отримує та перевіряє інформацію про злочин, особу злочинця, мотиви, мету та обставини, за яких вчинявся злочин. За результатами анкетування 77,3 % респондентів віднесли допит до найефективнішої слідчої (розшукової) дії під час розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (Додаток Б).

Як зазначає В. М. Стратонов, законодавець не розкриває тактику дій

слідчого під час допиту – не вказує, як і в якій послідовності ставити запитання, які прийоми впливу застосовувати чи які технічні засоби використовувати для отримання та фіксації свідчень особи. Зазначений змістовний аспект допиту розкриває криміналістика, зокрема її розділ – криміналістична тактика. Саме вона розробляє тактичні прийоми та технічні засоби для діяльності слідчого під час провадження конкретних слідчих дій [211, с. 437].

За визначенням В. Ю. Шепітька, допит є процесуальною дією, яка регулюється кримінально-процесуальними нормами, і являє собою інформаційно-психологічний процес спілкування з особами, які беруть участь у ньому та спрямований на отримання інформації про факти, важливі для встановлення істини [118, с. 252]. Дослідники вказують, що найбільш поширеною слідчою (розшуковою) дією в кримінальних провадженнях є допит, причому проведення його визначається процесуальними та тактичними особливостями залежно від конкретного виду допиту [56, с. 310]. Водночас ми підтримуємо думку М. П. Климчука та Я. В. Фурман, що допит є найбільш індивідуальною слідчою (розшуковою) дією. Це означає, що жодна тактика та рекомендації не можуть передбачити особливості самого допиту конкретної людини, її поведінки, реакції тощо [95, с. 173].

Згідно з думкою ряду вчених, тактика допиту залежить від декількох факторів:

- а) обставин допиту (первинний, повторний, наявність психологічного контакту і т.д.);
- б) процесуального статусу допитуваного та його зацікавленості у результативності розслідування;
- в) особливостей допитуваного (вік, характер, наявність кримінального досвіду і т.д.);
- г) характеру наявної інформації та доказів тощо [154, с. 60].

У той же час варто констатувати, що одним з ключових джерел отримання інформації у процесі розслідування є допити всіх учасників процесу. Тут важливе значення має спосіб впливу слідчого на учасників слідчих

(розшукових) дій. Логічно розглядати тактичні особливості допитів залежно від процесуального положення особи у кримінальному провадженні: підозрюваного, обвинуваченого, свідка чи потерпілого.

Допит полягає у взаємодії слідчого чи іншої уповноваженої особи з особою, яку допитують. На перший погляд, цей процес може здатися простим, проте вважається, що саме проведення цієї слідчої дії є однією з найскладніших. Складність допиту визначається кількома факторами:

- 1) характеристикою особи, яку допитують;
- 2) характеристикою особи, яка проводить допит;
- 3) видом і механізмом вчиненого злочину [62, с. 205].

Тож, на специфіку допиту впливає процесуальний статус учасника кримінального провадження.

Українські науковці-криміналісти розглядають допит як процесуальну дію, яка являє собою визначений кримінально-процесуальними нормами інформаційно-логічний процес спілкування осіб, які беруть у ньому участь. Його метою є отримання інформації про відомі факти, які мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні [118, с. 252].

У більшості випадків допит представляє собою складний психологічний процес спілкування слідчого чи прокурора з іншими учасниками слідчої дії, що вимагає уваги, напруження розумових здібностей, пригадування подій минулого та контролю за поведінкою співрозмовника. Це може призводити до швидкої втрати сил та втоми. Тривалий допит напружує обстановку і сприяє продуктивному процесу встановлення істини [124, с. 488].

Необхідно звернути увагу, що один із ключових організаційно-підготовчих заходів слідчої (розшукової) дії включає визначення предмета допиту. Предмет допиту підозрюваного включає відомості про:

- 1) потерпілого, його ознак;
- 2) часу, місця та обстановки вчиненого вбивства;
- 3) способи та знаряддя, що використовувались;
- 4) суб'єктивної сторони, а саме наявність мотиву нетерпимості;

- 5) причин та умов, що сприяли протиправному діянню;
- 6) зайнятості та схильностей особи.

Таким чином, допит, як слідча (розшукова) дія, є однією з найскладніших і вимагає високого рівня професійної майстерності слідчого. Під час його проведення слід враховувати психологічні особливості учасника кримінального провадження [235, с. 47].

В аспекті сформульованих завдань слід зауважити, що при розслідуванні умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості необхідно розробити типову модель допиту, яка враховує дії слідчого та допитуваних. Типова технологічна модель допиту включає три етапи із поставленими тактичними завданнями: підготовчий, робочий та завершальний.

Підготовка до допиту включає:

- здійснення повного, всебічного та ретельного вивчення матеріалів кримінального провадження;
- визначення предмета допиту;
- визначення послідовності проведення допитів;
- вивчення особи злочинця;
- збір оперативної інформації про допитувану особу (склад злочинної групи) та вчинені нею злочини;
- підбір речових доказів та інших матеріалів для пред'явлення допитуваному;
- визначення часу, місця проведення допиту;
- визначення способу виклику на допит;
- визначення тактичних прийомів, які будуть застосовуватися під час допиту;
- визначення необхідних науково-технічних засобів фіксації допиту та їх підготовка;
- визначення учасників проведення допиту;
- забезпечення сприятливих умов для проведення допиту з урахуванням необхідності гарантування безпеки його учасників;

- вивчення спеціальної літератури або залучення спеціалістів;
- планування самого процесу допиту [231, с. 143–144].

Робочий етап включає безпосереднє здійснення вказаної слідчої (розшукової) дії. Цей етап проходить кілька стадій, зокрема: ідентифікація особи, яка знаходиться на допиті; встановлення соціально-демографічних даних допитуваної особи; виконання вимог законодавства; вільної розповіді; постановка запитань; заключна стадія [21, с. 6]. У своїх дослідженнях М. Ф. Сокиран зазначає, що «вибір того або іншого тактичного прийому допиту підозрюваного під час розслідування кримінальних проваджень має ґрунтуватися на оцінці особистісної специфіки допитуваного, обставин злочину й обстановки допиту» [207, с. 173]. На думку І. А. Строка для запобігання відмові від попередніх показань допитуваного, а також для уникнення безпідставних обвинувачень слідчого в застосуванні ним щодо допитуваного, протиправного впливу рекомендується використовувати технічні засоби фіксації. Віддається перевага використанню відеозапису, оскільки це дозволяє зафіксувати не лише процес та результати допиту, але й поведінкову реакцію допитуваної особи [213, с. 78].

Не викликає сумнівів, що необхідно уважно ставитися до використання прийомів психологічного впливу під час допиту. Про це з вірністю вказує Ю. М. Чорноус, яка наголошує на тому, що вони повинні відповідати таким принципам:

- 1) інформація, яку отримує учасник процесуальної дії, повинна бути достовірною та не містити завідомо неправдивих даних;
- 2) особа має право вільно обирати свою поведінку;
- 3) всі права та обов'язки учасника процесуальної дії повинні бути пояснені та зрозумілі;
- 4) тактичні прийоми, які використовуються, не повинні становити загрозу фізичному та психічному здоров'ю особи [234, с. 18].

Відповідно до ст. 224 КПК України, допит не може тривати без перерви понад дві години та загалом – понад вісім годин на день. Перед початком

допиту особі роз'яснюють її права та порядок проведення допиту. У випадку, якщо вік особи не встановлено, але є підстави вважати, що вона може бути малолітньою або неповнолітньою, допит цієї особи проводиться відповідно до правил, передбачених для допиту малолітньої або неповнолітньої особи. Якщо особа виступає свідком, її попереджають про кримінальну відповідальність за відмову давати показання та за надання завідомо неправдивих показань. Потерпілий також попереджається про відповідальність за давання завідомо неправдивих показань. Під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо- та/або відеозапис [123]. При цьому важливо пам'ятати, що ст. 63 Конституції України регламентує: «Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом» [104].

Робочий етап допиту під час розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, можна представити таким чином:

- ідентифікація допитуваної особи, перевірка особистих даних;
- роз'яснення її прав та обов'язків, а також порядку проведення допиту;
- повідомлення про здійснення аудіо- та/або відеозапису;
- вільна розповідь допитуваної особи;
- постановка питань допитуваній особі слідчим.

У протокол записуються показання підозрюваного від першої особи та, якщо це можливо, дослівно. Допитаному може бути надана можливість самостійно вписати свої показання. Згодом, за необхідності, ставляться запитання. Поставлені запитання і відповіді фіксуються в протоколі дослівно [129, с. 136]. Учасники допиту протоколу мають можливість ознайомитися із текстом протоколу перед його підписанням. У разі наявності зауважень і доповнень вони зазначаються у протоколі перед підписами. Протокол підписується усіма учасниками, які брали участь у проведенні допиту [123].

Завершальний етап допиту під час розслідування умисного вбивства з

мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, можна представити таким чином:

- фіксація результатів допиту у протоколі, внесення відомостей про носії інформації з аудіо- чи відеозаписом, які додаються до протоколу;
- ознайомлення допитуваного зі змістом протоколу та його підписання, внесення доповнень та зауважень (за необхідності);
- оцінка результатів допиту.

Окрім цього, доцільно застосовувати загальні тактичні прийоми, які може використати слідчий у допиті під час розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. До таких тактичних прийомів відносяться: постановка нагадуючих питань, пред'явлення доказів або інших матеріалізованих носіїв інформації, оголошення показань інших осіб, допит на місці події.

Постановка нагадуючих запитань є тактичним прийомом, що спрямований на актуалізацію забутих обставин, при цьому слідчий спирається на дані з матеріалів кримінального провадження, показань інших осіб тощо. У деяких випадках постановка запитань стає визначальним, коли результат розслідування кримінального правопорушення залежить від можливості відтворення в пам'яті різних забутих обставин. Постановка запитань в хронологічній або логічній послідовності щодо попередніх, поточних та наступних обставин злочину може мати позитивний ефект у пригадуванні забутого [115, с. 201].

Ще одним тактичним прийомом що спрямований на актуалізацію забутих обставин, є пред'явлення доказів або інших носіїв інформації. Так, допитуваний може впізнати предмет і згадати обставини, що з ним пов'язані. При розслідуванні умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості під час допиту можуть пред'являтися знаряддя вбивства, одяг, націоналістичні записки, малюнки, атрибути, предмети релігійного обряду, фоторобот підозрюваного, відеозаписи, фотознімки написів, символів, графіті з ксенофобським змістом тощо.

Стосовно оголошення показань інших осіб, то допитуваному можна зачитати частину протоколу про обставини, які мали місце при вбивстві. Це може сприяти нагадуванню про обставини події, якщо допитується, наприклад, свідок. Або ж може свідчити про неправдиві та викривлені показання підозрюваного, який в результаті може надати правдиві відомості. Наприклад, якщо підозрюваний не визнає свою вину у скоєнні вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, або ж визнає вину у скоєнні вбивства, але спростовує наявність мотиву нетерпимості, то показання іншої особи можуть свідчити про зворотне.

Щодо допиту на місці події як тактичного прийому актуалізації забутого, то психологічною базою є повторне підсвідоме сприйняття обстановки, в якій сталася злочинна подія. Слідчому рекомендується провести допит на місці події, де свідок може відновити в пам'яті багато інших деталей, що сприятимуть розслідуванню цього кримінального правопорушення [215, с. 210]. Наприклад, свідок може пригадати, що робив підозрюваний на місці події, якою була його поведінка, чи залишив які-небудь речі на місці події, що він робив після злочинного діяння, чи робив він щось з тілом вбитого, куди він втік тощо.

На нашу думку, враховуючи предмет дослідження під час розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості можна виділити таку категорію осіб, які підлягають допиту:

- допит підозрюваного;
- допит очевидців скоєння вбивства як свідків;
- допит осіб, які мають відомості щодо злочинця (що підтверджують наявність мотиву нетерпимості, його переконання, членство в екстремістських угруповуваннях чи організаціях тощо) та потерпілого (що підтверджують його походження, приналежність до певної соціальної групи тощо).

Відповідно до ч. 1 ст. 42 КПК України особа є підозрюваним, якщо їй було повідомлено про підозру в порядку, передбаченому КПК України, або особа, яка була затримана за підозрою у вчиненні кримінального

правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, проте повідомлення їй не вручено внаслідок невстановлення її місцезнаходження, однак вжито заходів для вручення повідомлення у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень [123].

Щодо проведення допиту підозрюваного, то Л. Ф. Гула визначає тактичні прийоми як «способи дії на людину, що викликають певні психологічні зміни, за допомогою яких досягається бажаний результат» [47, с. 517]. Крім того, під час допиту затриманий (підозрюваний) може відмовитися від надання показань або виражати непереконливе заперечення своєї вини. Цю позицію можна пояснити бажанням з'ясувати суть доказів, які є у слідчого можливо, за допомогою контактів у місцях утримання під вартою або через захисника. При цьому він може коригувати свої майбутні показання так, щоб вони сприяли покращенню його правового становища та дозволяли побудувати належну лінію захисту.

Важливо зауважити, що окрема група тактичних прийомів під час допиту містить слідчі хитрощі, хоча це важко визначити як правильне твердження. Тут використовується тактичний підхід до допиту, де домінує психологічний аспект. До цієї групи часто відносять такі прийоми, як «використання чинника несподіваності», «непрямий допит» та «створення у допитуваного перебільшеного уявлення про обізнаність слідчого». Іноді на практиці використання цих прийомів може здійснюватися обманним шляхом. Однак при оцінці допустимості цих прийомів важливо враховувати той факт, що слідча діяльність має творчий характер [47, с. 519].

Звичайно, що допит підозрюваного потрібно проводити невідкладно та раптово, як тільки є можливість. Це пов'язано з тим, що підозрюваний не встигне обдумати свою поведінку при допиті та може надати на свою користь неправдиві показання. Тому, слідчий буде спиратися на наявну доказову базу та здійснювати психологічні прийоми на підозрюваного, щоб спростувати його показання. У тому числі слідчий ставитиме додаткові питання і підозрюваний надаватиме правдиві пояснення щодо того, що сталося.

Під час допиту підозрюваного насамперед слід з'ясувати його мотивацію у скоєнні конкретного злочину, включаючи можливе замовлення та винагороду за вчинення злочину. Від відповідей підозрюваного залежить об'єктивність та повнота його показань, а також прогнозування його поведінки у подальшому розслідуванні, рішення про його участь у таких слідчих діях, як очна ставка, пред'явлення для впізнання тощо [45, с. 256–257].

Вивчення особи злочинця дозволяє слідчому: швидко встановити психологічний контакт із підозрюваним для отримання повних і об'єктивних показань; визначити найбільш ефективні тактичні прийоми (комбінації) допиту з метою подолання протидії з боку злочинця; завчасно запобігти можливій протидії досудовому розслідуванню; отримати повні й всебічні показання [65, с. 223].

В аспекті досліджуваної проблеми варто наголосити, що на початку допиту підозрюваного у скоєнні вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості слід ставити питання про конкретні обставини події, що стосуються об'єктивної сторони вбивства, а згодом і питання щодо мотиву, мети вбивства. Звичайно, перелік питань залежить від обставин кримінального провадження та наявної доказової інформації. Відтак, можна виокремити такі питання, які ставляться допитуваному підозрюваному:

- 1) питання про обставини скоєного вбивства (час, місце, обстановка, спосіб тощо);
- 2) питання щодо мотиву та мети вбивства;
- 3) питання про особу підозрюваного (особисті переконання, приналежність до радикальних, екстремістських організацій тощо);
- 4) питання про особу потерпілого, зокрема його приналежність до певної раси, національності чи релігії.

При наданні підозрюваним неправдивих відомостей або зміні його показань під час проведення допитів чи інших слідчих (розшукових) заходів, слідчий може скористатися тактичним прийомом, відомим як деталізація показань [50, с. 38]. Водночас під час проведення допиту, необхідно пам'ятати,

що не слід обмежуватися виключно отримання зізнання в скоєнні злочину. Якщо підозрюваний добровільно дає згоду на надання показань, то в протокол допиту слід максимально деталізовано описати всі обставини, що характеризують елементи механізму злочину та підтверджують рівень обізнаності підозрюваного щодо обстановки вчинення злочинного діяння [51, с. 42–43]. Важливо відзначити, що наведені переліки обставин (предмет допиту), які слід з'ясувати під час допиту свідка чи підозрюваного, мають ситуаційний контекст, оскільки вони обумовлені механізмом скоєння злочину та іншими обставинами його вчинення. Тим паче показання підозрюваного аналізуються та порівнюються із матеріалами справи та показаннями інших осіб. Тож, у разі відмінностей у показаннях або наданні підозрюваним неправдивих відомостей можна провести з іншими допитуваними особами очну ставку, за допомогою якої можна встановити правдивість наданих показань.

У даній категорії кримінальних проваджень доцільно долучити до допиту підозрюваного спеціаліста психолога. Оскільки психолог завдяки своїм професійним навичкам допоможе слідчому з'ясувати особисті характеристики підозрюваного та виявити упереджене ставлення до певної категорії осіб, якщо воно є, а також виявити чим керувався підозрюваний під час скоєння вбивства та чому. На підтримку зазначеного В. Я. Марчак зазначає, що взаємодія між слідчим і психологом під час проведення слідчих (розшукових) дій має важливе значення для встановлення психологічного контакту між допитуваним та слідчим, без якого виявлення істини в кримінальному провадженні стає неможливим [139, с. 134–135]. Отже, логічно вдосконалювати прийоми слідчої тактики, користуючись сучасними досягненнями психології, що зараз є перспективним напрямом для подальшого розвитку криміналістичної науки.

Під час розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості корисним було б проведення допиту підозрюваного у формі опитування за допомогою комп'ютерного поліграфа в межах психофізіологічної експертизи. Оскільки існують випадки, коли невідома причина смерті, то можна ставити навідні та уточнюючі питання щодо

обставин, які пов'язані із вбивством. Також для підтвердження мотиву нетерпимості у підозрюваного у сукупності з іншими доказами. У такому випадку підозрюваний буде нестандартно реагувати на питання, які пов'язані зі скоєним вбивством. За результатами опитування можна отримати інформацію, яка необхідна для конструювання версій розслідування злочину.

Висновок психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа буде прийнятий судом як доказ виключно, якщо експертиза проведена відповідно до вимог законодавства, а сам висновок включатиме усі необхідні складові частини. Зокрема, треба залучати до проведення опитування за допомогою комп'ютерного поліграфа поліграфолога – особу, яка повинна мати відповідну кваліфікацію та бути включеною до Реєстру атестованих судових експертів. Важливо, що поліграфолог має бути залучений як експерт, а не як спеціаліст. Оскільки у цьому випадку суд не бере до уваги висновок спеціаліста.

Зазначене підтверджується вироком Луганського районного суду Житомирської області від 10 вересня 2020 року, суд зазначив: «У ході судового розгляду стороною обвинувачення не надано доказів щодо того, що ОСОБА_16 має кваліфікацію «поліграфолога» та внесений до Державного реєстру атестованих судових експертів, ведення якого покладається на Міністерство юстиції України, а тому експертний висновок не відповідає вимогам допустимості доказів, закріплених законодавством та не може бути врахований судом, як доказ по кримінальному провадженню» [41].

Ще однією вимогою є те, що для участі особи в проведенні психофізіологічного дослідження з використанням комп'ютерного поліграфа має бути її добровільна згода, підтверджена належним чином. Так, у постанові ККС ВС від 06 липня 2022 року, суд зазначив, що у матеріалах справи відсутня письмова згода особи на проведення психофізіологічного дослідження (письмова розписка, підпис тощо), що є істотним порушенням прав та свобод людини [173].

Крім того, опитування за допомогою комп'ютерного поліграфа можливе лише в межах проведення судової психологічної експертизи, з метою

отримання орієнтувальної інформації та його результати можуть використовуватись у процесі доказування лише у сукупності з іншими доказами. У вироку Оболонського районного суду м. Києва від 02.04.2020 (№ 756/5026/19, № 1-кп/756/510/20) суд зазначив: «Установлення особливостей психічної діяльності та таких її проявів в поведінці особи, які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки, відповідно до розділу VI Психологічна експертиза «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень», затвердженої Наказом МЮ України 08.10.1998 № 53/5, можуть з'ясовуватися лише шляхом призначення та проведення судової психологічної експертизи, а не експертного дослідження, а опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа може проводитися виключно в межах психологічної експертизи з метою отримання орієнтувальної інформації, а не використовуватися як засіб доказування обставин, передбачених у ст. 91 КПК» [42].

Слід звернути увагу, що допит потерпілого при розслідуванні вбивств, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості проводиться переважно близьких родичів вбитого. Якщо хтось з близьких родичів був свідком при скоєнні вбивства, то слід надати можливість потерпілій розповісти все, що вона пам'ятає, а згодом під час бесіди ставити уточнюючі питання, щоб потерпіла могла пригадати обставини справи. Допитати ж саму жертву можна або до настання смерті, або при замаху на вбивство.

Відповідно до ч. 1 ст. 65 КПК України «свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань» [123]. Важливим джерелом доказів слугують показання рідних жертви, яких можна допитати як свідків. Слід допитати родичів та інших близьких загиблого про те, чи володіють вони інформацією щодо змін в його поведінці, проблемних або конфліктних ситуацій з іншими людьми на ґрунті нетерпимості; чи зазнавав раніше нападу з боку інших осіб, чи отримував погрози, чи стикався із

цькуванням (зокрема, в Інтернеті) у зв'язку з його приналежністю до певної раси, національності чи релігії тощо.

Під час проведення допиту родичів та членів сім'ї вбитого з'ясовуються обставини його останнього перебування вдома та на роботі. Розкриваються події, що передували вбивству, його взаємини з оточенням, його останні слова чи заяви, спостереження за його поведінкою перед убивством чи в той день. Також збирається інформація про характеристику потерпілого, зокрема його емоційну стійкість, одяг, приналежності та цінності, які він мав при собі. Вивчаються його наміри та настрої, можливі відхилення від звичайного способу життя, скарги на життя, загрози здоров'ю чи іншим особам. Слідчий отримує інформацію про стан його службових та особистих справ, конфлікти, які можливо були причиною. Також вивчається, чи було відомо допитуваним про будь-які загрози або вигоду від смерті загиблого. Свідки цієї групи можуть передати слідчому особисті речі загиблого, такі як робочі записи, електронні гаджети, щоденники, записники, фотографії, документи, а також розповісти про зв'язки потерпілого та допомогти створити схему цих зв'язків [16, с. 40].

Під час допиту свідків можна отримати об'єктивну інформацію про вчинене вбивство. Формулювати правильні запитання, спрямовані на розкриття важливих обставин, є ключовим етапом взаємодії зі свідками. Зокрема, під час допиту свідків у ході розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, слідчому слід ставити такі питання: чи знав свідок особу підозрюваного у вбивстві раніше, якщо так, то які були їхні стосунки, із чим це пов'язано; якими мотивами міг керуватися підозрюваний та чому; чи супроводжував підозрюваний свої злочинні діяння стосовно жертви висловлюваннями ксенофобського характеру; чи мав підозрюваний при собі речі, записки, малюнки із націоналістичною символікою; чи залишив підозрюваний свої речі на місці події; чи запам'ятав свідок прикмети злочинця, якщо так, то які саме, чи може їх детально описати. Також в осіб, які першими виявили труп, слід з'ясувати: як і коли вони виявили труп на місці події; в якій позі спочатку знаходився труп, чи був він переміщений, якщо так, то ким і

чому; чи були біля тіла записки, малюнки, написи ксенофобського характеру.

Під час допиту родичів підозрюваного вивчається його поведінка до та після скоєння вбивства, а також дії щодо приховання слідів злочину. До таких свідків може бути пред'явлено для впізнання частини або предмети одягу, взуття, особистих речей, знарядь злочину, знайдених на місці події [16, с. 40–45]. Крім цього, зазначені свідки допитуються про особу підозрюваного: його особисту характеристику, інтерес до насильства; відносини із загиблою особою, причетність до скоєння вбивства; ідеологічні уподобання, участь в екстремістських угрупованнях, приналежність до групи ненависті, конфлікти з особами іншої раси, національності чи релігії, відношення до таких осіб тощо. Їм можуть надаватися записи відеоспостереження для впізнання, якщо, наприклад, особа переховується від органів досудового розслідування. Наприклад, у кримінальному провадженні № 12020050790001071 від 28 липня 2020 року, під час перегляду відеозапису на сайті 0629 матері продемонстровано відео-фрагмент з нападом на охоронця в релігійній громаді Іудеїв, на відеозаписі вона впізнала свого сина, як нападника [227].

У той самий час необхідно констатувати, що не допускається проводити одночасно кілька допитів у одному приміщенні. Крім того, слідчий зобов'язаний вживати заходів, щоб після допиту свідок не спілкувався з тими, хто прибув для допиту з приводу того ж кримінального провадження. Це обумовлено тим, що характер подій, фактів та явищ, щодо яких свідок дає показання, певним чином впливає на формування показань інших свідків [53, с. 39].

Важливо відзначити, що проведення слідчої (розшукової) дії у формі допиту свідка належить до категорії невідкладних, оскільки учасник кримінального провадження може бути підданий тиску з боку захисту. Отже, згідно з п. 8 ч. 1 ст. 66 КПК України та положеннями Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», за певних обставин слід застосовувати заходи безпеки [177]. У зв'язку з отриманням повних та достовірних показань свідків важливо враховувати різні

тактичні аспекти, такі як:

- 1) визначення зацікавленості свідків у результатах розслідування або їх залежність від певних осіб;
- 2) нейтралізація факторів, що можуть негативно впливати на їх поведінку під час допиту, таких як ухилення від надання достовірних або повних свідчень, надання неправдивих відомостей;
- 3) врахування соціальних та психологічних особливостей допитуваного;
- 4) застосування заходів для запобігання подальшій відмові від раніше наданих правдивих показань [206, с. 119].

Також характеризуючи сутність допиту, слід враховувати, що під час його проведення слідчий може не лише отримати усну інформацію, але також безпосередньо спостерігати за манерою поведінки та реакцією допитуваного. Тобто виникає специфічний інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, які беруть участь у допиті [127, с. 196].

Слід звернути увагу на важливість вербальної комунікації між слідчим і допитуваним. Навіть якщо допит є найбільш повторюваною процесуальною дією, він залишається складним, і в кожному конкретному випадку має індивідуальні особливості, іноді неповторні для слідчої (розшукової) дії [167, с. 244].

Для виявлення можливих розбіжностей у показаннях та їх подальшого використання під час наступного допиту слідчий повинен аналізувати показання інших осіб і результати інших слідчих (розшукових) дій, що містять докази щодо розслідуваної події. Необхідно дослідити додаткову інформацію для уточнення показань допитуваного, виявлення невідповідностей фактів. Одночасно, значущим елементом підготовки до допиту є розкриття особистісної зацікавленості допитуваної особи у конкретних результатах. За цим підходом Н. В. Павлова рекомендує встановлювати характер взаємин за такою схемою: свідок – підозрюваний, потерпілий – підозрюваний, потерпілий – свідок, підозрюваний – інший співучасник злочину. Вирішальним для підготовки до допиту є визначення тактики на основі з'ясованих обставин [156,

с. 118–119].

Таким чином, наведені особливості тактики допиту свідків і підозрюваного, а також рекомендований напрям запитань дозволять зібрати максимально повну інформацію про вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, оцінити зібрані докази, забезпечити повноту досудового розслідування. Етапізація проведення допиту дозволяє підвищити ефективність розкриття та розслідування зазначеного злочину.

3.3. Особливості використання спеціальних знань під час розслідування

Для виявлення, збирання та аналізу слідової інформації про вчинення умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості залучаються особи з відповідними знаннями та навичками у науці й техніці. Їх професійна допомога дозволяє компенсувати недостатність або відсутність власних знань слідчого у конкретних галузях, що, своєю чергою, розширює можливості дослідження та використання джерел доказів щодо таких злочинів. Ефективне вирішення тактичних завдань, які стоять перед слідством, а також забезпечення об'єктивного дослідження всіх обставин розглядуваної події значною мірою залежать від взаємодії слідчих зі спеціалістами відповідної галузі, яка відіграє ключову роль у проведенні комплексного та всебічного досудового розслідування.

У цьому контексті методику розслідування цієї категорії злочинів слід розглядати, враховуючи особливості застосування спеціальних знань.

У науковій літературі спеціальні знання в контексті доказування у кримінальному провадженні визначають як «сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального) виду, якими володіють обізнані особи (експерти та спеціалісти) у різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла, і відповідно до норм законодавства використовують їх для успішного

вирішення завдань кримінального провадження» [23, с. 190–191]. Доцільно відмітити, що в цілому науковці не заперечують проти того, що до них доцільно відносити знання, якими володіють спеціалісти та експерти, яких сторони кримінального провадження залучають для з'ясування обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні.

Слід зазначити, що традиційно під терміном «спеціальні знання» розуміють наукові, технічні та інші професійні знання, включаючи криміналістичні, які були здобуті в процесі навчання, а також навички, набуті під час практичної діяльності у конкретних сферах. Ці знання використовуються разом з науково-технічними засобами для пошуку, виявлення, вилучення та дослідження слідів злочину з метою отримання доказової та орієнтуючої інформації, яка є необхідною для встановлення істини в кримінальних справах [172, с. 182].

Значення використання спеціальних знань під час проведення судових експертиз підкреслює М. Г. Щербаковський. На його думку: «Спеціальні знання – це професійні знання, отримані в результаті навчання, а також навички, здобуті обізнаною особою у процесі практичної діяльності в різних галузях науки, техніки та інших суспільно-корисних галузях людської діяльності, що використовуються разом з науково-технічними засобами при проведенні експертизи» [242, с. 3]. Так, науковець акцентує на тому, що використання спеціальних знань можливе лише при проведенні експертизи. Однак варто зауважити, що ці знання не обмежуються лише проведенням експертизи.

Як вважає О. В. Ваканич, до основних форм використання спеціальних знань можуть бути віднесені такі:

- 1) безпосереднє використання спеціальних знань слідчим, слідчим суддею, судом, прокурором (ст. 22; 40; 46; 91–94; 214; 223; 228; 236–241; 245 КПК України);

- 2) участь спеціаліста при проведенні слідчих дій (ст. 56; 68; 71; 72; 79; 122; 226; 227; 237–241; 252; 266; 327; 354; 360; 491 КПК України);

3) призначення і проведення судових експертиз (ст. 69; 70; 79; 101; 102; 122; 242–245; 327; 332; 486; 509; 518 КПК України) [31]. Проте на нашу думку, надана науковцем класифікація не враховує й інші форми використання спеціальних знань. Так, суб'єктами використання спеціальних знань, крім зазначених, ще можуть бути експерт та захисник. Також за процесуальною формою реалізації спеціальних знань, крім участі спеціаліста та судових експертиз, можна виділити ще й безпосереднє провадження слідчими слідчих (розшукових) дій.

Тож, більш вдалим видається розподіл А. В. Сідельнікова, який виділив такі основні форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні: безпосереднє застосування спеціальних знань учасниками процесуальної діяльності, на яких лежить обов'язок згідно з законодавством або яким надано право доказування; використання спеціальних знань фахівцями без залучення їх до участі у кримінальному провадженні (консультації, отримання довідок тощо); використання спеціальних знань шляхом залучення спеціалістів для збирання, дослідження, оцінки й використання доказів; використання спеціальних знань шляхом залучення судових експертів – осіб, що володіють спеціальними знаннями та залучаються стороною обвинувачення, стороною захисту чи судом для проведення судової експертизи тощо [203, с. 143].

До основних цілей використання спеціальних знань В. М. Ковбаса відносить: сприяння повному і швидкому розкриттю та розслідуванню кримінальних правопорушень; встановлення істини у кримінальній справі; дослідження певних об'єктів та явищ; отримання необхідних відомостей для встановлення обставин, що мають значення для правильних обґрунтованих рішень у справі; сприяння виявленню, фіксації та вилученню доказів та з'ясуванню спеціальних питань, що виникають при проведенні слідчих дій; розробка тактичних і технічних засобів та методів збирання доказів тощо [99, с. 228].

Згідно з ч. 3 ст. 237 КПК України для отримання допомоги щодо питань,

що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор може запросити спеціалістів для участі в огляді. Відповідно до ч. 1 ст. 71 КПК України спеціалістом у кримінальному провадженні вважається особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками у застосуванні технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування та судового розгляду з питань, що вимагають відповідних спеціальних знань і навичок [123]. Тож, для виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення на місці події використовують спеціальні знання.

Водночас М. Г. Щербаковський визначає спеціальні знання спеціаліста як систематизовану інформацію з різних галузей теоретичної і практичної діяльності, яку набувають спеціалісти під час навчання та досвіду у певній галузі, застосовують на основі умінь і навичок в процесуальній або непроцесуальній формі з метою збирання, дослідження, оцінки доказів, формування підстав для прийняття рішень у кримінальному судочинстві [240, с. 65]. Зокрема, І. В. Пиріг та Р. В. Карпенко слушно відмічають, що законодавство не обмежує використання спеціальних знань у різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла. Це обґрунтовано, оскільки кримінальне право регулює велику кількість суспільних відносин, а для з'ясування причин та обставин їх порушення під час слідства може вимагати застосування різноманітних спеціальних знань, досвіду та навичок [166, с. 156].

На думку В. І. Алексейчук, в кримінальних провадженнях, пов'язаних із насильницькими кримінальними правопорушеннями на ґрунті расової, національної та релігійної ворожнечі, обов'язковим є залучення до проведення огляду місця події спеціалістів з різних галузей знань, таких як: релігієзнавство, судова психологія, криміналістика, судова медицина та спеціалісти у сфері міжетнічних відносин. Це сприяє підвищенню ефективності огляду місця події та виявленню і встановленню суттєвих обставин вчиненого кримінального правопорушення, особливо тих, які можуть вказувати на мотив нетерпимості. Ігнорування можливостей спеціалістів може призвести до неповного виявлення інформації про кримінальне правопорушення, спричинити висунення

неправильних версій, а також впливати на якість вилучення та упакування слідів і об'єктів, що, своєю чергою, може унеможливити проведення експертних досліджень та призвести до втрати доказів або їх неповного використання [17, с. 80]. Також доцільно додати до зазначеного переліку спеціалістів у галузі лінгвістики, соціології, етнології та теології. Спеціалісти з різних галузей залучатимуться для надання необхідних консультацій, участі у провадженні окремих слідчих дій (при огляді місця події, предметів, виявленні, вилученні, фіксації та дослідженні криміналістично значущої інформації, допиті обвинувачених, підозрюваних, потерпілих, свідків) для встановлення ознак, що свідчать про мотив нетерпимості у скоєних вбивствах та осіб, причетних до їх вчинення.

У контексті нашого дослідження окрему увагу слід приділити новому напрямку у сучасній вітчизняній юридико-психологічній науці – профайлінгу. Профайлінгові технології широко використовуються у зарубіжних країнах, зокрема у США та Ізраїлі, у аспекті забезпечення громадського порядку, виявлення та пошуку злочинців, запобігання терористичним та екстремістським загрозам тощо.

У слідчій діяльності доцільним є розвиток та застосування криміналістичного профайлінгу для складання психолого-криміналістичного портрета особи злочинця та психолого-віктимологічного портрета жертви у кримінальних провадженнях щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину. На думку L. Winerman, мета профілювання полягає у виведенні характеристик злочинця, що засновані на його поведінці під час злочину [14, с. 66].

На думку О. М. Цільмака основна мета криміналістичного профайлінгу полягає у наданні рекомендацій щодо напрямів розшуку злочинця, зокрема який скоїв особливо тяжкий злочин проти життя та здоров'я особи. До джерел інформації для криміналістичного профайлінгу він відносить:

1. Матеріали кримінального провадження (протоколи слідчих (розшукових) дій, фототаблиці, схеми тощо).
2. Оперативно-розшукова інформація.

3. Статистичні відомості.
4. Фабули інших кримінальних проваджень.
5. Наукові дослідження та факти.
6. Загальний досвід криміналістичного профайлінгу.
7. Інформація з медіа.
8. Інформація та дані з соціальних мереж тощо [230, с. 57].

Відтак, використання профайлінгових технологій значно полегшить пошук злочинців та допоможе під час розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Отже, підготовка спеціалістів криміналістичного профайлінгу є перспективним та необхідним напрямом.

Варто наголосити, що враховуючи широкий спектр спеціалістів, які можуть залучатися до кримінальних проваджень щодо умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості та специфіку досліджуваної категорії злочинів необхідно створити Єдиний реєстр спеціалістів України у галузі релігієзнавства, міжетнічних відносин, лінгвістики, соціології, етнології та теології. Так, до прикладу, Міністерством юстиції України, МВС України та Офісом Генерального прокурора 7 лютого 2023 року підписано Наказ «Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні / міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги» [178]. Згідно з пілотним проєктом, психологів, які можуть бути залучені у випадках, передбачених КПК України або коли участь психолога відповідає найкращим інтересам дитини, буде включено до відповідного Реєстру психологів.

Вважаємо це позитивним досвідом і пропонуємо створити Єдиний реєстр спеціалістів України, який буде формувати Міністерство юстиції України. Згаданий Реєстр включатиме таку інформацію щодо спеціалістів у різних галузях: прізвище, ім'я та по батькові, освіта/кваліфікація, досвід роботи у галузі, місце реєстрації/проживання, контакти. Впевнені, що даний Єдиний реєстр спеціалістів України слугуватиме допоміжним інструментом у боротьбі

з проявами злочинів з мотивів нетерпимості.

В аспекті сформульованих завдань особливу увагу слід приділити судовим експертизам, які можуть призначатися та проводитися під час розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Судова експертиза, яка є однією з основних та найбільш поширених форм використання спеціальних знань під час досудового розслідування, визначається в наукових джерелах як процесуальна дія, що полягає у дослідженні речових доказів, матеріалів, інших об'єктів та осіб з метою встановлення фактичних даних та обставин, що мають значення для кримінального провадження за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження, речових доказів, матеріалів, інших об'єктів, осіб із метою встановлення фактичних даних та обставин, що мають значення для кримінального провадження [114, с. 422]. Особливість судової експертизи, як форми використання спеціальних знань, полягає у тому, що органи досудового розслідування і суду встановлюють фактичні дані, які неможливо визначити за допомогою інших слідчих (розшукових) дій та які мають істотне значення для кримінального провадження [10, с. 263].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», під судовою експертизою розуміють «дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду». А ст. 7¹ зазначеного Закону регламентує, що «підставою проведення судової експертизи є відповідне судове рішення чи рішення органу досудового розслідування, або договір з експертом чи експертною установою – якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб [187].

Згідно з ч. 1 ст. 242 КПК України, «експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених ст. 244 КПК України, якщо для з'ясування обставин, що

мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання». А ч. 2 ст. 84 КПК України визначає, що висновок експерта належить до процесуального джерела доказів [123].

Як зазначає Н. В. Тутецька, судова експертиза може розглядатися як інститут доказового та процесуального права, система процесуальних відносин, форма використання спеціальних знань, СРД, процедура дослідження та оформлення висновку експерта [221, с. 357]. На думку В. Ю. Шепітька, судова експертиза – це процесуальна дія, яка полягає в дослідженні експертом речових доказів та інших матеріалів за завданням слідчого або судді з метою встановлення фактичних даних та обставин, значущих для правильного вирішення справи [115, с. 257]. За словами О. Ю. Паладійчука, судова експертиза – це дослідження об'єктів, що подаються судом чи іншими учасниками кримінального процесу, і проводиться експертами за допомогою спеціальних знань з метою вивчення відомостей про факти, важливі для вирішення справи в рамках встановлених законодавчих правил [161, с. 88].

Призначення експертизи включає низку дій, які проводить слідчий, а їх результати відображаються у постанові про призначення експертизи, зокрема: найменування експертного закладу, куди направлено постанову; вид експертизи; питання, що виносяться на вирішення експертизи; об'єкти дослідження тощо. Мета призначеної експертизи полягає в отриманні, дослідженні та перевірці доказів [165, с. 279].

При призначенні будь-якої експертизи ключове значення має правильна постановка питань. Як підкреслює М. Г. Щербаковський, це вимагає високого рівня професійної майстерності від слідчих, дізнавачів та суддів. Її недостатність може бути компенсована при призначенні судової експертизи залученням експертів як обізнаних осіб, які допоможуть у формулюванні питань (визначенні предмета експертизи) та переліку необхідних об'єктів [241, с. 985]. Іншими словами, успішність проведення експертизи залежить від правильності сформульованих питань.

Як наголошує І. В. Пиріг, варто розглядати призначення експертизи як

окрему слідчу дію, що складається з трьох етапів: підготовчого, робочого та заключного. На підготовчому етапі слід здійснити такі дії: прийняти рішення про проведення експертизи; обрати експертну установу або приватного експерта; визначити вид та предмет дослідження, а також черговість призначення експертиз щодо одних і тих саме об'єктів; обрати час призначення експертизи. На робочому етапі необхідно: обрати об'єкти для експертизи, у тому числі зразки та проби; винести постанову про призначення експертизи. Заключний етап включає: ознайомлення підозрюваного або обвинуваченого з постановою про призначення експертизи; визначення осіб, які можуть бути присутніми при проведенні експертизи; направлення постанови та необхідних матеріалів до експертної установи [165, с. 313–314].

При встановленні термінів проведення експертиз важливо враховувати такі фактори: «1) складність дослідження (застосування складного обладнання; проведення експериментальних досліджень; застосування декількох методів; залучення додаткових фахівців установ України, у т.ч. іноземних громадян; час, витрачений на проведення дослідження; вивчення додаткової літератури та інших матеріалів; доручення експертизи декільком фахівцям або установам); 2) навантаження експерта; 3) наявність необхідного для проведення експертизи обладнання; 4) кількісної та якості наданих для дослідження об'єктів, матеріалів та поставлених для вирішення питань; 5) складність вирішуваних експертизою завдань та, відповідно, кількість поставлених питань; 6) кількості залучених для експертизи фахівців; 7) середній час, який було витрачено на проведення даного виду дослідження; 8) ступінь розробленості методики проведення даного виду експертизи» [165, с. 216–217].

Судові експертизи, які проводяться шляхом дослідження наданих експерту об'єктів з використанням спеціальних знань, надають інформацію, на основі якої робляться висновки з кримінально-правовим значенням. Роль висновку експерта полягає в передачі об'єктивно існуючої інформації суб'єкту пізнання, що виступає як проміжна ланка між свідомістю слідчого, прокурора, судді та пізнаваною подією злочину. Діяльність, пов'язана з призначенням

експертизи, орієнтована на використання отриманих експертом даних для доказування певних обставин, що стосуються конкретної кримінальної справи і визначені кримінальним законом [240, с. 449].

Загалом, експертиза в розслідуванні злочинів виконує такі функції:

- а) забезпечує отримання нових доказів;
- б) дозволяє включати в процес доказування фактичні дані, які недоступні для органолептичного сприйняття та дослідження;
- в) надає можливість перевіряти достовірність фактів, встановлених органолептичними засобами;
- г) дозволяє вирішувати проблему ототожнення людей та речей за їх матеріальними відображеннями [116, с. 341].

Слід зазначити, що при призначенні судової експертизи необхідно приділити особливу увагу питанням, які ставляться перед експертом. Питання не повинні виходити за межі спеціальних знань експерта, також вони не повинні мати правового характеру. Оскільки вони забезпечують надання якісної інформації та результативність судової експертизи. Тому, варто підтримати думку Я. О. Кулик, що при постановці питань для призначення судової експертизи важливо враховувати декілька ключових аспектів:

- запитання має стосуватися об'єкта і предмета експертизи;
- запитання експерту повинно бути поставлене саме з однозначним і зрозумілим смисловим змістом;
- запитання експерту повинно припускати конкретну відповідь на нього [128, с. 4].

Наприклад, у судовій справі № 278/1904/17 від 27 жовтня 2021 р. Корольовського районного суду м. Житомира зазначено, що відповідь на питання «Чи маються на трупі ознаки самооборони та опору?» у компетенцію судово-медичного експерта не входить, оскільки поняття самооборони та опір не є медичними [40].

Зазвичай у кримінальних провадженнях про умисні вбивства призначають такі види експертиз: судово-медична експертиза, судово-

психологічна експертиза, криміналістичні експертизи: трасологічна, дактилоскопічна тощо.

Отже, сутність судової експертизи полягає в науково обґрунтованому дослідженні матеріальних та матеріалізованих об'єктів, які надаються експерту для встановлення фактичних даних, пов'язаних з розслідуваною подією, а також отримання за результатами такого дослідження доказової інформації у вигляді висновку експерта. Аналіз справ судової практики, що стосуються умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості демонструє, що у всіх кримінальних провадженнях цієї категорії призначалася судово-медична експертиза, в окремих випадках призначалися ще такі види судових експертиз: судово-токсикологічна експертиза, судово-гістологічна експертиза, судова молекулярно-генетична експертиза, медико-криміналістична експертиза, судово-психологічна експертиза, судово-психіатрична експертиза, дактилоскопічна експертиза [10, с. 265].

Разом з тим, необхідно констатувати, що найбільш розповсюдженою експертизою у сфері судової медицини під час розслідування умисних вбивств, у тому числі з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості є судово-медична експертиза. Судово-медична експертиза здійснюється з метою дослідження матеріальних об'єктів на підставі спеціальних знань, які містять інформацію про обставини справи, яка перебуває в провадженні органів дізнання, слідчого, прокурора чи суду. Проведення судово-медичної експертизи відбувається відповідно до постанови особи, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора або судді, а також може здійснюватися за ухвалою суду [74].

Судово-медична експертиза трупа завжди вважається основним видом судово-медичної експертизи. Об'єктом цієї експертизи є трупи або їх частини осіб, які померли насильницькою смертю, раптово або при невизначених обставинах, а також трупи невстановлених осіб, які потребують максимального дослідження як на місці події, так і під час проведення експертизи [214, с. 83–84]. Мета проведення судово-медичної експертизи трупів у відділах судово-медичної експертизи трупів полягає у встановленні причин смерті, наявності,

характеру і механізму тілесних ушкоджень, визначенні часу настання смерті та вирішенні інших питань, що були поставлені органами дізнання, слідчого, прокурора та суду [175].

Наприклад, висновок експерта № 493 від 29 червня 2017 р. та № 1727/43 від 15 серпня 2017 р. у кримінальному провадженні № 12017060170000663 свідчить про виявлення на трупі ОСОБА_15 тяжких тілесних ушкоджень, що перебувають у прямому причинному зв'язку зі смертю цієї особи [38].

У межах судово-медичної експертизи трупа реалізується проведення судово-гістологічного дослідження. Зазначений вид дослідження є обов'язковим і спрямованим на визначення всіх патологічних процесів в органах та тканинах людини, встановлення природи та ступеня давності ушкоджень, а також виявлення вірусних включень у клітинах і органах людини. Об'єктами дослідження є: шматочки органів та тканин трупа; відібрані під час розтину; шматочки тканин, знятих зі знаряддя злочину та транспортних засобів; інші об'єкти біологічного походження [214, с. 84].

Так, у вищезазначеному кримінальному провадженні висновком експерта № 493 від 03 липня 2017 р. встановлено, що смерть ОСОБА_15 настала від колото-різаного поранення грудної клітини справа з ушкодженням шкіри, підшкірної жирової клітковини, хряща 6 ребра справа, пристінкової плеври, перикарда, правого передсердя серця, яке супроводжувалося гострою крововтратою – гемоперикардом (накопиченням крові в серцевій сорочці) та правобічним гемотораксом (накопиченням крові в плевральній порожнині), у проміжок часу до 0,5-1 години, на що вказують результати судово-гістологічної експертизи [38].

Водночас слід звернути увагу на те, що може бути виявлений труп без органів або в такому стані, що судово-медичний експерт не може встановити причину смерті. Отже, пропонуємо передбачити можливість встановити причину смерті за матеріалами кримінального провадження, якщо для цього є обґрунтовані підстави, враховуючи показання свідків, матеріали фото- чи відеофіксації камер спостереження.

Судово-медична експертиза в судово-медичних токсикологічних відділеннях спрямована на вивчення та ідентифікацію хімічних речовин у різних об'єктах біологічного походження та інших доказах. Висновки основної судово-медичної експертизи трупа базуються на результаті судово-гістологічних та судово-токсикологічних досліджень [214, с. 86].

Молекулярно-генетична експертиза, яка призначається для аналізу мікрооб'єктів та мікрослідів, таких як потожирові змиви відбитків пальців рук, фрагменти волосся, краплі крові, слини, фрагменти кісток та інші сліди біологічного походження, дозволяє проводити ідентифікацію особи на найвищому рівні точності. Методи молекулярно-генетичного дослідження не лише дозволяють встановлювати тотожність або виявляти відмінності біологічних слідів на речових доказах, але також визначають належність цих слідів конкретній особі. Крім того, ці методи використовуються для встановлення або виключення кровної спорідненості та ідентифікації невпізнаних трупів [214, с. 89].

Для встановлення мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості необхідним є призначення та проведення судово-психологічної та судово-психіатричної експертиз. Судово-психологічна експертиза аналізує соціальні аспекти особи, особливості її характеру та виховання. Психологічна експертиза визначає особливості психічної діяльності та такі їх прояви в поведінці особи, які мають юридичне значення та призводять до певних правових наслідків. До об'єктів психологічної експертизи належать психічно здорові люди (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, виправданий, засуджений, свідок, потерпілий, позивач, відповідач: малолітні після досягнення п'ятирічного віку; неповнолітні; дорослого та похилого віку).

Основним завданням психологічної експертизи є визначення у підекспертної особи: індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивотвірних чинників психічного життя і поведінки; емоційних реакцій та станів; закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та індивідуальних її

властивостей [182].

Щодо судово-психіатричної експертизи, то цей вид експертизи призначається та проводиться з метою оцінки психічного стану особи у випадках, коли існують обставини, які викликають сумнів щодо його осудності. Як приклад можна навести судову справу №278/1904/17 від 20 листопада 2023 року Житомирського апеляційного суду. У зазначеній справі висновком судово-психіатричної експертизи № 213-2017 р., визначено, що ОСОБА_10 в минулому будь-якими психічними захворюваннями не страждав та не страждає ними на даний час. Підозрюваний суть інкримінованого усвідомлює, як і можливість покарання за подібний вчинок, послідовно розповідає про події того дня, описує свої події та дії потерпілого до і після вчинення скоєного, дотримуючись власної версії, при цьому не визнає факт нанесення тілесних ушкоджень потерпілому, намагаючись перекласти вину на інших. ОСОБА_10 міг усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними в період часу, до якого відносяться інкриміновані йому протиправні вчинки, може усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними на даний час. За психічним станом не потребує в застосуванні щодо нього примусових заходів медичного характеру [38].

В аспекті досліджуваної проблеми варто наголосити, що під час розслідування досліджуваної категорії злочинів для встановлення наявності мотиву нетерпимості доцільно, також призначити та провести семантико-текстуальну (лінгвістичну експертизу), інформаційно-комп'ютерну та комплексну психолого-лінгвістичну експертизи.

Експерт, психолог, директор SeLeV Consulting Group LTD С. Волочай зазначив, що взаємопроникнення спеціальних знань із різних експертних галузей надає більше можливостей для встановлення істини. Він наголошує що, хоча предметом дослідження лінгвістики є переважно слова та їхнє значення, лінгвістам часто ставлять завдання, що виходять за рамки їхньої експертної компетенції, наприклад, визначення сенсу висловлювань. Таким чином, експерт підкреслює, що інтерпретація сенсу сказаного не є предметом лінгвістичної

експертизи. Проблематичним для експерта-лінгвіста є також виявлення та тлумачення сенсу, який може бути підсвідомо вкладений у слова вже знайомими людьми. У зв'язку з цим він вважає, що більш результативною може бути психолого-лінгвістична експертиза, оскільки психологія охоплює ширший спектр вивчення процесів створення сенсів повідомлень та їхньої інтерпретації [189].

Усні чи письмові висловлювання є значним матеріалом, який стає важливою доказовою інформацією, необхідною для розслідування та розкриття кримінальних правопорушень, включаючи умисні вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Експертиза відіграє ключову роль у встановленні обставин, що мають значення для кримінального провадження.

При доведенні мотиву нетерпимості умисних вбивствах важливо дослідити усні та письмові висловлювання злочинця до, під час та після скоєння злочину. Для отримання необхідних доказів можна використовувати традиційні види експертиз (наприклад, судову авторознавчу експертизу), так і відносно нові експертизи, такі як семантико-текстуальна (лінгвістична) експертиза. Семантико-текстуальна (лінгвістична) експертиза спрямована на виявлення екстремістських висловлювань, ксенофобських настроїв та закликів до расової, національної чи релігійної ворожнечі.

Семантико-текстуальна (лінгвістична) експертиза дозволяє виявити негативні аспекти в аналізованій інформації, включаючи заклики до дій, які можуть заподіяти шкоду людині чи групі осіб за ознаками статі, раси, національності, мови, походження, ставлення до релігії чи належності до соціальної групи. Вона також допомагає виявити негативні емоційні висловлювання, ворожі характеристики, що ображають гідність особи чи групи. Під час дослідження експерт ретельно аналізує текст, аудіо- або відеозаписи та встановлює, чи містить цей матеріал негативні судження [80, с. 508–509].

Семантико-текстуальна (лінгвістична) експертиза розкриває значення понять, лексичні відтінки слів і словосполучень, їх стилістичне використання, смислове навантаження, а також виявляє заклики до дій, інформацію

позитивного чи негативного змісту стосовно осіб, образливі висловлювання та характер висловлювань (може бути фактичне твердження або оціночне судження). Об'єктами зазначеної експертизи можуть бути як тексти (промови), так і їхні фрагменти, окремі висловлювання, слова, написи, текстові відтворення усного мовлення тощо. Встановлення змісту розмов, зафіксованих на відео- або аудіозаписах, не є окремим експертним завданням, оскільки не потребує спеціальних знань [182].

Як приклад слід навести кримінальне провадження № 12017060170000663, в якому під час конфлікту обвинувачений звернувся до потерпілого з такими словами: «Що ти чурка там закрився?», «Виходь, чурка, різати тебе буду!». За відеозаписом розмови між обвинуваченим і потерпілим, перед вбивством останнього, видно, що конфлікт між ОСОБА_7 та ОСОБА_14 виник тільки через те, що ОСОБА_14 був азербайджанцем і проживав на території України. Доказом вини ОСОБА_7 у вчиненні умисного вбивства ОСОБА_14 є протокол огляду предметів від 15 серпня 2017 року включаючи диск із відеозаписом затримання ОСОБА_7, під час якого він зізнався, що поранив потерпілого ножом, називаючи його «чорним» та «чуркою», і вказав, що під час втечі він викинув ніж у лісі [39].

Судова справа вказує, що при розслідуванні даного вбивства було проведено такі види експертиз: судово-медична експертиза, судова молекулярно-генетична експертиза та судово-психіатрична експертиза. Однак, попри наявність відеозаписів розмови обвинуваченого з потерпілим та його затримання, не було призначено семантико-текстуальну (лінгвістичну) експертизу для їх аналізу. У такому разі семантико-текстуальна (лінгвістична) експертиза могла б підтвердити наявність у висловлюваннях злочинця ознак нетерпимості до особи азербайджанської національності. Висловлювання обвинуваченого, образливі та загрозливі за своєю природою, свідчать про негативний агресивний настрій та національну нетерпимість. У них злочинець використовує образливе слово «чурка» та виражає загрозу застосування фізичного насильства («буду тебе різати»), що є проявом нетерпимості та

дискримінації за національною ознакою.

На думку Н. В. Кондратенко, слова з оцінною семантикою, які можуть мати як позитивне, так і негативне забарвлення, виступають як мовні маркери оцінної семантики у висловлюванні [102, с. 73]. Тобто такі слова вказують на наявність оцінки у мовному висловлюванні та сприяють передачі авторської позиції з певного питання. Таким чином, висновок експерта за результатами таких досліджень не є правовою кваліфікацією, а скоріше є констатацією об'єктивного змісту тексту з точки зору спеціальних знань у галузі семантико-текстуальних експертних досліджень. Експерт вирішує поставлені перед ним запитання, користуючись своїми спеціальними знаннями у лінгвістиці, використовуючи загальні та специфічні мовні стандарти, а також опираючись на посібники, академічні дослідження, словники, довідники та інші наукові та довідкові джерела [182].

Слід звернути увагу, що у кримінальних провадженнях, що стосуються розслідування умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, висновок експерта за результатами семантико-текстуальної (лінгвістичної) експертизи, дозволяє перевірити наявність чи відсутність ознак нетерпимості у висловлюваннях під час досудового розслідування та судовому процесі. Таким чином, одним з актуальних завдань семантико-текстуальної (лінгвістичної) експертизи є визначення наявності чи відсутності екстремістських висловлювань, розпалювання національної, релігійної чи расової ворожнечі, ксенофобських настроїв тощо у досліджуваному об'єкті [80, с. 510].

У контексті сформульованої мети дослідження слід зазначити, що у зв'язку із розвитком інформаційного суспільства важливу роль при зборі доказової бази зазначеної категорії злочинів відіграє дослідження електронних (віртуальних) слідів, які можуть свідчити про наявність спеціального мотиву нетерпимості. Враховуючи наукові дослідження, що стосуються доцільності проведення різних видів судових експертиз при розслідуванні умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, варто наголосити на

необхідності проведення інформаційно-комп'ютерної експертизи.

Судова експертиза сприяє дослідженню аналогових та цифрових носіїв інформації. Наприклад, за допомогою експертизи відео- та звукозапису можна ідентифікувати за фізичними параметрами голосу особу, яка брала участь у спілкуванні, лінгвістичної експертизи мовлення – за лінгвістичними ознаками усного мовлення, портретної експертизи – за ознаками зовнішності [182]. Особливого значення набуває комп'ютерна та телекомунікаційна експертизи, які дозволяють встановити інформацію у файлі, захищеному невідомим паролем; факт незаконного доступу до мережі; адресу користувача, з якої було надіслано повідомлення тощо [106, с. 72–74].

Інформаційно-комп'ютерна експертиза проводиться з метою пошуку, діагностики, ідентифікації, аналізу й оцінки комп'ютерної інформації, створеної, зміненої чи знищеної користувачем в комп'ютерній системі. Для проведення даної експертизи експерту надаються такі об'єкти, які можна дослідити: ПК, мобільні пристрої, планшети, носії інформації (жорсткі диски, флеш-накопичувачі) або комп'ютерні засоби, що зберегли сліди злочинної діяльності. Експерт може визначити чи містить наданий об'єкт інформацію у будь-якому вигляді (файли, аудіо, відео, листування, пости у соціальних мережах тощо), яка стосується наявності ознак, що можуть свідчити про наявність мотиву нетерпимості. Також експерт може встановити чи містить об'єкт дослідження видалені файли (графічні, текстові, відео, аудіо) і чи можливо їх відновити.

На підтримку доцільності проведення інформаційно-комп'ютерної експертизи наводимо справу ЄСПЛ «Balázs v. Hungary», де заявник подав скаргу, в якій висловив невдоволення тим, що державні органи не здійснили ефективного розслідування расистського нападу на нього, здійсненого працівниками пенітенціарної системи. Зокрема, він стверджував, що не було вжито належних заходів для визначення можливого расистського мотиву цього нападу. Попри те, що прокуратура розпочала розслідування щодо насильства проти члена певної групи, воно було закрито тому, що расистський мотив не

може бути встановлений «однозначно і поза сумнівом». ЄСПЛ прийняв рішення, що коментар, розміщений обвинуваченим у соціальній мережі наступного дня після події, в якому він вихвалявся своїм вчинком і висловлював расистські погляди, були «вагомими вказівками на злочин з мотиву ненависті», які слід розглядати як доказ наявності расистського мотиву. Враховуючи це, ЄСПЛ визнав, що відсутність таких дій «зашкодила належності розслідування настільки, що її неможливо узгодити із зобов'язанням держави у цій сфері провести ретельне розслідування». Тому, ЄСПЛ дійшов висновку про порушення ст. 14 в сукупності зі ст. 3 ЄКПЛ [1].

Враховуючи особливості досліджуваного злочину, що обумовлені наявністю спеціального мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості, крім зазначених експертиз, вважаємо за необхідне призначити та провести комплексну експертизу для доведення наявності зазначеного мотиву. Комплексна експертиза – це «експертиза, що проводиться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання (питання)» [182].

Комплексна експертиза дозволяє охопити всі аспекти злочину, включаючи мотиви, обставини та особистість злочинця. Кожна окрема експертиза (психолого-психіатрична, лінгвістична, комп'ютерно-технічна тощо) фокусується на своєму аспекті, а їх сукупний аналіз дає повне уявлення про злочин. Комплексний підхід забезпечує вищий рівень об'єктивності та достовірності отриманих даних.

Наприклад, комплексні психолого-лінгвістичні дослідження включають експертні ситуації, пов'язані із визначенням змістовних характеристик тексту та психологічних особливостей мовленнєвої поведінки учасників комунікативної взаємодії, з метою розкриття специфіки спрямованості інформації, яка повідомляється. Задля всебічного та об'єктивного дослідження використовуються спеціальні знання з різних галузей – лінгвістики та психології, що дозволяє ретельніше вивчати текстові, аудіо- та відеоматеріали в

різних аспектах [225]. Зазначені експертизи забезпечують всебічний, об'єктивний та надійний аналіз усіх аспектів злочину, дозволяють зрозуміти психологічний стан злочинця та виявити ознаки нетерпимості у його висловлюваннях і діях.

Підсумовуючи викладене відзначимо, що найбільш поширеними формами використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості є технічна допомога спеціалістів під час процесуальних дій і залучення експертів. При цьому найбільшою специфікою відрізняється залучення спеціалістів-криміналістів і фахівців у галузі психології, лінгвістики, соціології, етнології, міжетнічних відносин, релігієзнавства та теології. Крім зазначених спеціалістів залучають судово-медичного експерта або лікаря.

Висновок експерта є процесуальним джерелом доказів згідно з кримінальним процесуальним законодавством. До основних видів судових експертиз, що призначаються при розслідуванні умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості віднесено: у всіх випадках – судово-медичну, в окремих випадках – дактилоскопічну, судово-токсикологічну, судово-гістологічну, судову молекулярно-генетичну, медико-криміналістичну, судово-психіатричну, судово-психологічну. Для розслідування досліджуваної категорії злочинів доцільно, також призначити та провести семантико-текстуальну (лінгвістичну експертизу), інформаційно-комп'ютерну та комплексну психолого-лінгвістичну експертизи.

Висновки до розділу 3

1. Встановлено особливості тактики огляду місця події: є невідкладною слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться до внесення відомостей до ЄРДР; слідчому варто залучити судово-медичного експерта або лікаря; можна використати ексцентричний метод огляду місця події; необхідно вжити заходів

щодо збереження вилучених матеріальних (матеріалізованих) об'єктів; необхідно скласти протокол огляду місця події; можна використати сучасні засоби фото- чи відеофіксації.

2. Визначено, що під час розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості можна виділити таку категорію осіб, які підлягають допиту:

- допит підозрюваного;
- допит очевидців вчинення вбивства як свідків;
- допит осіб, які мають відомості щодо винної особи та потерпілого (встановлення походження, особливих прикмет тощо).

Охарактеризовано, що типова технологічна модель допиту включає три етапи із поставленими тактичними завданнями: підготовчий, робочий та завершальний.

3. Аргументовано, що найбільш поширеними формами використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості є технічна допомога спеціалістів під час процесуальних дій і залучення експертів. При цьому найбільшою специфікою відрізняється залучення спеціалістів-криміналістів і фахівців у галузі психології, криміналістичного профайлінгу, лінгвістики, соціології, етнології, міжетнічних відносин, релігієзнавства та теології. Крім зазначених спеціалістів залучають судово-медичного експерта або лікаря. Висновок експерта є процесуальним джерелом доказів згідно з кримінальним процесуальним законодавством. До основних видів судових експертиз, що призначаються при розслідуванні умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості віднесено: у всіх випадках – судово-медичну, в окремих випадках – дактилоскопічну, судово-токсикологічну, судово-гістологічну, судову молекулярно-генетичну, медико-криміналістичну, судово-психіатричну, судово-психологічну. Для розслідування досліджуваної категорії злочинів доцільно призначити та провести комплексну психолого-лінгвістичну, семантико-текстуальну (лінгвістичну експертизу) та

інформаційно-комп'ютерну експертизи.

Положення цього розділу було відображено у таких наукових працях дисертанта [10, 75, 80].

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає у визначенні криміналістичної характеристики та розробленні основи криміналістичної методики розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Найбільш вагомими науковими та практичними результатами дослідження наведені нижче.

1. Криміналістичну характеристику умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості розглянуто як сукупність відомостей, що описує типові способи скоєння злочину, сліди, знаряддя, час, місце та обстановку вбивства, характеристику особи злочинця, мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості, характеристику потерпілої особи й сприяє виявленню, розкриттю та розслідуванню вбивства з метою встановлення винної особи. Структуру криміналістичної характеристики умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості запропоновано в такому вигляді: 1) особа злочинця, зокрема мотив нетерпимості; 2) особа потерпілого; 3) спосіб вчинення злочину; 4) слідова картина; 5) обстановка злочину.

2. Виділено кримінологічні та психологічні особливості злочинця, який скоїв вбивство з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості. До кримінологічних особливостей належать: наявність ідеологічної ненависті, що підкріплюється радикальними переконаннями; соціальне середовище, де поширені радикальні або екстремістські ідеї; членство у радикальних націоналістичних або релігійних організаціях; попередній досвід участі в актах вандалізму, агресії або інших антисоціальних дій. До психологічних особливостей належать: негативні переконання та стереотипи щодо інших національностей або релігій; низький рівень емпатії та співчуття до представників інших груп; підвищена схильність до агресивної поведінки та насильства; самоототожнення злочинця з певною групою, яка має радикальні

погляди; наявність рис нарцисизму, параноїдальних тенденцій або інших психічних відхилень; варіювання рівня інтелекту.

Аргументовано, що потерпілими можуть бути як чоловіки, так і жінки, діти, підлітки або дорослі. Наявність громадянства для злочинця не має значення. Вибір потерпілого здійснюється за певною ознакою, такою як раса, національність, віросповідання або етнічна приналежність. Жертвою умисного вбивства зазначеної категорії може стати будь-яка людина, при цьому важливу роль відіграє переконання злочинця в тому, що жертва належить до певної групи.

3. Визначено, що одним із найбільш вагомих елементів механізму умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості є спеціальний мотив – расової, національної чи релігійної нетерпимості. Найскладніше підлягає доказуванню у зазначеній категорії справ саме упереджене ставлення, що стало причиною вбивства з мотиву нетерпимості.

Запропоновано й аргументовано доповнити п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України такими видами нетерпимості: за статтю, ознаками мови, політичних переконань, сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Обґрунтовано, що дані види нетерпимості мають однакову психологічну природу, ідеологічне підґрунтя та агресивну форму вираження.

4. Відзначено, що під час розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості необхідно встановити такі обставини: спосіб скоєння умисного вбивства, включаючи характер застосованого насильства, засоби та знаряддя злочину, кількість співучасників та їх ролі. У таких випадках злочинці часто використовують гострі колючо-ріжучі предмети для нанесення тілесних ушкоджень механічного походження. Напади можуть відбуватися як групою осіб, так і одноособово. Зазвичай напад триває недовго, оскільки може вчинятися у громадських місцях за наявності свідків, які можуть втрутитися у дії злочинця. У деяких випадках злочинці використовують символіку, пов'язану з екстремістськими ідеологіями, щоб наголосити на мотиві нетерпимості. Крім того, умисні вбивства за мотивами

нетерпимості щодо будь-якої соціальної групи найчастіше відбувається шляхом активних дій, спрямованих на заподіяння смерті іншій людині.

Виокремлено такі основні групи слідової інформації, які можуть свідчити про наявність мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості при розслідуванні умисного вбивства:

- 1) матеріальні сліди;
- 2) ідеальні сліди;
- 3) електронні (віртуальні) сліди.

До матеріальних слідів віднесено: знаряддя, засоби скоєння злочину та сліди їх застосування; сліди на жертві або потерпілому (екстремістські символи, написи тощо); сліди, залишені вбивцею, що підтверджують мотив нетерпимості (записки, плакати, графіті тощо); сліди-відображення злочинця; сліди-речовини – частинки та виділення; інші матеріальні сліди.

До ідеальних слідів віднесено: показання підозрюваного, свідків-очевидців, потерпілого, який вижив, родичів та близьких осіб жертви (потерпілого), родичів та близьких осіб підозрюваного, тобто осіб, яким відомі факти про скоєне вбивство, або які можуть підтвердити наявність мотиву нетерпимості у підозрюваного.

Виділено такі види електронних (віртуальних) слідів, які можуть бути використані для доведення мотиву нетерпимості під час розслідування умисних убивств: електронна пошта, вебсайти, акаунти в соціальних мережах, локальна мережа, ПК або ноутбук.

5. Встановлено, що безпосередня обстановка умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості збігається з обстановкою умисних вбивств, але може бути відмінність у місці скоєння злочину. Напади можуть відбуватися в місцях, які мають символічне значення для жертви або її групи (наприклад, релігійні об'єкти). Місцем скоєння умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості є громадські місця, релігійні будівлі, час скоєння вбивства – будь-який.

6. З'ясовано, що на початковому етапі розслідування умисного вбивства з

мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості складно встановити той факт, що злочин був скоєний саме з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Попередня правова кваліфікація злочинного діяння може бути як умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК України) або умисне вбивство з хуліганських мотивів (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України). Після реєстрації кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій, що спрямовані на визначення обставин, що підлягають встановленню, і за наявності достатніх відомостей, що підтверджують скоєння умисного вбивства саме з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, слідчий змінює правову кваліфікацію кримінального правопорушення з ч. 1 ст. 115 КК України або п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України на п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України.

Виокремлено обставини, які дозволяють відрізнити умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості від інших видів убивств: 1) приналежність потерпілого до певної раси, національності чи релігії, або сприйняття винною особою такої приналежності; 2) наявність підстав, що свідчать про бажання винної особи довести неповноцінність потерпілого у зв'язку з його приналежністю до певної раси, національності чи релігії, що вказує на упередженість та ненависть до певної соціальної групи.

Систематизовано перелік обставин, які підлягають встановленню таким чином:

- 1) відомості про особу потерпілого, якою безпосередньо є представник певної раси, національності чи релігії;
- 2) відомості, що стосуються події злочину;
- 3) відомості про особу злочинця, мотив і мету скоєння вбивства;
- 4) інші обставини.

7. Обґрунтовано, що на початковому етапі розслідування умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості з урахуванням наявної інформації про вірогідного злочинця та потерпілого виникають наступні типові слідчі ситуації:

- 1) відома особа потерпілого та встановлена особа, яка скоїла вбивство;

- 2) особа потерпілого відома, особа, яка скоїла вбивство невідома;
- 3) особа потерпілого невідома, встановлена особа, яка скоїла вбивство;
- 4) особа потерпілого та особа, яка скоїла вбивство, мотив, час, місце та інші обставини вбивства невідомі;
- 5) відома особа потерпілого та встановлена особа, яка скоїла вбивство, але вона переховується від органів досудового слідства з метою ухилення від кримінальної відповідальності.

Запропоновано під час розслідування умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості для доведення спеціального мотиву нетерпимості проводити такі види НСРД як: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних систем, встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, спостереження за особою в публічно доступних місцях.

8. Наголошено, що у разі виявлення умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості огляд місця події є найважливішою невідкладною слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться до внесення відомостей до ЄРДР; слідчому варто залучити судово-медичного експерта або лікаря; використовується ексцентричний метод огляду місця події; вживаються заходи щодо збереження вилучених матеріальних (матеріалізованих) об'єктів, що свідчать про наявність мотиву нетерпимості; використовуються сучасні засоби фото- чи відеофіксації.

Виявлено проблеми, які можуть виникати під час огляду місця події умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості: забруднення місця події та спотворення доказів як працівниками правоохоронних органів, так і сторонніми особами, зокрема: переміщення трупа або предметів на місці події до прибуття СОГ, зміна обстановки на місці події, засмічення місця події, спотворення «слідової картини» місця події; втрата або пошкодження доказів через погодні умови (дощ, сніг, вітер); недотримання правил охорони місця події та недостатня ізоляція місця події від сторонніх осіб; несвоєчасне залучення або незалучення судово-медичного

експерта слідчим.

З метою уникнення типових помилок запропоновано алгоритм огляду місця події при розслідуванні умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості з внесенням у розділ IX Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні:

1. Виїзд групи реагування патрульної поліції на місце події. Невідкладний виїзд СОГ на місце події.
2. Огородження місця події та забезпечення його цілісності до приїзду СОГ з метою уникнення забруднення або пошкодження доказів.
3. Забезпечення цілісності трупа до приїзду судово-медичного експерта.
4. Забезпечення обов'язкової участі усіх осіб, які мають бути присутні при огляді місця події, у тому числі спеціалістів та судово-медичного експерта.
5. Підготовка необхідного обладнання та матеріалів (фото- та відеокамери, засоби для фіксації слідів, зразків ДНК та відбитків пальців, пакети для речових доказів тощо).
6. Фотографування та відеозйомка загального плану місця події.
7. Проведення огляду трупа судово-медичним експертом.
8. Вивчення слідів насильства на тілі (рани, порізи, гематоми) із зазначенням передбачуваного знаряддя злочину.
9. Оцінка обстановки, виявлення основних слідів злочину та їх попередня фіксація.
10. Виявлення та ізоляція потенційних свідків та очевидців.
11. Збір речових доказів (зброя, гільзи, уламки скла, особисті речі жертви та злочинця).
12. Виявлення та фіксація слідів, що вказують на мотив нетерпимості (графіті, написи, символи, предмети із національною, релігійною чи расовою символікою).
13. Складання протоколу огляду місця події.

Запропоновано внести положення в ч. 1 розділу III Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України, затвердженого Наказом МВС України, Міністерства охорони здоров'я України, Офісу Генерального прокурора 09 березня 2022 року № 177/450/46 наступного змісту:

1. З моменту отримання відомостей щодо виявлення трупа, слідчий негайно повідомляє судово-медичного експерта про необхідність участі в огляді трупа за відповідною адресою місця події. Виклик може здійснюватися через відповідне бюро судово-медичної експертизи за місцем виявлення трупа. Організовується транспорт для експерта, якщо місце події знаходиться на значній відстані. Забезпечується безпека та можливість вільного доступу експерта до місця події, особливо у випадках бойових дій або інших небезпечних умов. Забезпечується належне освітлення та технічне оснащення для проведення огляду. Бюро судово-медичної експертизи забезпечує участь судово-медичного експерта в огляді трупа та організовує транспортування трупа до бюро або іншого визначеного місця для проведення експертизи.

Запропоновано вилучити огляд трупа з переліку слідчих (розшукових) дій, визначеному у положенні ч. 7 ст. 223 КПК України.

9. Виокремлено категорію осіб, які підлягають допиту під час розслідування умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості:

- допит підозрюваного;
- допит очевидців скоєння вбивства як свідків;
- допит осіб, які мають відомості щодо злочинця (що підтверджують наявність мотиву нетерпимості, його переконання, членство в екстремістських угруповуваннях чи організаціях тощо) та потерпілого (що підтверджують його походження, приналежність до певної соціальної групи тощо).

Визначено специфіку предмета допиту підозрюваного та свідків. Відзначено, що під час допиту підозрюваного необхідно ставити питання про

обставини скоєного вбивства (час, місце, обстановка, спосіб тощо), мотив та мету вбивства, особу підозрюваного (особисті переконання, приналежність до радикальних, екстремістських організацій тощо), особу потерпілого, зокрема його приналежність до певної раси, національності чи релігії. Під час допиту свідків у ході розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, слідчому слід ставити такі питання: чи знав свідок особу підозрюваного у вбивстві раніше, якщо так, то які були їхні стосунки, із чим це пов'язано; якими мотивами міг керуватися підозрюваний та чому; чи супроводжував підозрюваний свої злочинні діяння стосовно жертви висловлюваннями ксенофобського характеру; чи мав підозрюваний при собі речі, записки, малюнки із націоналістичною символікою; чи залишив підозрюваний свої речі на місці події; чи запам'ятав свідок прикмети злочинця, якщо так, то які саме, чи може їх детально описати. Також в осіб, які першими виявили труп, слід з'ясувати: як і коли вони виявили труп на місці події; в якій позі спочатку знаходився труп, чи був він переміщений, якщо так, то ким і чому; чи були біля тіла записки, малюнки, написи ксенофобського характеру.

Серед тактичних прийомів, які можуть бути ефективними під час допиту виокремлено прийоми встановлення психологічного контакту, постановка нагадуючих та уточнюючих питань, пред'явлення доказів або інших матеріалізованих носіїв інформації, оголошення показань інших осіб, допит на місці події. Запропоновано проведення психофізіологічної експертизи за допомогою комп'ютерного поліграфа під час допиту підозрюваного.

10. Встановлено, що серед форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні щодо умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості найефективнішим є залучення спеціалістів і експертів під час процесуальних дій. При цьому найбільшою специфікою відрізняється залучення спеціалістів-криміналістів і фахівців у галузі психології, криміналістичного профайлінгу, лінгвістики, соціології, етнології, міжетнічних відносин, релігієзнавства та теології. Запропоновано створити Єдиний реєстр спеціалістів України та вносити до нього інформацію

щодо спеціалістів у різних галузях: релігієзнавства, міжетнічних відносин, лінгвістики, соціології, етнології та теології.

На основі аналізу слідчої та судової практики до числа судових експертиз, які призначають під час розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, віднесено: судово-медична (судово-медична експертиза трупа, судово-медична експертиза живої особи, судово-токсикологічна, судово-гістологічна); судово-психіатрична, судово-психологічна; судова молекулярно-генетична; медико-криміналістична; дактилоскопічна. У новому аспекті з урахуванням досягнень науки для визначення мотиву нетерпимості доцільно призначити семантико-текстуальну (лінгвістичну експертизу), інформаційно-комп'ютерну та комплексну психолого-лінгвістичну експертизи.

У разі неможливості встановлення причини смерті, запропоновано встановити причину смерті за матеріалами кримінального провадження, якщо для цього є обґрунтовані підстави, враховуючи показання свідків, матеріали фото- чи відеофіксації камер спостереження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Case of Balázs v. Hungary (Application no. 15529/12): Judgment European Court of Human Rights, 20 October 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-146607>.
2. Case of Menon v. The United Kingdom (Application no. 47916/99): Judgment European Court of Human Rights, 6 May 2003. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-4860>.
3. Case of Nachova and others v. Bulgaria (Applications no. 43577/98, 43579/98): Judgment European Court of Human Rights, 6 July 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170421>.
4. Case of Šečić v. Croatia (Application no. 40116/02): Judgment European Court of Human Rights, 31 May 2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-76580>.
5. Case of Angelova and Iliev v. Bulgaria (Application no. 55523/00): Judgment *European Court of Human Rights*, 26 July 2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125957>.
6. Dr. Gupta A. K., Ms. Rashmi Sharma. Crime Scene Management & Investigation. *Criminalistics and Forensic Physics*. № 7. URL: https://epgp.inflibnet.ac.in/epgpdata/uploads/epgp_content/Forensic_Science/07._Criminalistics_and_forensic_physics/01._Crime_scene_management_and_investigation/et/6272_et_6272_et_et.pdf.
7. Global efforts for the total elimination of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance and the comprehensive implementation of and follow-up to the Durban Declaration and Programme of Action : Resolution (A/RES/62/220) adopted by the General Assembly on 22 December 2007. URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_62_220.pdf.
8. Granström G., Hagerlid M. Hate Crime Investigation and Sentencing in Sweden: What Have We Learned in the Past 20 Years? *European Journal on*

Criminal Policy and Research. 2023. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10610-023-09563-9>.

9. Investigation of Hate Crimes : IACP Law Enforcement Policy Center, March 2021. URL: <https://www.theiacp.org/sites/default/files/2021-03/Hate%20Crimes%20Formatted%202021-03-23.pdf>.

10. Kazarian E. The use of special knowledge in the investigation of murders motivated by racial, national or religious intolerance. *Věda a perspektivy*. 2023. № 12 (31). P. 260–271. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-12\(31\)-260-271](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-12(31)-260-271).

11. Prymachyk Iryna. Reports of racist attacks down, but problem persists. *Kyiv Post*. 2010. URL: <https://archive.kyivpost.com/article/content/ukraine-politics/reports-of-racist-attacks-down-but-problem-persist-64602.html>.

12. Ukraine. Hate crime reporting 2018. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). URL: <http://hatecrime.osce.org/ukraine>.

13. Understanding who commits hate crime and why they do it / Dr. Colin Roberts and others. Welsh Government Social Research, 2013. 73 p. URL: <https://orca.cardiff.ac.uk/id/eprint/58880/1/understanding-who-commits-hate-crime-and-why-they-do-it-en.pdf>.

14. Winerman L. Criminal profiling: the reality behind the myth. *MonitorStaff*. 2004. No. 7. Vol 35. P. 66. URL: <https://www.apa.org/monitor/julaug04/criminal.aspx>.

15. Авдєєва Г. К., Стороженко С. В. Електронні сліди : поняття та види. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. Вип. 1. С. 168–175.

16. Алексєєв О. О., Весельський В. К., Пясковський В. В. Розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 278 с.

17. Алєксєйчук В. І. Використання спеціальних знань під час огляду місця події при розслідуванні вбивств. *Теорія та практика судової експертизи та криміналістики*. 2010. № 10. С. 79–86.

18. Антощак А. Р. Криміналістична характеристика привласнення,

розтрата або заволодіння майном благодійної організації шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 2(3). С. 51–54.

19. Астахова О. О. Значення обстановки вчинення злочину як ознаки об'єктивної сторони злочину. *Юридична наука*. 2015. № 7. С. 90–98.

20. Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. Кримінальне право України : Загальна частина : підруч. Харків : Право, 2010. 456 с.

21. Бахін В. П., Весельський В. К. Тактика допиту. Київ : Правник, 1997. 64 с.

22. Бахін В. П., Гора І. В., Цимбал П. В. Криміналістика : курс лекцій (ч. 1). Ірпінь : Акад. ДПС України, 2002. 356 с.

23. Бишевець О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 187–193.

24. Біленчук П. Д., Гель А. П., Семаков Г. С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. Київ : МАУП, 2007. 512 с.

25. Бічурін Р. Х. Методика розслідування умисних вбивств з хуліганських мотивів : автореф. дис. ... канд. юр. наук : спец. 12.00.09. Харків, 2017. 24 с.

26. Бондар А. Р. Типова особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики побоїв і мордувань. *Право і суспільство*. 2018. № 2. Ч. 3. С. 177–181.

27. Боровик А. М. Криміналістична характеристика особи потерпілого у злочинах, вчинених неповнолітніми та молоддю на ґрунті расової, національної та релігійної ворожнечі. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. Вип. 7. С. 174–179.

28. Боровик А. М. Особливості криміналістичної характеристики злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, і предмету доказування у досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук :

12.00.09. Маріуполь, 2021. 246 с.

29. Боровик А. М. Особливості криміналістичної характеристики умисних вбивств, вчинених із мотивів расової, національної та релігійної нетерпимості. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2019. Т. 6. Вип. 6. С. 169–173.

30. Бублик М. В. Спосіб учинення злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 1. С. 201–205.

31. Ваканич О. В. Форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id1466>.

32. Василюва-Карвацька О. В. Криміналістична характеристика злочинів : сучасні аспекти. *World Science*. 2018. Vol. 4. № 2 (30). С. 73–76.

33. Весельський В. К. Слідча ситуація як категорія криміналістичної тактики. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. № 25. С. 193–199.

34. Вигівський І. В. Захоплення заручників : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 225 с.

35. Вигівський І. М., Дрозд В. Г. Теоретичні та практичні основи формування методики досудового розслідування захоплення заручників : монографія. Київ : 7БЦ, 2023. 368 с.

36. Вирок Горняцького районного суду м. Макіївка Донецької області від 22 березня 2012 р., судова справа № 1/0510/131/2012. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/22416338>.

37. Вирок Держинського районного суду м. Харкова від 05 лютого 2018 р., судова справа № 2011/14568/12. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72005617>.

38. Вирок Житомирського апеляційного суду від 20 листопада 2023 р., судова справа № 278/1904/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115015816>.

39. Вирок Житомирського районного суду Житомирської області від 17

жовтня 2018 р., судова справа № 278/1904/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77154510>.

40. Вирок Корольовського районного суду м. Житомира від 27 вересня 2021 р., судова справа № 278/1904/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99912932>.

41. Вирок Лугинського районного суду Житомирської області від 10 вересня 2020 р., судова справа № 281/128/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91469092>.

42. Вирок Оболонського районного суду м. Києва від 02 квітня 2020 р., № 756/5026/19, № 1-кп/756/510/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88591400>.

43. Воліков Т. Наукові диспути стосовно типових слідчих ситуацій при розслідуванні кримінальних правопорушень проти власності, вчинених в умовах воєнного стану. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 7 (13). С. 250–260.

44. Галагура Є. Л. Особливості розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Право і суспільство*. 2018. № 1 (2). С. 241–245.

45. Галагура Є. Л. Особливості тактики окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2017. №. 2. С. 252–260.

46. Гора І. В. Поняття способу вчинення злочину та його значення в розкритті та розслідуванні. *Закон и жизнь*. 2012. № 9. С. 35–39.

47. Гула Л. Ф. Використання тактичних прийомів у розслідуванні злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 845. С. 515–521.

48. Гумін О. М., Коваль М. М. Криміналістична характеристика: поняття та її елементи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 169–171.

49. Гумін О. М., Пряхін Є. В. Особливості огляду місця події під час розслідування умисного введення в обіг на ринку України небезпечної продукції. *Наше право*. 2014. № 8. С. 100–104.

50. Гусєва В. О. Деякі способи протидії розслідуванню злочинів та шляхи їх подолання. *Використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні* : матер. наук.-практ. семінару (м. Дніпропетровськ, 13 трав. 2016 р.) Дніпропетровськ: ДДУВС, 2016. С. 36–38.

51. Гусєва В. О. До питання тактики допиту підозрюваного під час розслідування посягання на життя працівника правоохоронного органу. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики* : матеріали II наук.-практ. конф. (м. Київ–Маріуполь, 27 лют. 2019 р.). Київ ; Маріуполь, 2019. С. 40–43.

52. Гусєва В. О. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування втручання в діяльність працівника правоохоронного органу. *Право і безпека*. 2021. № 2 (81). С. 97–103.

53. Гусєва В. О. Особливості тактики допиту потерпілого та свідка під час розслідування посягань на життя працівника правоохоронного органу. *Судова та слідча практика в Україні*. 2019. Вип. № 9. С. 34–40.

54. Гусєва В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 538 с.

55. Гуцуляк М. Я., Сьоміна Н. А. Особливості проведення огляду місця події при розслідуванні розкрадання у сфері будівництва. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право*. 2016. № 1 (13). С. 240–246.

56. Давченко Т. Тактика допиту у кримінальних провадженнях доведення до банкрутства (ст. 219 КК України). *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 310–316.

57. Даньшин М. В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2000. 210 с.

58. Демідова В. В. Обставини, що підлягають доказуванню у

кримінальних провадженнях щодо жорстокого поводження з тваринами. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 1. Том 1. С. 195–199.

59. Динту В. А. Обстановка злочину у структурі криміналістичної характеристики злочину. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. С. 240–246.

60. Дільна З. Ф. Психологічні особливості діяльності слідчого під час огляду місця події. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2020. № 1(21). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20dzfomp.pdf>.

61. Дорош Л. В. Мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості як кваліфікуюча ознака злочинів проти життя і здоров'я особи. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 114. С. 163–173.

62. Дорошенко Ю. К. Особливості тактики допиту підозрюваних під час розслідування корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. *Юридична наука*. 2020. № 7 (109). С. 202–209.

63. Дудніков А. Л. Проблеми встановлення взаємозв'язків між способом та іншими елементами криміналістичної характеристики злочинів у сфері економічної діяльності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2017. Вип. 24. С. 139–144.

64. Єфімов М. М. Організація і тактика проведення огляду місця події при розслідуванні хуліганства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 1. С. 76–79.

65. Єфімов М. М., Пиріг І. В. Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : підруч. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. 271 с.

66. Жерж Н. А., Дирдін М. Є. Слідчі ситуації та типові криміналістичні версії щодо особи злочинця при розслідуванні окремих насильницьких злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015.

С. 117–121.

67. Журавель В. А. Проблеми періодизації досудового розслідування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2 (77). С. 136–144.

68. Загальнополітична рекомендація ЄКРН № 11: Боротьба з расизмом і расовою дискримінацією в діяльності правоохоронних органів. 2007. URL: <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-11-on-combating-racism-and-racia/16808b5ae4>.

69. Загородній В. Є. Наумович І. С. Криміналістичне значення відомостей про особу злочинця. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 черв. 2022 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 539–541.*

70. Загородній І. В. Обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні нанесення тілесних ушкоджень. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 1. С. 102–105.

71. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. 264 с.

72. Івасюк Х. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики шахрайства у сфері страхування майна. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №4. С. 279–283.

73. Індекс верховенства права, 2023 рік, Україна. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-lawindex/country/2023/Ukraine/Fundamental%20Rights/>.

74. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи : Інструкція від 17.01.1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text>.

75. Казарян Е. Г. Використання спеціальних знань під час огляду місця вчинення умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної

нетерпимості. *III Наукові читання пам'яті Ганса Гросса* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 8 груд. 2023 р.). Чернівці, 2023. С. 48–52.

76. Казарян Е. Г. Злочини на ґрунті ненависті як крайня форма дискримінації. *Могілянські читання – 2019 : Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти* : Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі : матеріали XXII всеукр. наук.-метод. конф. (м. Миколаїв, 14 лист. 2019 р.). Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2019. С. 65–67.

77. Казарян Е. Г. Криміналістична характеристика умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. № 5. С. 286–292. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.5.48>.

78. Казарян Е. Г. Місце розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості в умовах євроінтеграції. *Ампаро. Спецвипуск*. 2022. Том 1. С. 101–105. DOI: <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-спес-1-14>.

79. Казарян Е. Г. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Засади функціонування кримінальної юстиції* : матеріали міжнар. науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 14 трав. 2021 р.). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. 2021. С. 35–37.

80. Казарян Е. Г. Особливості семантико-текстуальної (лінгвістичної) експертизи при розслідуванні умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Могілянські читання – 2023 : Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні : глобальний, національний та регіональний аспекти* : матеріали XXVI всеукр. наук.-практ. конф. присвяченої Всесвіт. дню науки в ім'я миру та розвитку (м. Миколаїв, 6–10 лист. 2023 р.). Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023. С. 508–510.

81. Казарян Е. Г. Протидія злочинам проти життя і здоров'я особи,

вчинених на ґрунті ненависті. *ЛЮГОС. МИСТЕЦТВО НАУКОВОЇ ДУМКИ*. 2020. № 9. С. 131–135.

82. Казарян Е. Г. Спосіб вчинення як елемент криміналістичної характеристики умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 4. С. 220–225. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.37>.

83. Казарян Е. Г. Суб'єктивна сторона злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених на ґрунті ненависті. *Problems and prospects of implementation of innovative research results* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Валлетта, 13 груд. 2019 р.). Валлетта, 2019. С. 51–53.

84. Казарян Е. Г. Умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості як предмет криміналістичного дослідження. *Актуальні проблеми права : теорія і практика*. 2021. № 1 (41). С. 157–166. DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-157-166>.

85. Казарян Е. Г. Обставини, які підлягають встановленню при розслідуванні умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Ольвійський форум – 2023: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі* : матеріали XVII міжнар. наукової конф. (м. Миколаїв, 15-18 черв. 2023 р.). Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023. С. 51–54.

86. Казарян Е. Г. Покарання за насильницькі злочини, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Ольвійський форум – 2022 : стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі* : матеріали XVI міжнар. наук. конф. (м. Миколаїв, 23–26 червня 2022 року). Миколаїв : Вид-во Чорноморський національний університет імені Петра Могили, 2022. С. 55–58.

87. Казарян Е. Г. Електронні (віртуальні) сліди в розслідуванні умисних убивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя Національного наукового центру «Інститут судових

експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса» (м. Харків, 10 лист. 2023 р.). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», 2023. С. 168–170.

88. Казарян Е. Г. Особливості обстановки вчинення умисного вбивства з мотивів расової національної чи релігійної нетерпимості. *Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. науковців, молодих вчених та правників (м. Київ, 18 трав. 2023 р.). Київ, 2023. С. 163–165.

89. Казарян Е. Г. Початковий етап розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. Вип. 1 (34). С. 146–162. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2024.09>.

90. Казарян Е. Г. Слідова картина умисних вбивств, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності* : міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 24 червня 2022 року). Кропивницький : Кіровоградський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, 2022. С. 203–204.

91. Казарян Е. Г. Суспільна небезпечність злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : матеріали V всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 10 груд. 2021 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 251–254.

92. Карпенко Р. С. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 9. С. 144–148.

93. Категоризація та розслідування злочинів на ґрунті ненависті в Україні : практ. посіб. БДПІЛ ОБСЄ. Варшава. 74 с. URL: <https://www.osce.org/uk/odihr/420296?download=true>.

94. Качковський М. С. Особливості огляду місця події під час розслідування умисного введення в обіг на ринку України небезпечної

продукції. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2014. Т. 27 (66). № 2. С.136–142

95. Климчук М. П., Фурман Я. В. Тактичні особливості допиту підозрюваних – членів організованих злочинних угруповувань. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2017. № 1. С. 174–177.

96. Коваленко А. В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів. *Право і безпека*. 2016. № 1 (60). С. 103–108.

97. Коваленко В. В. Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Луганськ, 2004. 242 с.

98. Коваль А. А. Забезпечення прав людини при провадженні негласних слідчих (розшукових) дій : монографія. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2019. 264 с.

99. Ковбаса В. М. Криміналістична характеристика спеціальних знань. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 224–229.

100. Когутин І. І. Типові ситуації початкового етапу розслідування вбивств та обумовлені ними алгоритми дій слідчого. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. № 1. С. 233–247.

101. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 4 лист. 1950 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995004#Text>.

102. Кондратенко Н. В. Лексичні засоби вираження категорії оцінки як маркер оцінних суджень у семантико-текстуальній лінгвістичній експертизі. *Актуальні питання судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану та повоєнний період* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса–Львів, 28 вересня 2022 року). Львів : Растр-7, 2022. С. 72–73.

103. Коновалова В. О. Вбивство: мистецтво розслідування. Харків : Факт,

2001. 311 с.

104. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254/96-вр>.

105. Корж В. П. Огляд місця події: процесуальні підстави, особливості тактики, криміналістичні рекомендації : наук.-практ. посіб. для слідчих, прокурорів, поліцейських патрул. та кримін, поліції, 2-ге вид. Харків : Золоті сторінки, 2019. 224 с.

106. Коршенко В. А. Теоретичні та методичні основи судової телекомунікаційної експертизи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 239 с.

107. Костенко М. В. Криміналістична характеристика вбивств на замовлення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. 28 с.

108. Кофанов А. В., Кофанова А. С. Криміналістика : посіб. для підготовки до іспитів. Київ : ФОП ОС Ліпкан. 2011. 248 с.

109. Кривицька О. Проблема нетерпимості в українському суспільстві: стан та перспективи подолання. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України*. 2010. Вип. 3 С. 6-14.

110. Криміналістика : навч. посіб. / Р. І. Благута, Р. І. Сибірна, В. М. Бараняк та ін. ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Київ : Атіка, 2012. 496 с.

111. Криміналістика : навч. посіб. / Р. Л. Степанюк, В. О. Малярова, С. П. Лапта, В. О. Гусєва та ін. Харків : ХНУВС, 2014. 192 с.

112. Криміналістика : підруч. / В. Ю. Шепітько та ін. / за ред. В. Ю. Шепітька. 5-те вид., перероб. та доп. Київ : Ін Юре, 2016. 640 с.

113. Криміналістика : підруч. / за ред. В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін. Київ : «Центр учбової літератури», 2016. 544 с.

114. Криміналістика : підруч. : у 2 т. Т. 1 / В. Ю. Шепітько та ін. / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 456 с.

115. Криміналістика : підруч. 4 вид., перероб. і доп. / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2008. 464 с.

116. Криміналістика : підруч. Вид. 2-ге випр. і доп. / за ред. П. Д. Біленчука. Київ : Атіка, 2001. 544 с.
117. Криміналістика : підруч. / за ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Ін Юре, 2010. 496 с.
118. Криміналістика : підруч. / В. М. Глібоко та ін. / за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Ін Юре, 2001. 684 с.
119. Криміналістика : підруч. : у 2 т. Т. 2 / А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін. / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Маляррової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 312 с.
120. Криміналістика : навч. посіб. / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2010. 540 с.
121. Криміналістика : підруч. / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 3-тє вид., переробл. та допов. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 948 с.
122. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
123. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
124. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред.. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Юстиніан, 2012. 1224 с.
125. Кримінологія : Загальна та Особлива частини : підруч. / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків : Право, 2009. 288 с.
126. Кримінологія : підруч. / За заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. Київ : Національна академія управління, 2010. 496 с.
127. Кузьменко А. С. Розслідування квартирних крадіжок, учинених раніше засудженими особами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2018. 218 с.
128. Кулик Я. Проблеми призначення судової експертизи у

кримінальному провадженні. 2020. *ЛОГОС. ОНЛАЙН*. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/2663-4139/article/view/7411>.

129. Кунтій А. І. Методика розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 220 с.

130. Ларкін М. О. Сучасний підхід до визначення проблем розслідування злочинів на ґрунті расової ворожнечі. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2009. № 2. С. 179–184.

131. Логінова В. В. Поняття та значення слідчих ситуацій у методиці розслідування злочинів. *Форум права*. 2010. № 3. С. 278–283.

132. Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчиков Є. Д., Петряєв С. Ю. Криміналістика : навч. посіб. в двох частинах. Частина II : Криміналістична тактика. Методика розслідування. Київ : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». 2017. 474 с.

133. Лук'янчиков Є. Д. Лук'янчиков Б. Є. Слідчий огляд: поняття та види. *Юридичний часопис НАВС*. 2013. № 1. С. 264–269.

134. Мазур А. Межі початкового етапу розслідування. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 61. С. 435–441.

135. Мальцев О. В., Саїнчин О. С., Сотула О. С. Теоретичні основи розслідування умисних вбивств: кримінально-правові, криміналістичні та психологічні аспекти. Психологічний портрет серійного вбивці : монографія. Ottawa : Accent Graphics Communications & Publishing, 2019. 754 с.

136. Малярова В. О. Етапізація процесу розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Право і безпека*. 2013. № 3 (50). С. 86–91.

137. Малярова В. О. Криміналістична методика: питання співвідношення криміналістичної характеристики з іншими. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35. Ч. I. Т. 3. С. 111–113.

138. Маркус В. О. Криміналістика : навч. посіб. Київ : Кондор, 2007. 558 с.

139. Марчак В. Я. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві. Чернівці : Рута, 2005. 152 с.
140. Матусовський Г. А. Юридична характеристика злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 2 (13). С. 120–123.
141. Мельничок В. М. Криміналістична характеристика соціально-психологічних ознак особистості злочинця. *Юридична Україна*. 2008. № 11. С. 97–102.
142. Методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. / О. І. Гарасимів ін. ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 2-ге вид., перероб. та допов. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 312 с.
143. Методичні рекомендації з протидії проявам нетерпимості (ксенофобії) для прокурорів та слідчих прокуратури, представників силових структур, неурядових організацій / Ю. А. Тищенко, О. К. Смірнов (передмова, розділ I), І. М. Осика (розділ II), О. О. Морозлі (додаток) ; за заг. ред. Ю. Тищенко. Укр. незалеж. центр політ. дослідж., Інформ.-дослідн. центр «Інтеграція та розвиток», Київ–Сімферополь : Агентство «Україна», 2011. 48 с.
144. Міжетнічні упередження в Україні, вересень 2022. *Київський міжнародний інститут соціології*. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1150&page=1>.
145. Мілевська А. О. Слідчі ситуації на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з підробленням нотаріальних документів. *Міжнародний юридичний вісник : збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2016. Вип. 2 (4). С. 30–38.
146. Місюра Н. М. Поняття криміналістичної характеристики злочинів та її значення в методиці розслідування. *Вісник Запорізького юридичного інституту ДДУВС*. 2010. № 2. С. 242–248.
147. Мороз В. Г. Поняття місця вчинення злочину як ознаки об'єктивної сторони злочину. *Юридична наука*. 2014. № 5. С. 122–136.
148. Москаленко Г. В. Поняття та особливості етапів розслідування

злочинів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 49. С. 376–380.

149. Назаренко К. Ю. Розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2016. 218 с.

150. Настільна книга слідчого: науково-практичне видання для слідчих і дізнавачів / М. І. Панов та ін. Київ : Вид. дім «Ін Юре», 2003. 720 с.

151. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 7-е вид. переробл. та допов. Київ : Юридична думка, 2010. 1288 с.

152. Олійник Я. С. Методика розслідування погрози або насильства щодо захисника чи представника особи : дис. ... докт. філософії : 081 Право. Львів, 2021. 239 с.

153. Орлова Т. А. Поняття та прояви нетерпимості як мотиву вчинення кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи. *Харківський національний університет внутрішніх справ : 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994–2019 рр.)* : зб. тез доповідей на міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя створення університету (м. Харків, 22 лист. 2019 р.). Харків, 2019. С. 338–339.

154. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини : посіб. / В. К. Весельський та ін. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2004. 148 с.

155. Офіс Генерального прокурора. Офіційний сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

156. Павлова Н. В. Розслідування шахрайства при укладанні цивільно-правових угод щодо відчуження житла : монографія: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2008. 176 с.

157. Пазинич Т. А. Криміналістична характеристика шахрайств та основні положенні їх розслідування : дис...канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006.

211 с.

158. Пазинич Т. А. Особливості розслідування вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 5. С. 121–124.

159. Пазинич Т. А. Про актуальність комплексного дослідження злочинів, що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 162–167.

160. Пазинич Т. А. Щодо проблем розслідування злочинів, що вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної ненависті. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтєвського (м. Харків, 8 лист. 2017 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 147-149.

161. Паладійчук О. Ю. Значення судової експертизи у вирішенні завдань кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 34. Т. 3. С. 87–89.

162. Панов М. І., Коновалова В. О. Розслідування вбивств на замовлення. Настільна книга слідчого / Панов М. І. та ін.. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Ін Юре, 2011. § 1 розд. 19. С. 192–198.

163. Пащенко О. Ю., Стратонов В. М., Зубенко В. М. Особливості організації розкриття та розслідування умисних вбивств : навч.-метод. посіб. Херсон : Мрія, 2003. 220 с.

164. Перлін В. С. Методика розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 264 с.

165. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. 432с.

166. Пиріг І. В., Карпенко Р. В. Теорія і практика розслідування заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми : монографія.

Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 188 с.

167. Плетенець В. М. Особливості встановлення психологічного контакту під час допиту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 244–247.

168. Погорецький М. А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2011. № 1 (3). С. 1–53. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmappp.pdf>.

169. Погорецький М. А., Ленко М. О., Сергєєва Д. Б. Процесуальні та криміналістичні засади початкового етапу розслідування терористичних актів, вчинених з використанням саморобного вибухового пристрою : монографія. Київ : Алерта, 2014. 300 с.

170. Полях А. М. Криміналістична характеристика та основи розслідування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2010. 160 с.

171. Пономарьов С. Ю. Прогалини у сфері запобігання, документування, розслідування та притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні злочинів на ґрунті нетерпимості. Київ : Міжнародна організація з міграції, Представництво в Україні. 2015. 36 с.

172. Попов В. Ю. Сучасні можливості використання спеціальних знань при розслідуванні терористичного акту. *Європейські перспективи*. 2020. № 2. С. 181–186.

173. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 06 липня 2022 р., судова справа № 753/13988/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105148887>.

174. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 14 лютого 2023 р., судова справа № 278/1904/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109157234>.

175. Правила проведення судово-медичної експертизи (досліджень)

трупів у бюро судово-медичної експертизи : Правила від 17.01.1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0257-95#Text>.

176. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.04.2013 р. № 223-559/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0558740-13#Text>.

177. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 р. № 3782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>.

178. Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні / міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги : Наказ Міністерства юстиції України; МВС України, Офіс Генерального прокурора від 07.02.2023 р. № 493/5/67/32. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0247-23#Text>.

179. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07.07.2017 р. № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>.

180. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : Наказ, Інструкція від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>.

181. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця

події : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03.11.2015 р. № 1339.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#Text>.

182. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#top>.

183. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення : Наказ Офісу Генерального прокурора від 30.06.2020 р. № 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>.

184. Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : Наказ МВС України від 08.02.2019 р. № 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#Text>.

185. Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України : Наказ, Порядок від 09.03.2022 р. № 177/450/46. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-22#n7>.

186. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

187. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.

188. Пряхін Є. В. Слідча тактика : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 116 с.

189. Психолого-лінгвістична експертиза інтерпретує повідомлення, яке може міститися навіть не в словах, а в смислових наголосах або паузах, — Сергій Волочай. 2019. URL: <https://lhs.net.ua/psykholoho-linhvistychna-ekspertyza-interpretuie-povidomlennia-i-ake-mozhe-mistytysia-navit-ne-v-slovakh-a->

v-smyslovykh-naholosakh-abo-pauzakh-serhii-volochai.

190. Пчеліна О. В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, і їхнє місце у структурі окремої криміналістичної методики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 2 (31). С. 187–190.

191. Пчеліна О. В. Особливості предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2010. 225 с.

192. Пчеліна О. В. Сутність і зміст обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального правопорушення. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 12. С. 177–183.

193. Пчеліна О. В. Тактичні завдання розслідування злочинів і криміналістична методика. *Криміналістичний вісник*. 2012. № 2 (18). С. 48–52.

194. Пясковський В. В. Методика розслідування торгівлі людьми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 225 с.

195. Розслідування злочинів, вчинених на ґрунті нетерпимості : навч.-практ. посіб. / колектив авторів. Київ, 2012. 167 с.

196. Сабадаш В. П., Ларкін М. О. Криміналістика : навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2013. 228 с.

197. Савків І. М. Поняття расової, національної та релігійної нетерпимості у кримінальному праві України. *Юридична психологія та педагогіка*. 2011. № 2. С. 84–92

198. Савченко А. В. Вплив мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості на кваліфікацію злочинів. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. Ч. 1. С. 174–177.

199. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину : монографія. Київ : Атіка, 2002. 219 с.

200. Саїнчин О. С. Аналіз структури криміналістичної характеристики серійних вбивств. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / гол. ред. С. В. Ківалов ; відп. за вип. Л. І. Кормич. Одеса : Національний університет

«Одеська юридична академія» : Південноукраїнський центр гендерних проблем, 2012. Вип. 44. С. 362–366.

201. Салтевський М. В. Криміналістика : підруч. : у 2 ч. Ч. 2. Харків : Консум, 2001. 528 с.

202. Салтевський М.В., Лукашевич В. Г., Глібоко В. М. Навчально-довідковий посібник з криміналістики. Київ : ВІПОЛ, 1994. 180 с.

203. Сідельніков А.В. Використання спеціальних знань адвокатом-захисником в умовах змагальності сторін. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2018 № 31. С. 141–144.

204. Сіренко О. В. Обстановка вчинення крадіжок, грабежів і розбійних нападів неповнолітніми як елемент криміналістичної характеристики. *Науковий вісник Національного університету ДПС України*. 2012. № 4 (59). С. 223–228.

205. Скригонюк М. І. Криміналістика : підруч. Київ : Атіка, 2005. 496 с.

206. Слободянюк Б. К. Розслідування умисного знищення або пошкодження чужого майна : монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2018. 172 с.

207. Сокиран М. Ф., Бобрик К. Ю. Тактика допиту підозрюваних (обвинувачуваних) при розслідуванні злочинів, пов'язаних зі створенням злочинної організації. *Науковий вісник НАВС*. 2011. № 1. С. 172–179.

208. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : навч. посіб. Київ : НВТ «Правник». 1997. 41 с.

209. Степанюк Р. Л. Проблеми формування криміналістичної характеристики окремих видів і груп злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 173–180.

210. Степанюк Р. Л. Ситуаційний підхід у формуванні методик розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України. *Право і безпека*. 2013. № 3 (50). С. 110–115.

211. Стратонов В. М. Теоретико-прикладні проблеми криміналістичної тактики. *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертології* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 листоп. 2018 р.). Київ : Нац.

акад. внутр. справ, 2018. С. 433–440.

212. Стратонов В. М., Шикшина М. Л., Захарченко С. О. Встановлення місцезнаходження трупа як обов'язкова умова для розкриття злочинів, вчинених проти життя особи, та правильної класифікації діянь обвинувачених. *Право і Безпека*. 2003. Т. 2, № 2. С. 142–145.

213. Строк І. А. Особливості тактики допиту потерпілого у злочинах умисних тяжких тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання. *Теорія і практика сучасної юриспруденції* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 7–8 груд. 2018 р.). Київ : ЦПНД, 2018. С. 77–80.

214. Судова медицина та психіатрія : навч. посіб. / В. В. Кікінчук та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 184 с.

215. Татарин Н. М. Особливості тактики допиту під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 3. С. 209–212.

216. Тимчишин А. М. Особливості використання спеціальних знань під час огляду місця події. *Juris Europensis Scientia*. 2023. Вип. 1 С. 147–152.

217. Тимчук О. Л. Злочинність в Україні : сучасний стан, тенденції, детермінація. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 2 (І). С. 223–231.

218. Тімченко І. С. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисного випуску на ринок України небезпечної продукції. *Молодий вчений*. 2014. № 12 (15). С. 285–288.

219. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.

220. Толерантність і недискримінація : Рішення Ради міністрів ОБСЄ від 02 груд. 2003 р. № 4/03. URL: <https://www.osce.org/ru/mc/40538?download=true>.

221. Тутецька Н. В. Судова експертиза як засіб доказування у кримінальному судочинстві. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 85-річчя д-ра юрид. наук, проф. Н. І. Клименко (м. Київ–Маріуполь 27 лют. 2018 р.). Київ–

Маріуполь, 2018. С. 357–359.

222. Уварова Н. В. До питання про суб'єктивну сторону злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 394–400.

223. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Міжнародний документ від 27 черв. 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

224. Удренас Г. І., Васильчук А. І. Основні проблеми огляду місця події за новим КПК України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. 2. С. 126–127.

225. Ухвала Вінницького міського суду Вінницької області від 25 березня 2021 р., судова справа № 127/18736/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95821811>.

226. Ухвала Київського апеляційного суду від 14 вересня 2020р., судова справа № 760/12037/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/31326391>.

227. Ухвала Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 24 жовтня 2022 р., судова справа № 227/1045/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106910601>.

228. Хижняк Є. С. Віртуальні сліди: поняття та ознаки. *Правове життя сучасної України* : у 2 т. : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.). Одеса : ВД «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 422–425.

229. Хижняк Є. С. Типові слідчі ситуації при розслідуванні статевих злочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. № 4. С. 197–199.

230. Цільмак О. М. Загальні положення криміналістичного профайлінгу. *Юридична психологія*. 2019. № 1. С. 54-61.

231. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : РВВ ДДУВС, 2006. 416 с.

232. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики

розслідування фінансового шахрайства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 610 с.

233. Четвертак Д. Ю. Характеристика обстановки вчинення приховування злочинів. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. 2015. С. 85–88.

234. Чорноус Ю. М. Психологічні основи реалізації тактичних прийомів. *Юридична психологія*. 2020. № 1 (26). С. 13–21.

235. Чорноус Ю. М., Шикоряк М. М. Особливості початкового етапу розслідування злочинів, вчинених іноземцями. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 44–52.

236. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця : монографія. 2-е вид., доп. і перероб. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Ліра ЛТД, 2012. 548 с.

237. Шевчук В. М. Криміналістична ситуалогія та її вплив на формування концепції тактичних операцій. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 32–47.

238. Шевчук В. М. Слідчі ситуації та їх вплив на розробку тактичних операцій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 6–3. Т. 2. С. 125–129.

239. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації : монографія. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440 с.

240. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.

241. Щербаковський М. Г. Про недопустимість призначення судової експертизи для рішення правових питань. *Форум права*. 2010. № 4. С. 982–985.

242. Щербаковський М. Г. Тактика проведення судових експертиз : Лекція для усіх форм навчання. Харків : Національний ун-тет внутрішніх справ, 2004. 60 с.

243. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків : Харків юридичний, 2010. 320 с.

244. Щур Б. В. Функції окремих криміналістичних методик. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Вип. 578. С. 89–92.

245. Юридична енциклопедія : в 6-ти т. / Відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : Укр.енцикл, 1998. Т. 4 : Н–П. 720 с.

246. Юридична енциклопедія : в 6-ти т. / Відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : Укр. енцикл., 2003. Т.5 : П–С. 736 с.

ДОДАТКИ

*Додаток А***СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Казарян Е. Г. Умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості як предмет криміналістичного дослідження. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2021. №1 (41). С. 157–166. DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-157-166>.

2. Казарян Е. Г. Місце розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості в умовах євроінтеграції. *Ампаро. Спецвипуск*. 2022. Том 1. С. 101–105. DOI: <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-спес-1-14>.

3. Казарян Е. Г. Спосіб вчинення як елемент криміналістичної характеристики умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. № 4. С. 220–225. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.37>.

4. Казарян Е. Г. Криміналістична характеристика умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. № 5. С. 286–292. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.5.48>.

5. Kazarian E. The use of special knowledge in the investigation of murders motivated by racial, national or religious intolerance. *Věda a perspektivy*. 2023. № 12 (31). P. 260–271. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-12\(31\)-260-271](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-12(31)-260-271).

6. Казарян Е. Початковий етап розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. Вип. 1 (34). С. 146–162. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2024.09>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Казарян Е. Г. Злочини на ґрунті ненависті як крайня форма дискримінації. *Могилянські читання – 2019 : Досвід та тенденції розвитку*

суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти» : Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі : матеріали XXII всеукр. наук.-метод. конф. (м. Миколаїв, 14 лист. 2019 р.). Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2019. С. 65–67.

8. Казарян Е. Г. Суб'єктивна сторона злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених на ґрунті ненависті. *Problems and prospects of implementation of innovative research results* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Валлетта, 13 груд. 2019 р.). Валлетта, 2019. С. 51–53.

9. Казарян Е. Г. Протидія злочинам проти життя і здоров'я особи, вчинених на ґрунті ненависті. *ЛЮГОΣ. МИСТЕЦТВО НАУКОВОЇ ДУМКИ*. 2020. № 9. С. 131–135.

10. Казарян Е. Г. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Засади функціонування кримінальної юстиції* : матеріали міжнар. науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 14 трав. 2021 р.). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. 2021. С. 35–37.

11. Казарян Е. Суспільна небезпечність злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : матеріали V всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 10 груд. 2021 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 251–254.

12. Казарян Е. Г. Покарання за насильницькі злочини, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Ольвійський форум – 2022 : стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі* : матеріали XVI міжнар. наук. конф. (м. Миколаїв, 23–26 червня 2022 року). Миколаїв : Вид-во Чорноморський національний університет імені Петра Могили, 2022. С. 55–58.

13. Казарян Е. Слідова картина умисних вбивств, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Актуальні питання*

вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 24 червня 2022 року). Кропивницький : Кіровоградський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, 2022. С. 203–204.

14. Казарян Е. Особливості обстановки вчинення умисного вбивства з мотивів расової національної чи релігійної нетерпимості. *Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. науковців, молодих вчених та правників (м. Київ, 18 трав. 2023 р.). Київ, 2023. С. 163–165.

15. Казарян Е. Г. Обставини, які підлягають встановленню при розслідуванні умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Ольвійський форум – 2023: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі* : матеріали XVII міжнар. наукової конф. (м. Миколаїв, 15-18 черв. 2023 р.). Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023. С. 51–54.

16. Казарян Е. Електронні (віртуальні) сліди в розслідуванні умисних убивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (м. Харків, 10 лист. 2023 р.). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. С. 168–170.

17. Казарян Е. Г. Особливості семантико-текстуальної (лінгвістичної) експертизи при розслідуванні умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Могилянські читання – 2023 : Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні : глобальний, національний та регіональний аспекти* : матеріали XXVI всеукр. наук.-практ. конф. присвяченої Всесвіт. дню науки в ім'я миру та розвитку (м. Миколаїв, 6–10 лист. 2023 р.). Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023. С. 508–510.

18. Казарян Е. Г. Використання спеціальних знань під час огляду місця вчинення умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної

нетерпимості. *III Наукові читання пам'яті Ганса Гросса* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 8 груд. 2023 р.). Чернівці, 2023. С. 48–52.

Додаток Б

**Результати анкетування щодо досудового розслідування злочину,
передбаченого п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України
(референтна група складає 132 особи)**

№ з/п	Запитання	Відповідь	Результат у %
1	2	3	4
1.	Вкажіть Вашу професійну приналежність	Адвокат Слідчий, начальник (заступник начальника) слідчого управління (відділу) Науково-педагогічний працівник Інше	29,5 43,2 4,5 22,8
2.	Стаж роботи	До 5 років Від 5 до 10 років Понад 10 років	45,5 6,8 47,7
3.	На Вашу думку, чи є необхідним формування криміналістичної методики для ефективності розкриття та розслідування умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості?	Так Ні	84,1 15,9
4.	Оберіть основні елементи, які, на Вашу думку, утворюють криміналістичну характеристику умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості	Особа злочинця (у т. ч. мотив нетерпимості) Особа потерпілого Слідова картина злочину Спосіб вчинення злочину Обстановка злочину Час, місце вчинення злочину Знаряддя, засоби вчинення злочину	93,2 77,3 38,6 38,6 47,7 38,6 36,4

5.	Які елементи, на Вашу думку, найскладніше підлягають доказуванню при вчиненні вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості?	Винуватість особи (у т. ч. мотив нетерпимості) Подія кримінального правопорушення Яким способом, за допомогою яких засобів чи знарядь вчинено вбивство Вид і розмір шкоди, завданої злочином Час настання смерті та місце вчинення вбивства	86,4 22,7 11,4 9,1 9,1
6.	Які слідчі (розшукові) дії, на Вашу думку, найефективніші під час розслідування вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості?	Допит Обшук Огляд, зокрема місця події та трупа Освідування Слідчий експеримент Пред'явлення для впізнання	77,3 52,3 72,7 25 63,6 25
7.	Яке тимчасове вилучене майно під час проведення обшуку за фактом вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, на Вашу думку, має важливе значення для подальшого успішного розслідування?	Знаряддя вчинення вбивства Комп'ютерна техніка Предмети, речі, документи, які свідчать про мотив нетерпимості Предмети, речі, документи, які містять на собі сліди вбивства	70,5 61,4 93,2 68,2
8.	Які види експертиз, на Вашу думку, доцільно призначати та проводити за фактом вчинення вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості?	Судово-медична потерпілого Судово-медична підозрюваного Судово-психіатрична підозрюваного Медико-криміналістична Семантико-текстуальна (лінгвістична) Комплексна психолого-лінгвістична Інформаційно-комп'ютерна Дактилоскопічна Трасологічна Мікрооб'єктів	56,8 25 90,9 31,8 31,8 50 27,3 36,4 29,5 18,2

		Судово-наркологічна підозрюваного Холодної зброї Балістична Імунологічна	25 27,3 27,3 22,7
9.	Яких спеціалістів, на Вашу думку, доцільно залучати на стадії досудового розслідування вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості?	У галузі психології У галузі лінгвістики У галузі соціології У галузі етнології У галузі міжетнічних відносин У галузі криміналістичного профайлінгу У галузі релігієзнавства, теології	95,5 38,6 50 45,5 61,4 20,5 59,1
10.	Яка, на Вашу думку, причина низької ефективності розслідування вказаного злочину?	Відсутність методичного забезпечення по розслідуванню зазначеної категорії проваджень Відсутність достатнього досвіду у розслідуванні зазначеної категорії проваджень Суб'єктивні фактори Інше	30,3 48,5 18,9 2,3

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор Чорноморського
національного університету імені
Петра Могили
доктор технічних наук, професор

Леонід КЛИМЕНКО

2024 року

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження
Казарян Елочки Гургенівни на тему «Криміналістична характеристика
та основи методики розслідування умисних вбивств з мотивів расової,
національної чи релігійної нетерпимості» в освітній процес
Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Комісія у складі:

- завідувача кафедри цивільного та кримінального права і процесу, доктора юридичних наук, доцента Благої А. Б. (голова);
- професора кафедри цивільного та кримінального права і процесу, доктора юридичних наук, професора Озерського І. В.;
- доцента кафедри кримінального та цивільного права і процесу, кандидата юридичних наук, доцента Січка Д. С.

склала даний акт про те, що результати дисертаційного дослідження на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право», підготовленого здобувачкою вищої освіти Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України Казарян Елочки Гургенівни на тему «Криміналістична характеристика та основи методики розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» впроваджені в освітній процес Чорноморського національного університету імені Петра Могили. Наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації, використовуються при підготовці та проведенні лекційних і семінарських занять з навчальних дисциплін: «Кримінальний процес», «Кримінальне право», «Криміналістика», а саме:

1. Казарян Е. Г. Умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості як предмет криміналістичного дослідження. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2021. №1 (41). С. 162–171. DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-157-166>.

2. Казарян Е. Г. Місце розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості в умовах євроінтеграції. *Ампаро. Спецвипуск*. 2022. Том 1. С. 101–105. DOI: <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-спес-1-14>.

3. Казарян Е. Г. Спосіб вчинення як елемент криміналістичної характеристики умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. № 4. С. 220–225. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.37>.

4. Казарян Е. Г. Криміналістична характеристика умисних вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. № 5. С. 286–292. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.5.48>

5. Kazarian E. The use of special knowledge in the investigation of murders motivated by racial, national or religious intolerance. *Věda a perspektivy*. 2023. № 12 (31). P. 260–271. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-12\(31\)-260-271](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-12(31)-260-271).

Голова комісії:

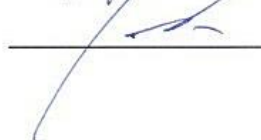

д.ю.н., доцент Блага А. Б.

Члени комісії:

д.ю.н., професор Озерський І. В.

к.ю.н., доцент Січко Д. С.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший заступник директора
Національного наукового
центру «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України

Ганна СПІЦИНА

2024 року

А К Т

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Казарян Елочки Гургенівни «Криміналістична характеристика та основи методики розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право» у освітню Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України

Комісія в складі:

1. Угровецького Олега Петровича, головного наукового співробітника Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», доктора юридичних наук;
2. Зайцевої Марини Сергіївни, наукового співробітника Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», доктора філософії з галузі право;
3. Михальського Олега Олександровича, завідувача лабораторії Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», кандидата юридичних наук, старшого дослідника

— цим актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження Казарян Елочки Гургенівни «Криміналістична характеристика та основи методики розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право» використовуються у освітній діяльності установи.

Зокрема, при підготовці лекцій та методичних рекомендацій для здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії для дисципліни «Процесуальні проблеми експертного забезпечення правосуддя у кримінальному провадженні».

Впровадження результатів дисертаційного дослідження Казарян Елочки Гургенівни «Криміналістична характеристика та основи методики

розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» у освітню діяльність Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України забезпечило розширення науково-методичного інструментарію під час опрацювання предмету та сутності методики розслідування умисних вбивств. Отримані наукові результати мають необхідний теоретичний рівень та практичну спрямованість, що сприятиме підвищенню якості правового та організаційного забезпечення діяльності судово-експертних установ.

Голова

Олег УГРОВЕЦЬКИЙ

Члени комісії

Марина ЗАЙЦЕВА

Олег МИХАЛЬСЬКИЙ